YeniGündem

1-15 Eylül 1985 Sayı: 29/300 Lira (KDV dahil)

11 EYLÜL ŞİLİ'DE DARBENİN 12. YILI:

"PINOCHET'NİN DARBESİ DAVUL ZURNAYLA GELDİ"

- Radikal solun gerekliliği
- Vural Arıkan: Kabahat politikacılarda
- Türkiye'de sendika üyeliği
- Erdemir'de teşmilzede işçiler
- Eski kral: "Gardiyan ıslah amiridir"

8. EKİ BAYİLERDEN İSTEYİNİZ "DEMOKRASİLERDE" BASIN, YAYIN, İLETİŞİM II

Bir YÖK asistanı

YeniGündem'in 28. sayısında "İstemiye, İstemiye" yazdığım yazı hakkında iki cevap yayınlandı; bunlardan biri Sayın Leyla Erbil'in açıklaması. Erbil yazısında çok nazik ve ince bir şekilde Yalçın Küçük'ü suçluyor. Yalçın Küçük'ün **Somut**'da yazdığım yazıyı okuyacağını söylediği halde, yazımı okumadan, beni suçladığını ve de **Somut**'daki yazımda olmayan şeyleri bana atfettiğini belirtiyor. İkinci yazı ise YÖK düzeninin bir asistanının, Nurcan Süzal'ın. Zavallı memleketim, YÖK öyle bir öğretim üyeliği kadrosu yaratmış ki, bir asistan iki sütunluk bir yazıyı bile okumasını beceremiyor, onu anlayamıyor.

1- Yazımda Yalçın Küçük'ü MİT ajanlığı ile suçlamadım, o ise Sabahattin Ali'yi şahsi çıkar karşılığı MAH'la işbirliği yapmakla çirkin şekilde suçluyor. Ben sadece böyle bir suçlamanın ancak MİT yararına olabileceğini hatırlattım. Olsa olsa bir ajanın böyle sapık bir tezi kendisine fısıldamış olabileceğini ima etmekle yetindim.

2- **YeniGündem**'in neden **Aydın Üzerine Tezler**'i eleştirmediğini bilemem, her halde eleştirilmeye değer görmemişlerdir, belki de Sayın Asistanın dediği gibi kitabı okuyup eleştirmek için onbeş günlük süre kısa gelmiştir.

3- Sayın YÖK asistanı bana bir soru soruyor: "Rasih İleri **Aydın Üzerine Tezler IV**'de Yalçın Küçük'ün yayınlamasını istediği cevabı neden **YeniGündem**'e yolluyor" diyor. Bunu anlamak için keskin bir zekâ gerekmez, önce Yalçın Küçük benim **Vatan** gazetesinde, Çukurkavaklı'nın kitabında, tahrif ederek de **Somut** dergisinde yazdıklarımı aktarmayı huy edinmiş, neden **YeniGündem**'de çıkan yalanlamamı yayınlamasın, sonra konuyu kendisine mektup olarak iletseydim ve de yayınlamak dürüstlüğünü gösterseydi üzerinden aylar geçmiş olurdu; kaldı ki, kitabında "Rasih Nuri'nin yazdıklarını okumayacağım" diyen kendisi, böylece yayınlayıp yayınlamayacağı çok şüpheli, değil mi Sayın Asistan?

4- Sayın YÖK asistanı yazısında Yalçın Küçük'ün Sabahattin Ali hakkındaki zırvalarının **Edebiyat Cephesi, Bilim ve Edebiyat** gibi dergi ve kitaplarda da yer almış bulunduğu halde, neden bunca yıl buna katlandığımı soruyor. Oysa kendisi yazı okumasını bileydi bunun yanıtını "İstemiye, İstemiye" yazımda görürdü, bu yazıda aynen şöyle demiştim: "Yöntem, yüzeysellik ve yinelemeler bir yana Tezler'i eleştirmeyi aklımdan geçirmedim. Hiçbir kanıt kullanmadan sadece ters işleyen mantığından çıkarttı; o kadar gülünçtü ki yanıtlamaya lüzum görmedim, hata etmiştim. Sabahattin Ali'nin MİT veya MAH ile bir ilişkisi olamayacağını herkes bilir..." diyordum apaçık olarak, ne yapalım Sayın Asistan okuduğunu anlayacak çapta değilmiş.

5- Asıl konuya gelelim, "İstemiye, İstemiye" verdiğim yanıtın nedeni çok açık, Yalçın Küçük, kitabının 46'ncı sahifesinde ilk defa bana yalan söyleyerek sataştı; bu sataşma ne **Edebiyat Cephesi** dergisinde, ne de **Bilim ve Edebiyat** kitabında yer almıyordu ki, onlara cevap vereyim. Bu nedenle "bunca yıl katlandığım sövgü ve iftira" sözkonusu değil. Önceki yazdıklarında sadece tezlerime karşı çıkıyordu, bu ise onun bileceği işti; bu kez bir iftira ile karşı karşıyayız, cevap verdiğimin neden de bu. Okuduğunu anlayacak düzeye erişememiş YÖK asistanı "İstemiye, İstemiye" yazısının sadece hakkımda söylenen, ilk kez söylenen, bir yalanın tekzibi için yazıldığının farkına bile varamamış, zavallı üniversite. Oysa bu cevap yazımda, Yalçın Küçük'ün hakkımda söylediğinin tamamı da, **Somut** dergisinde ileri sürdüğüm tez de aynen ve apaçık olarak aktarılmış bulunmakta idi. Ve de Yalçın Küçük önceki yazı ve kitabında Sabahattin Ali'nin ölümü hakkında hiç değişmeyen tezimi naklettiğine göre, okumadığını iddia ettiği **Somut** dergisinde söylemediğim şeyleri bana söyletmekle bilimsellikten ve hele dürüstlükten uzaklaşmakta idi. Yineleyeceğim, evet Sabahattin Ali sorguda, yani işkencede ölmüştür; konuşmadan ölmüştür; başka türlü olsaydı ben de, arkadaşım da sorguya çekilirdik. İşte işin düğüm noktası. Yalçın Küçük, arkadaşım Kerim Korcan'ın Çukurkavaklı'nın kitabında yayınlanan bir fantezisini aklına taktıysa, bunun kabahati bende değil. Bu ancak kendisinin bilimsellikten ve ciddiyetten ne kadar nasipsiz olduğunu kanıtlar, bu nedenle de yanıtlanması gerekmeyebilir.

Ancak YÖK'de Sayın Asistan Nurcan Süzal gibi yazı okumasını, okuduğunu anlamasını, bir yazıya yanıt vermesini beceremeyecek seviyede öğretim üyelerinin bulunduğu bir vakıadır. Ne yazıktır ki, Yalçın Küçük'ün hayranları arasında bu düzeyde kişiler bulunmaktadır.□

Rasih Nuri İLERİ / İSTANBUL

Kızarmayan yüzler

Bir sayınızda İstanbul'da Hazreti Muhammed'in bir giysisinin halkın ziyaretine açıldığı haberi yayınlandı. Erkekler öğleden evvel, kadınlar öğleden sonraları (yahut da tersine, kadınlar öğleden evvel, erkekler ise öğleden sonra) bu kutsal emaneti ziyarette bulunabileceklermiş.

Bir gün önce Uğur Dündar'ın TV için düzenlediği bir programda, pek meşhur ve zengin bir işadamımızın hayatının bazı bölümleri, tanışlarının da katkısı ile milletin önüne serildi.

Her ikisi gayet normal "haber konusu" olabilecek şeyler. Ancak bir husus garibime gitti. Günlerce bekledim. "Dördüncü Kuvvet" olarak nitelendirilen sözlü, görüntülü, yazılı yayın kuruluşları bu olayda canlandırılan faciaya, evet, doğal felâketler dediklerimizden de acı, **facia**'ya, hiç değinmediler. Eski deyimiyle "ebkem-ü sâkit" kaldılar.

İç ve dış düşmanlar kadar cehalet ve yobazlığa karşı 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in başlattığı savaşın 66. yılında:

1- Suudî Arabistan'da dahi hac farizesini erkeklerle birlikte yapan Müslüman Türk kadınının Peygamberin kutsal bir emanetini ziyaretinde -mahalle hamamına gider gibi- bir ayrılığa tâbi tutulması ne kadar acı bir irtica, ne kadar büyük bir faciadır.

Yoksa yakında, çeşitli törenlere ait olmak üzere TV'de yüz kızartıcı, ruh sıkıcı, bu yöndeki görüntülere ilaveten eskiden olduğu gibi kara ve deniz taşıtlarında kadınlarla erkeklerin oturabileceği yerlerin perdelerle ayrıldığını, konutlarda harem selâmlık hayatına dönüldüğünü de mi göreceğiz?

Hiç dillerden düşürülmeyen Atatürkçülük, çağdaşlık bu mudur? İslamda böyle bir ayrım var mıdır?

2- Ünlü zenginle tanışma şeklini TV'de yine bir ünlü profesör doktor özetle şöyle anlatıyor: "Bir gün otomobilimle Maslak'taki manej mahallinin önünden geçerken, birisinin attan düşüp sakatlandığını gördüm. Yoluma devam ettim. Biraz sonra dikiz aynasından bakınca, düşüp yaralananın o meşhur zengin kişi olduğunu anladım. Hemen arabayı durdurup geriye döndüm, kendisini arabaya alarak tedaviyi yaptım. Böylece ailece dost olduk." (Şecaet arzederken merd-i kıptî, sirkatin söyler.)

Bu mealdeki sözleri söylerken ünlü profesörün yüzü hiç kızarmıyor, ünlü zenginimiz de kendine has sözde mütevazi tebessümü ile bunları dinliyor, tasvip mahiyetinde başını sallayıp duruyordu. Canlı yayın olmadığı için görüntüden kolaylıkla çıkartılabilecek olan bu çirkin manzara böylece devam etti.

Doktorluk vazifesi sadece zengin ve ünlülere karşı yerine getirilmesi gereken kutsal bir görev midir? Sayın profesör, kaza geçirdiini gördüğü kişinin, dikiz aynasından bakıp da sıradan bir insan olduğunu anlasaydı, yardımına koşmayacaktı demek.

Yoksa nice yüzyıllardır her doktorun mesleğe başlarken ettiği ünlü Hipokrat yeminin bu yönde değiştirdik miydi? Ansiklopedilere baktım, bilenlere sordum. Sözü edilen yeminden can kurtarma yolunda zengin ve ünlülere bir öncelik veya tekel hakkı tanıyan, doktorlara bu çarpık istikamette and içmek imkânı veren bir değişiklik bulamadım.

"İmtiyazsız, sınıfsız" diye nitelediğimiz varlığımızın geleceğini emanet olarak devralacak gençliğe, devlet TRT'sinin örnek tanıttığı iş ve meslek düşünce ve edep anlayışı bu mu olmalıdır? İnsanlık bu mudur?

Bu konulara önemle değinmek, bu facialara karşı bütün yurdu uyarmak görevi yukarda değinilen ve aydın kişileri içermesi tabiî bulunan "Dördüncü Kuvvet" tarafından gerçekleştirilmez ise, bu işi kim yapar?

Reklam geliri azalması, mevcut muhayyel veya mev'ud iktidar veya muhalefet partiler sempatizanlarının gazetelerinizi satın almaktan vazgeçerek tiraj düşüklüğü meydana gelmesi endişesi bu sükûtta etken olmamıştır umarım.

Unutulmamalıdır ki, cihan, zulm ile değil, "müdahene-i-âliman"la harap olur.

İlginize saygıyla sunulur. □

Bedîî YAZICI/İSTANBUL

HAK-İŞ'ten ayrılmamız sözkonusu değildir

YeniGündem'in 28. sayısında K.İstanbullu/T.Bora'ya ait "Türk-İş Yeni Bir Konfederasyona Gebe mi?" başlıklı yazıda sendikamızdan da söz edilmektedir.

Yazıda (İsmail Topkar'ın, Hak-İş'e bağlı Hizmet-İş ve Öz-İplik-İş sendikalarının bir kısmı eski DİSK üyesi olan yöneticileriyle yaptığı şahsi görüşmeler veya telefonla ilettiği görüşme davetleri sonradan basına "kurulacak yeni konfederasyon içinde Hak-İş'ten de iki sendika var biçiminde sızıyor") denmektedir.

Bu satırlarda bizi rahatsız edecek bir husus görmemekle beraber üyelerimizde uyandırdığı tereddütleri gidermek amacıyla bir açıklama yapmak gereği doğdu. Bizi hoş göreceğinize ve makûl karşılayacağınıza inanıyorum.

Öncelikle şunu belirtmek isterim; yazınızda da belirttiğiniz gibi başta Türk-İş olmak üzere birtakım kişi ve kuruluşlar, birtakım spekülasyonlarla özellikle sendikamız Öz-İplik-İş'le faaliyeti durdurulan ya da faaliyetine kısa bir süre önce izin verilen bir konfederasyon arasında olmayan ilgi ve ilişkiler kurarak gelişmemizin üzerine gölge düşürmek istemektedir. Öz-İplik-İş olarak geçmişte hangi konfederasyona üye olursa olsun bütün işçilere karşı kapımız ve gönlümüzü açık tuttuk. Ancak gerek merkez yönetimimizde, gerek şube yönetimlerimizde eski DİSK Konfederasyonu üyesi bir tane bile yönetici olmadığı gibi Hak-İş'ten ayrılmayı da düşünmüyoruz. Böyle bir ayrılığı lüzumsuz gördüğümüz gibi bizi Hak-İş'ten ayırabilecek bir güçte görmüyoruz. Ve yine Türk-İş'ten kaynaklanacak yeni bir Konfederasyonun, "Yanlış temeller üzerine kurulacak doğrular da yanlıştır" kuralı gereğince işçilerin alternatif arayışlarına karşılık olamayacağına inanıyorum. Yine inanıyorum ki, Hak-İş'in varlığı ve gücü başka konfederasyon arayışını gereksiz kılacak ölçüde güçlü ve sağlıklı olma yolundadır. □

Mehmet ER/ÖZ-İPLİK-İŞ
Genel Başkanı

Yumuşak iniş

Okur Forumu sütununda 25. sayınızda Mustafa Everdi-Ankara imzasıyla yayımlanan yazıdan öğrendiğimize göre Sayın Uğur Mumcu "bir kişi Marksist düşünceden sosyal demokratlığa yumuşak iniş yapabilir, ama çapraz geçişler toplum adına vekaleten kendi adıma asaleten izin vermediğim gelişmelerdir" demiş.

Marksistlerimiz neden çapraz geçişler yapmıyor/veya yapamıyor gerçekten hiç düşünmemiştik. Ama bundan böyle düşünürsek bu sorunun cevabını bilme huzuru içindeyiz. Çünkü Uğur Mumcu izin vermiyor.

Marksistlerimizin işi cidden zor. 141-142 izin vermiyor, Uğur Mumcu izin vermiyor...

İş bunla kalmıyor, bir kere izin konusu olduğuna göre çapraz geçiş izne tâbi de, yerinde sayma, ilerleme koşma, konuşma, dinlenme, eğlenme, yaşama izne tabî mi, değil mi?

Bilmiyorum, zor iş, Allah yardım etsin.

Bilmem ki acep Harun Karadeniz hayatta olsaydı bu sorulara cevap verir miydi, verebilir miydi...

Neyse ki, Allah'a şükür ben Marksist değilim ve hiçbir zaman olmadım.

Pek Sayın Uğur Mumcu aynaya baktığı zaman kendisini ne görüyor bilmiyorum. Marksist mi, yumuşak iniş yapmış bir sosyal demokrat mı, demirbaş bir sosyal demokrat mı, hiçbirini aratmayan birileri mi...

Kendini izin mercii olarak gördüğüne göre herhalde Marksist olmalı! □

M.Ali ARSLAN/SİİRT

DÜZELTME

YeniGündem'in 16-31 Temmuz 1984 tarihli 28. sayısında, "Hiroşima? Bugün gerekse yine bombalardım" başlıklı yazının girişinde yer alan, İkinci Dünya Savaşı'nda devletlerin verdiği zayiata ilişkin bölüm eksik çıkmıştır. Doğrusu şöyledir:

"İkinci Dünya Savaşı'nda toplam 38 milyon insan öldü. Bunun yaklaşık 20 milyonu Sovyet vatandaşı idi. Polonya (yakl.) 6 milyon, Almanya (yakl.) 5 milyon, Japonya (yakl.) 2 milyon, Yugoslavya 1.5 milyondan fazla, Çin (yakl.) 1.5 milyon, Fransa yarım milyondan biraz fazla, İngiltere ise (sömürgeleri ile beraber) yarım milyondan biraz az sayıda insan yitirdiler. Her cephede ve herkes için döğüşüp hiç kimseye yaranamayan bahtsız Romenler 460 bin, küçücük bir ülkeye sahip olan Çekler ise 421 bin zayiat verdiler. Peki, ya ABD? Topu topu 300 bin!"

İÇİNDEKİLER

İÇ POLİTİKA

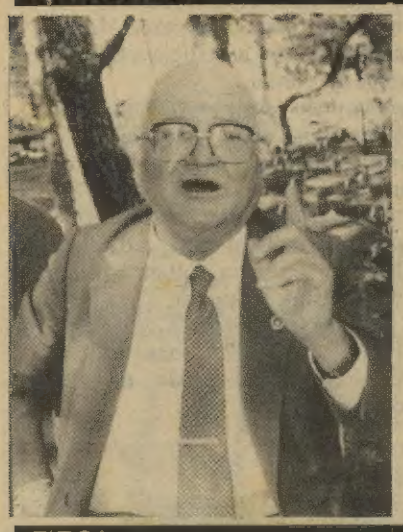

6 Serpil Bildirici: HP Küçük Kurultayı: Birleşme için geri sayma başladı
6 HP'li delegeler: "Birleşmeye evet"
7 Aydın Köymen: Radikal solun gerekliliği
8 Vural Arıkan:
"Kabahat politikacılarda, partilerde"

FIRÇA
9 Latif Demirci: Toplesses

İŞÇİ/SENDİKA
10 Tanıl Bora: Erdemir'de işçiler teşmilzede

EKONOMİ
12 Aydın Güven Gürkan: "Ekonomide temel kriterimiz demokrasidir"
13 Mehmet Şenol: Fındıkta üretici çatırdıyor
15 Hakan Keni: Güney Afrika'da Batılıların çıkarları

ARAŞTIRMA/İNCELEME
16 Yıldırım Koç: Türkiye'de sendika üyeliği ve sendikalı işçiler

TARTIŞMA
18 Ayşe Erdel: Türkiye'de parlamenter üstünlük geleneği
19 Hüseyin Hatemi: İsteksiz bir cevap

TOPLUM
20 Osman Balcıgil:
Gerçek Hıristiyanlar: "Kendinizden nefret edin!"

DÜNYADAN

22 Eski Şili Büyükelçisi N.Özmen:
"Pinochet'nin darbesi davul zurnayla geldi"
24 Orlando Saenz: "Ordu Şili'yi yönetmiyor. İşgal ediyor!"
25 Dafni Zikas: Yunanistan Mektubu: "Sağ kazanmadı ya!"
26 Serdar Turgut: ABD'de iletişim ve siyaset
27 Şebnem Atiyas: Amerika'nın Sesi/ Radyo Marti
28 Yarının Gündemi

İNSANLAR
30 Sadık Özben: Yabancıya verme, Sabancı'ya ver...
30 Can Dağlarda: Demokrasi ve gençlik
31 Osman Balcıgil: Eski Kral: "Gardiyan ıslah amiridir"

KÜLTÜR/SANAT
32 Sabahattin Sakman: Dil üzerine bir triyalog
34 Ahmet Çiğdem: Sadece anlamak
35 G.Savaş Kızıltan: Şair üstüne
36 Demir Özlü: Güncel bir roman olarak "Jönler"
37 Kitaplar
38 Değinmeler
40 Hakan Keni: Celsus ve Kitap

İşçi sınıfı

MURAT BELGE

Türkiye'de 1960'larda solun seçim vaatleri ve sloganları arasında "toprak reformu" vardı. Ülkedeki topraksız ya da az topraklı köylü sayısı düşünüldüğünde, geçerli bir slogan olması gerekiyordu. Gene de, doğrudan doğruya bu sloganından ötürü zamanın sosyalist partisi TİP'e çok fazla oy verilmediğini hatırlıyorum. Şüphesiz o dönemde halkın, özellikle köylülerin TİP'e oy vermelerini engelleyen pek çok etmen vardı. Nitekim sağ kesim her konuda olduğu gibi, toprak reformu konusunda da yaygara koparmış ve bunun mülkiyet hakkına tecavüz olduğunu söylemişti. Bütün bunlar olurken, yani elitler kendi aralarında kapışırken, toprak reformu sloganı halk arasında ciddi bir sorun olmadı sanki. Verimli bir tarım yapılabilen, zengin ürün alınabilen Batı ve kıyı bölgelerinde küçük de olsa kendine yeterli toprağa sahip olan kesim oldukça yaygındı. Bir kesim de feodal ve kapitalist ögelerin içiçe geçtiği ekonomik sistemde Türkiye'ye özgü bir tarım proletaryası oluşturmuştu, ama asıl özlemi toprak sahibi olmak değildi. Topraksızlığın daha büyük sorun olduğu Doğu bölgelerinde de toprak reformu sloganı çok etkili olmadı. Kanımca o yıllarda TİP'in aldığı azımsanmayacak sayıda "toprak reformu" gibi özgül program önerilerinden çok, anlaşıldığı kadarıyla sosyalizmin ilkeleri ve değerleri, halkçılığı geleneksel yapıya karşı ezilenden yana oluşu vb. rol oynadı.

Çünkü, "toprak reformu" gibi bir programla hedeflenen kitlenin asıl özlemi başka yerdeydi. **Sanayileşme**, o günlerde Türkiye'de çok daha büyüleyici bir olaydı. Kırsal nüfus, toprak sahibi olarak köyüne, köyün dar hayatına mıhlanıp kalmaktansa, açılan sanayileşmenin çağrısına uyarak kentlere göçmeyi, kent hayatına karışmayı tercih ediyordu. Hattâ altmışların ortalarında bir sosyalist parti, sözgelişi dört milyon insanın Almanya'ya işçi olarak gideceğinin inandırıcı bir programını sunmuş olsa, böyle bir özgül seçim sloganıyla çok daha fazla oy alabilirdi.

Bu uzunca girişte kanıtlamaya çalıştığım **varsayım** -şüphesiz istisnaları olan bir eğilim sözkonusu bu varsayımda, ama **global** anlamda doğru olduğunu sanıyorum- bir başka konuya, güncel "işçi sınıfı" konusuna geçmek için bana gerekli göründü. Evrensel olarak köylülüğün belirli bir soyutlama düzeyinde saptanmış ihtiyacı **toprak**, altmışların Türkiyesi'nde gerçek bir ihtiyaç olarak belirmemişti. Burada "gerçek"in ne anlama geldiğini de sorgulamak gerekiyor. Bir düzeyde belki de gerçek bir ihtiyaçtı. Ama toplumun ideolojik atmosferinde, somut insanların düş, beklenti ve özlemlerinde, belki onun kadar "gerçek" olmayan, gene de insanların fiilî davranışlarında daha fazla belirleyici olan başka türden hedefler vardı. Bu anlamda, "hayalî" olan "gerçek" olandan baskın çıktı.

Bugün Türkiye'de işçi sınıfından söz ederken, acaba gene soyut bir işçi sınıfından da mı dem vuruyoruz? Daha doğrusu, varolan somut işçi kitlesinin ihtiyaç ve özlemlerini gene evrensel soyutlamalara göre mi hesaplıyoruz? Bir zamanların "sol-pop müzik" yıldızlarından birinin "işçisin sen, işçi kal" diye tuhaf, anlamı son derece bulanık bir şarkısı vardı. Hitap edilen o işçinin (bu hayalî de olsa) tavsiyeden memnun kalacağını sanmıyorum. Birçok Türk filminde de, lumpenlikten veya "küçük burjuvalık"tan gelen birilerinin finalde **işçi** haline gelmesiyle, o filmin "iyimser" bir mesajla son bulduğunu gözlemliyoruz. İşçi olduktan sonra işçilikten kurtulmak için gerekli son derece uzun vadeli mücadele hiç yokmuş sayılarak. Bunlar, "ilerici" resim sanatımızın, yıllar önce bir yazıda sözkonusu ettiğim kalın kollu ve küçük kafalı işçileriyle oldukça yakın bir paralellik içinde.

İşçilikten sınıf olarak kurtulmak, bazılarımızın **temel** saydığı çözüm. Buna ben özellikle inanıyorum. Ama yaşanan somut hayat içinde pek dolaysız, yakın gözükmeyen bir çözüm bu. Birçok sosyalist işçi tanıdım. Düşünen, bilgili, uyanık kişilerdi. Bugün hemen hemen hiçbiri işçi değil. Almanya'da işçilik yapan milyonlarca insanın başlıca hedefinin de, dönüşte işçi olmaktan kurtulmak olduğunu sanıyorum.

Niçin söylüyorum bunları? Bir "işçilik fetişizmi"ne düşmemek için... İşçi sınıfı için düşünülmüş soyut çözümleri, somut bir politika sanma yanılgısına düşmemek için. Elbette, sınıf içinde bireylerin özlemleri -ve bunları gerçekleştirme imkânları- ne olursa olsun, kitlesiyle sınıf ortada kalacaktır. Kalacaksa, dünyada işçi sınıfının somut ihtiyaçları vb. burada da geçerli olacaktır. Bunlar doğru, ama Türkiye'nin bazı özgüllükleri var. Önemli gördüğüm birkaç özelliği sıralamak istiyorum.

1 - Batı ile farkımız: Toplumsal oluşum tarihimizin Batı'dan farkı, dolayısıyla Batı için kullanılan terim ve kavramların bizdeki formasyonlara tam uymadığı ara sıra söylenen bir doğrudur. Bu çerçevede, Türkiye işçi sınıfı, Batı'dakine pek benzemez. a) Tarihi yenidir, kırsal ideolojisinden fazla uzaklaşmamıştır; b) Türkiye tarihinde sınıfsal ideoloji ve kültürler Batı'daki gibi ayrışmamış, daha karma bir kültür etkili olmuştur. c) Batı'daki gibi sosyopolitik kurumlar içinde varolmamış, yetişmemiştir.

Bunlar, genel olarak **tarihe** dayalı etmenler. Katıksızlığa yaklaşan bir işçi sınıfı ideolojisi ve yaşama pratiğinin oluşmasını güçleştiren bir başka etmen var ki, kökü tarihte olmakla ve son dönemde zedelenmekle birlikte, hâlâ devam ettiği söylenebilir:

2 - Küçük üretim ve toplumsal mobilite: Türkiye toplumunun geleneksel yapısında "küçük üretim", belirleyici veya egemen olmasa da, en **yaygın** üretim ilişkisiydi. Toplumsal dinamik buna uzun süre izin verebildiyse, Batılı anlamda "proleterleşme" Türkiye'de pek yaşanmadı. İnsanlar başka alternatifler bulabildiler. Buna bağlı olarak, ellilerden sonraki değişimde toplumsal seyyaliyet, yani sınıf değiştirebilme imkânı, oldukça genişti. Son dönemde de "köşeyi dönme" deyiminde anlatımını bulan bu yapısal özellik, Özal'ın öğütücü kapitalistleşme politikasının tehdidi altında. Ama bu politikanın meyvelerini vermesi uzun vadeli bir iş.

3 - Son olarak, evrensel bir varsayım getirmek istiyorum. Yalnız Türkiye'nin sağladığı kaçamak imkânları değil, evrensel gelişme de, insan bireyinin klasik anlamda "işçi" olmaktan kurtulmak istemesini teşvik ediyor. İş saatlerinin kısalması, işin herkesce yapılır niteliğe yaklaşması, kol emeğinin geçerli olduğu alanlarda insan için daraltıcı, bunaltıcı bir hale gelmesi bu sürecin bazı ögeleri. Ama bu son konuyu daha genişlemesine, başka bir yerde ele alalım. □

YeniGündem

15 günlük dergi
Yıl: 2
Sayı: 29
1-15 Eylül 1985

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Vedat ÇAKMAK, **Genel Yayın Yönetmeni:** Murat BELGE, **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Jülide ERGÜDER, **Ankara Temsilcisi:** Aydın KÖYMEN, **İzmir Temsilcisi:** Tülay CENGİZ, **Teknik Yönetmen:** Bürge İRTEL, **İstanbul:** Osman BALCIGİL, Yiğit EKMEKÇİ, Ahmet GÜNLÜK, Kürşat İSTANBULLU, Alpay KABACALI, Hakan KENİ, Can KOZANOĞLU, Nihat TUNA, **Ankara:** Serpil BİLDİRİCİ, Tanıl BORA, Mehmet ŞENOL, Serdar TURGUT, **Katkıda Bulunanlar:** Bülvin EREN, Lütfi KUZU, Abdullah ONAY, Mehmet ÖZCAN, Mümtaz SEZGİN, **Reklam ve Halkla İlişkiler:** Aslı YADA, Çiğdem ÖZKAYA, **İstanbul:** Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu, Tel: 520 14 53 - 54 - 55, **Ankara Bürosu:** Konur Sokak 24/4 Kızılay, Tel 25 36 00 - 25 20 71, **İzmir Bürosu:** 857. Sokak İzmiroğlu İşhanı, Kat: 3 No: 306 Konak, Tel: 14 90 42, **Dizgi ve Teknik Hizmetler:** PERKA A.Ş., **Baskı:** Cumhuriyet Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.Ş., **Dağıtım:** GAMEDA, **Fiyatı:** 300 TL. (KDV dahil) KKTC'de 400 TL., **Abone Koşulları:** Yurtiçi 6 aylık 3.600 TL., 1 yıllık 7.200 TL., Yurtdışı: Avrupa 6 aylık 11.700 TL., 1 yıllık 23.400 TL., **İlan Tarifesi:** Kapak içleri tam sayfa: 200.000 TL., İç sayfalar: 150.000 TL., Yarım sayfa: 75.000 TL., 1/4 sayfa: 40.000 TL.

HAK-İŞ:

Asgari ücret 61.236 TL. olmalı

Hak-İş Konfederasyonu hükümetin Eylül ayında artırılacağını açıkladığı asgari ücretin belirlenmesine ilişkin önerisini Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na, Asgari Ücret Tesbit Komisyonu'na ve siyasi partilere gönderdi.

Hak-İş'in önerisini içeren dosyada asgari ücretin belirlenme yöntiminin değiştirilmesi ve tutarlı hale getirilmesi için çeşitli öneriler yapılmış. İki yılda bir tesbit usülünün bırakılarak, "her yılın birinci ve yedinci ay başlarından itibaren" asgari ücretin yürürlüğü girilmesinin istendiği raporda, tesbit esaslarının da yeniden belirlenmesi talep ediliyor. "Türkiye'de ekonomik ve sosyal hayatın birbirine bağlı ve birbiri içinde devamlı değişiklikler göstererek" devam etmesi karşısında Asgari Ücret Yönetmeliği'nin birinci maddesinde sıralanmış "zaruri gider"lerin yetersiz kaldığına işaret eden Hak-İş, "6 aylık periyodlar halinde yeni ölçüler ve nisbetler" getirilmesini istiyor. Bu yeni ölçü ve nisbetler de şöyle sıralanıyor:

a) Asgari ücretin kesinlikle vergi dışı bırakılması,

b) Asgari ücretin net olarak tesbit edilmesi,

c) Tesbitin "eşel-mobil", oynak merdiven, esasına göre yapılması,

d) Tesbitte esas olarak beş kişilik ailenin baz olarak alınması, daha az nüfuslu aileler için buna göre tesbit yapılması,

e) Kira gibi besin dışı masrafların, devletin sosyal yardımlardan tam olarak yararlandırılmasına kadar geçen ölçüsüyle tesbitte dikkate alınması.

Raporun ikinci bölümü 1985 asgari ücreti tesbitine ayrılmış. 1 Nisan 1984'den bu yana yürürlükte olan brüt asgari ücretin, gıda, konut, giyim, ulaşım ve kültür ihtiyaçlarının karşılanması esasına göre belirlenmesine rağmen, bu ücretin bugün sadece gıda ihtiyacının karşılanmasına bile yetmediğinin işaret edildiği raporda şöyle deniyor: "Asgari ücret tesbit komisyonunun esas aldığı ölçülere göre bir işçinin yeterli ve dengeli beslenebilmesi için günlük 3 bin 500 kalorilik besin alması gerekiyor. Bugünkü fiyatlarla bu kalorinin alınabilmesi için gıda maddesi 20 bin TL'yi geçiyor.

Devlet İstatistik Enstitüsü başta olmak üzere yapılan birtakım istatistiklerin ortaya çıkardığı gerçek şudur: Asgari ücretin gerçek alım gücü 1978 yılının gerisine düşmüş durumda olup, 1978 yılından bu yana 5 defa yükseltilmesine ve rakam olarak büyümesine rağmen alım gücü gittikçe azalmıştır. DİE'ye göre son 7 yılda asgari ücret 6.5 kat yükselmesine karşılık, fiyatların 11 kat arttığı görülüyor.

Hak-İş olarak bugünkü tesbitler ölçüsünü yeterli bulmuyoruz. Tesbitin beş kişilik aile baz alınarak yapılması ve eşelmobil sistemi ile ücretin değerinin korunmasını şart görüyoruz.

Konu üzerinde yapılan birçok araştırma neticesi asgari ücretin sadece besin-içi giderler için dahi en az 61.236.-TL. olması gerektiğini göstermektedir.

Hak-İş Konfederasyonu, asgari ücretin en azından 61.236-TL.sı olarak, teklif ettiğimiz mevzuat değişikliklerinin de süratle yapılması suretiyle tesbitinin sosyal devlet anlayışının gereği olduğu düşüncesindedir.

Bugünkü şartlar hiç değilse besin içi harcamalar için beş kişilik ailesinin yaşabilme ücreti için 61.236.-TL net rakamını gerektiriyorsa bu her seyden öne sosyal yapının sıhhati içindir. Hükümet ekonomik yapıyı buna göre sıhhate kavuşturmanın çaresini aramalıdır.

Emeği ucuzlatma gayretlerinin sosyal yapıya pahalıya mal olduğu tarihî gerçeği unutulmamalıdır." □

AIDS de komünist marifeti

Batılılaşan Türkiye artık dünyayla eş-zamanlı olarak yaşıyor yenilikleri. Video çok az bir tehirle geldi. Plaklar Avrupa'yla aynı anda çıkıyor vb. Aktüaliteyi hiçbir alanda kaçırmamak gayreti içinde olan memleketimiz, AIDS'de de geç kalmadı.

Rock Hudson'ın hastalığı dünya basınını Reagan'ın ince parmak bağırsağından daha fazla meşgul ederken, Türk basını da bu zengin konuya el atmakta gecikmedi. İlkin, bu konuda uzmanlığı tartışma götürmeyecek bir ad, Zeki Müren "Rock Hudson bence normal bir kanserdir" diyerek fikrini açıkladı.

Tam bu sırada dışarıdan gelen bir vatandaşımız henüz gümrüğe tâbi olmayan AIDS ile birlikte yurda girdi. Bir hastanede teşhis kondu, fakat hasta kayboldu. Frengi vb. gibi "yetkili makamlara bildirilmesi zorunlu hastalıklar"dan olmadığı için ilk AIDS'li Türk, doktor tarafından alınkonmamıştı.

AIDS'e aman vermemeye azimli olan otoriteler hemen bir "AIDS Teşhis Merkezi" kurdular. Bedrettin Dalan'ın havadan ilaçlamaları sürmezse daha uzunca müddet bu merkezin hastaları sinekler olur herhalde.

Sağ basın AIDS'i çok sevdi. Hastalığı homoseksüellikle özdeşleştirince ortaya zengin bir üslubun çıkmaması mümkün değildi zaten. Rauf Tamer, AIDS'in "Allahın bir lütfu" olduğunu yazdı. Homoseksüellik ancak bu hastalığın tehdidiyle geriliyebilirdi çünkü...

Düşünce de **harekete** geçti tabiî. Fakat "liberal sağ" basından farklı olarak komünizmi de vurmayı ihmal etmedi. Komünistlerin her şeyde olduğu gibi AIDS'de de parmağı olduğunu "teşhir etti".

Düşünce'nin iddiasına göre, AIDS'i Orta Afrika'da bulunan Kübalı askerler Amerika kıtasına taşımışlar. Orta Afrika'da yeşil maymunlardan insanlara geçen AIDS "sapık ilişkiler" sonucu Kübalı askerlere bulaşmış. Ve oradan da ABD vatandaşlarına... □

Eski ganyancılar teselliye muhtaç

Geçtiğimiz yaz Türkiye tarihinin en yüksek ikramiyesini vererek (130 milyon) iyice popülerleşen at yarışları bu yıl da dağıttığı milyonlarla popülerliğini koruyor.

17 Ağustos tarihli at yarışları sonucunda Altılı Ganyan'ın 27 milyon lira vermesi ve 27 milyonu kazanan yedi kişiden birinin 11 yaşında bir çocuk olması basının ilgisini çekti. 100 lira ile 27 milyon kazanan çocuk, bazı gazetelerin birinci sayfasında haber oldu.

Kazananlardan birinin çocuk olmasının yanında 100 lira ile kazanmış olması da

Suudi bir ailenin Bursa sefası

NİHAT TUNA

Muhammed Besnevi 20 yaşlarında Suudi bir genç. Riyad'ta ikamet ediyor ve Kraliyet Üniversitesi'nin bilgisayar bölümüne devam ediyor. Badem bıyıklarının üzerindeki biçimli burnunu, bebekleri parlayan iki siyah göz tamamlıyor. Geniş alnında biriken terleri seri hareketlerle ikide bir silerken, geriye doğru taradığı gür saçlarını düzeltmeyi de ihmal etmiyor. S.Arabistan standartlarına göre oldukça düşük sayılabilecek bir sıcaklıkta bu kadar çok terlemesi karşısında şaşırıyoruz.

Muhammed S. Arabistan'ın ortadireğinden. Sınıfsal konumunu kendi anlatımından çıkarıyorum. "Ne aşağıdayız, ne de yukarıdayız" diyor. Beş kardeşi, annesi ve babasıyla birlikte her yıl bir ay süreyle yurt dışı seyahati yaptıklarına göre bizim ortadirek tanımı biraz havada kalıyor herhalde. Besneviler sadece adını duydukları, kendi deyişleriyle "dost" ve "Müslüman" ülke Türkiye'ye gelmeye "acaba bu sene nereye gidelim" diye düşünürken ve de aniden karar veriyorlar. Eski adıyla Yeşilköy havaalanına indiklerinde kendilerini Sarıyer Belediyesi'nin turizm havarileri karşılıyor. Çoğunluğu Güneydoğulu olan bu havariler, kendilerini Sarıyer'e götürebileceklerini söylüyor. Ama Besnevi ailesi adını daha önce şöyle bir duydukları Taksim'e gitmek istiyor. Taksim'e varınca, vahaya benzer bir şey görmediklerinden olacak, bu isteklerinden hemen vazgeçiyorlar. Sarıyer'e geldiklerinde kendilerini "Turizm Information"

adı altında örgütlenmiş belediye yetkilileri karşılıyor. Besnevilerin istediği özellikte ev bir, iki dakika içerisinde taranan ekranda bulunuyor ve böylece onlar da bilgisayarın küçük disketlerine kaydediliyor. Günlüğü 28 bin liradan başlayan pazarlık 20 binde son bulunca, belediye yetkilileri yüzde 10 komisyonlarını ev sahibinden tahsil ederek, Besnevi ailesini evleriyle başbaşa bırakıyorlar.

Bursa Macerası

Besnevilerin en büyük oğlu Muhammed konuşmasının arasındaki boşluktan yararlanarak ısmarlanan kahveyi gürültülü bir şekilde içerken, Arapçanın verdiği dil çabukluğuyla Türkiye üzerine, ki hemen hepsi Sarıyer ve civarı demek, övgüler düzmeye başlıyor. Yeşilinden, denizinden, insanlarının iyiliğinden ve de medeniliğinden bir bir bahsediyor. Tercümanı zorlayarak konuşmasının ortasına dalıyor ve merakla beklediğim Bursa macerasını anlatmasını istiyorum. Beni kırmıyor Muhammed. Sabırsızlığımı anlamış olacak ki, hemen Bursa macerasını anlatmaya koyuluyor.

"Suudi Arabistan'dayken ismini duyduğumuz Bursa'yı görmek istedik. Bunun için Sarıyer'deki turizm şirketlerinden birine girdim. Şirketle pazarlık ederken yanıma belediyenin tercümanı yanaştı. Bana ne yaptığımı sordu. Ben de minibüsle Bursa'ya gitmek istediğimizi söyledim. 'Sen gel benimle, belediye sana minibüs bulur' diyerek beni belediyeye götürdü. Tercüman bize şirketin ne kadar para istediğini sordu. Adam başı yirmi bin lira istediler deyince, belediye yetkilileri 'biz sizi 100 bin liraya götürürüz, buna yemek de dahil' dediler. Sevinerek bürodan çıktım."

Tercüman az önce anlatılanları aktarırken, yüzümdeki meraklı ifadeyi farkeden Muhammed biraz da mütebessim bir edayla "ayva, ayva" diyerek, olayın yeniden yaşanan heyecanından kopmamaya çalışıyor.

vurgulandı. Babasının kuponunu yatırırken cebindeki 100 lira ile yalnızca yedi atı işaretleyerek (o günkü altı koşuda toplam kırk yedi at vardı) kazanan talihli çocuk herhalde en çok yılların altılıcılarını hayıflandırmıştır.

Yine aynı gün kazanan diğer altı kişiden dördü küçük miktarlarda oynayanlardı (300, 600, 800 ve 2.400 liralık). Yalnızca iki "kalın kupon" (16.200 ve 72.000 liralık) 27 milyonu yakalayabilmişti.

Altılı Ganyan'da 1.600 liranın altında bir kupon doldurmak birden fazla ayağı "tek geçmek" anlamına geldiğinden kadim altılıcılar bu kadar "tedbirsiz" oynamaya pek yanaşmazlar. En fazla bir ayağı tek geçerek oynayan altılıcılar, dört beş ayağı tek geçerek küçük kuponlarla milyonlar kazanan çocuklar (130 milyonu kazananlardan biri de çocuktu) görünce artık eskisi kadar "ben yılların altılıcısıyım, bu işi iyi bilirim" diye ortaya çıkamaz oldular.

Jokey Kulüp de, gazetelere verdiği ilanlarda küçük kuponlarla büyük ikramiyelerin kazanılabildiğini vurguluyor. Böylece "ya çıkarsa" diye rastgele oynayanların sayısı da giderek artıyor.

Yılların ganyancılarının bu başarısızlık da suçları yok aslında. Belli "bilimsel" ölçütleri ve muhtemel şans faktörlerini de kullanıp oynayan eskiler öyle sürprizlerle karşılaşıyorlar ki, "at atı geçer" veciz sözleri de teselliye yetmiyor. Örneğin koşu hayatında tabelaya bile girmemiş bir at, formda üç-dört atı geçip birinci olabiliyor. Muhtemelen bu neticelerin sürprizle pek bir ilişkisi yok.

Geçen yıl ganyan birim fiyatı 30 liradan, 50 liraya çıkarıldıktan sonra hasılatta önemli bir azalma olmuştu. 130 milyonluk ikramiyeden sonra ilgi tekrar arttı. Sık sık iki haneli milyonlar veren Altılı Ganyan, "bize de çıkabilir" diye oynayan küçük iştirakçilerin ilgisiyle en popüler milli kumar haline geldi.

Birinci olacak atlar kura ile belirlense de, yılların ganyancıları artık rezil olmasa... □

Semra Özal'ın Carlton rüyası

KÜRŞAT İSTANBULLU

Turgut Bey'in eşi Semra Hanım'ı tanıtmaya hiç gerek yok; hergün yüzlercesini gördüğümüz, sabaha penceresini açarak "hu komşu" diye başlayan, filesini alıp pazara çıkan kadınlarımızdan biri. Semra Hanım Yeniköylü sayılır. Turgut Bey Başbakan olmazdan önce Ankara'nın o yorucu ve de boğucu havasından kaçıp Yeniköy'de dinlenme fırsatı bulurdu. Turgut Bey bile Ulusu hükümetinden ayrılınca Yeniköy'de derin bir "oh" çekmişti.

Gel zaman git zaman Turgut Bey başbakan oldu ve Semra Hanım'da bir ukdedir başladı: "yazlık başbakanlık konutu." Elbette başbakan için yazlık bir konut gerekirdi. Yazın Ankara'nın o kavurucu sıcağında memleket meselelerinin altından kalkılır mı? Elbette kalkılmaz, hatta bakanlar için bile birer yazlık konut gerekir. Marmaris'te, Side'de, Bodrum'da. Neyse biz yine Semra Hanım'ın arzusu, yazlık başbakanlık konutuna gelelim. Semra Hanım yazlık konut için bir yer bile bulmuş; söylendiğine göre Turgut Bey'de bu fikri tutmuş.

Semra Hanım Yeniköy Carlton Oteli'ni başbakanlık yazlık konutu olarak düşünmüş. Herhalde orada kaldıkları bir gece "Turgutcuğum burayı başbakanlık konutu yapalım" bile demiştir. Semra Hanım konu komşuya karşı iyi de düşünmüş. Yeniköy'de zındıklar çatlasın, patlasın Semra Hanım'da Boğaz'ın mavi sularında seyreylesin mehtabı. Sonra Carlton'da oturmanın havası da var. Düşünsenize çevrede "komşu duydun mu bizim Semra'yı; Carlton'a gelmiş"li konuşmaları.

Carlton'un başbakanlık konutu olması için emir verilmiş ve başlamış çalışmalar. Turizm Bakanlığı'na bağlı bir tesis olan Carlton, başbakanlık konutu olmaya hazırlanırken, ansızın bir engel çıkıvermiş. Turgut Bey'in bu engeli aşamaması sonucu çalışmalar tamirat adı altında yürümeye başlamış. Sorun şimdilik çözülecek gibi de görünmüyor ve "tamirat" bir süre daha sürecek gibi.

Semra Hanım "bu sene olmazsa gelecek sene mesele hallolur" diye düşünebilir; ama bunu Yeniköylü kadınlara anlatmak güç. Yeniköy'ün kadınları artık kızmaya başlamış, "Semra'ya yar olmadı; bari biz denizimizden olmasaydık. Evimizin dibinde denizimizden de olduk" demeye başlamışlar. Ah şu engel çıkmasaydı, Semra Hanım Yeniköylü hanımları kızdırır mıydı. Eşini , dostunu çağırır, Carlton'un terasında çay bile ikram ederdi. Carlton'da bir akşam çayı kızımız Zeynep'le Turgut Bey'in barışmasına bir vesile bile olur, damat da bu arada aileye girerdi. Turgut Bey için ne kadar güzel, mutlu bir aile tablosu çıkardı ortaya. Ama şu engel olmasaydı. Bu engelin de şimdilik aşılacağı ve her sorun gibi Semra Hanım'ın sorununun da çözülebileceği şüpheli. Galiba Yeniköy Carlton Semra Hanım'da bir ukdedir kalacak. □

"Sabah 8'de yeni bir yer görmenin heyecanı ile annem, babam ve kardeşlerim minibüse doluştuk. Minibüste bir de yedek şoför vardı. Adını daha sonra öğrediğimiz Kartal'a doğru yola koyulduk."

Tercümanın Arapçaya çalan Türkçesinden olayın hangi safhasında olduğumuzu çıkaran Muhammed hatırladığı ayrıntıları iki de bir sözü keserek ekliyor.

"Hareket etmeden önce belediye önüne giderek 5 bin lirayı oradaki yetkiliye verdik. Kartal'a vardığımızda arabalı vapura binemeden minibüs bozuldu. Annem hariç hepimiz inerek arabayı ittik. Daha sonra başımıza geleceklerden habersiz, minibüse tekrar doluştuk.

Yalova'dan Bursa'ya doğru hareket ettiğimizden beş, on dakika sonra minibüs tekrar bozuldu. Yine maaile inerek arabayı itmeye başladık. İki yüz, üç yüz metre ittikten sonra araba çalıştı. Koşarak arabaya yetiştik. Arabayı itmekten çok kaçan arabanın peşinden koşmak çok yordu bizi."

Tercüman soluklandıktan sonra, sürekli bir şeyler söyleyen Muhammed'e döndü. Merakla bakarken, tercüman, "Şoförlerden çok memnun olduğumuzu söylemeyi unutma, çok iyi insanlardı" diye Muhammed'in kendisini uyardığını anlatıyor. Bu uyarının nedenini pek anlayamıyorum. Şoförlere bir şey yapacağımızdan korktu herhalde diye düşünüyorum.

Besnevi ailesinin macerası burada bitmiyor. Bursa-Yalova arasındaki yaklaşık 70 km.'lik karayolunun ortalama her 3 kilometresinde bir araba itme rutini, çok merak ettikleri teleferiğin bulunduğu Uludağ eteklerine kadar sürüyor.

Suudi ailenin maceralı gezisi Çınaraltı'nda bir lokantada yenen yemekten sonra bitiyor ve geriye dönüş başlıyor. Dönüş de gidişten pek farklı değil aslında. Yalnız bindikleri minibüsle Sarıyer'e dönmek kısmet olmuyor. Bu defa da minibüs arabalı vapurdan inmemekte ısrar ediyor. Minibüsü yine aynı yöntemle dışarı çıkarttıktan sonra çalıştırmak bir daha mümkün olmuyor. Şoförlerin gayretleriyle bulunan bir yük minibüsüne, Muhammed'in değişiyle koyun gibi bindikten sonra, kendilerini bu unutulmaz gezide yalnız bırakmayan şoförlere 60 bin TL. tevdi ediliyor. Sabaha karşı saat 3'te dört bir tarafı kapalı minibüsten Sarıyer'e indikleri andaki duygularını ne yazık öğrenemiyorum Muhammed'ten. Herhalde kurtulduklarına çok sevinmiş olacaklar ki, ertesi günü belediyenin turizm enformasyon bürosuna giderek kalan 35 bin liralık borçlarını ödüyorlar.

Bursa gezisinin yorgunluğunu bir hafta içinde atabilen Besnevi ailesi belediyenin bulduğu evden çıkarak kendi buldukları başka bir evde kalan günlerini dolduruyorlar. Herhalde gezinin tatsız anılarını unutmanın yolunu tebdil-i mekanda buldular. Muhammed bütün bu anlattıklarından sonra ısrarlı iyimserliğiyle şunları söylüyor:

"Sizin memleketiniz çok güzel. İnsanları iyi. Yolda bir kız bir erkekle konuşabiliyor. Çok medeni. Ama babamın yanında rahat edemiyorum. Seneye amcamın oğlunu da alıp arabayla geleceğim. Üstelik bir ay kalacağım." □

Sakıncalı Coğrafya Atlası

Cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlülere gönderilen yayınları denetlemekle görevli kurulların faaliyetleri etkili bir biçimde sürüyor. Görevlilerin ellerindeki yasak yayın listeleri kesin ve somut kriter olarak kullanılıyor. Ama yasakların çerçevesi zaman zaman piyasada serbestçe satılan kitaplara kadar genişliyor, hattâ "gereksizlik" gibi soyut kriterler bile kullanılıyor.

Çanakkale Cezaevi'nde tutuklu bulunan Ali Rıza Ögüt de "yoruma bağlı" sansürün olumsuz etkileriyle karşılaşanlardan biri. Öğüt'e ilk olarak Cezaevi 2. Müdürü Nusret Hızır imzasını taşıyan bir pusulayla, ailesi tarafından gönderilen bazı kitapların sakıncalı bulunduğu ve idarece muhafaza altına alındığı bildirildi. Tutuklu bunun üzerine, düşünülebilecek en masum yayınlardan biri olan **Dünya Atlası**'sını istedi. Bir süre sonra cezaevi görevlilerinden, öğretmen Ahmet Kaya, Öğüt'e kısa bir pusula yolladı. Kağıtta aynen şöyle deniyordu:

"**Çağdaş Büyük Atlas** adlı atlasınız gelmiştir. Seçici kurul kararı sonucu sakıncalı değil de 'gereksiz' olduğundan tarafınıza verilmemiştir. Bilgi edinilmesini rica ederim.".

Gerçekten ne gereği var cezaevinde atlas karıştırmanın. Üstelik bir de çağdaşını istiyorlar. "**Milli Coğrafya**" kitapları hazır olunca ondan getirtsinler, değeri değerlendirmelerinden belli olan cezaevi görevlisi öğretmen Ahmet Kaya nezaretinde "gerekli" şeyleri öğrensinler. □

HP KÜÇÜK KURULTAYI

Birleşme için geri sayma başladı

SERPİL BİLDİRİCİ

Ana muhalefet partisinin Küçük Kurultayı da HP-SODEP bütünleşmesini onayladı. HP Küçük Kurultay üyelerinin büyük bir çoğunluğu, "kısa bir süre önce tam yetki verdikleri Aydın Güven Gürkan'ı birleşme konusunda tartışmasız desteklediklerini" açıkladılar. İki partinin birleşmesine, Küçük Kurultay üyelerinin aleyhte tezahüratları arasında gelen tektük olumsuz görüş, bir süre önce Büyük Kongre tarafından tasfiye edilen, eski yöneticilere aitti.

HP Genel Başkanı Aydın Güven Gürkan'ın son derece dikkatle hazırlanmış olan Küçük Kurultayı açış konuşması, üyeler tarafından sık sık alkışlarla kesildi. Gürkan özellikle, "Bu davanın başarısına özverileriyle, bilgi ve becerileriyle katkı yapan insanlar, sonunda özverilerinin çok üzerinde ödüller kazanacaklardır" sözleri üzerine büyük bir alkış aldı. Gürkan, Erdal İnönü'nün, iki partinin birleşmesinin "kişisel sorunların çok üzerinde bir büyük dava olduğu" düşüncesine, aynı inançla katıldığını da belirtti.

HP Küçük Kurultayı boyunca, üyelerin büyük çoğunluğu tarafından dile getirilen görüş "iktidar" için birleşmenin gerekli olduğu idi. Yani HP'liler tarafından, genel başkanlarının "ödül" sözcüğü, "iktidar" olarak somutlaştırıldı. Ayrıca, "iktidar için birleşmeye evet" denilirken, SODEP'te olduğu gibi bazı sancıların yaşanılmasının kaçınılmaz olduğu da görüldü.

Sosyal demokrat partilerin kongrelerinden alışılmış bir görüntü: HP Küçük Kurultayı'nda salona giren Aydın Güven Gürkan ve Erdal İnönü'nün kasklı işçiler tarafından karşılanışı.

HP Tekirdağ İl Başkanı, "evet"ini açıkladıktan sonra, "özveriyle politika olmaz" biçiminde devam ettirdiği konuşmasıyla, her iki partide de pek çok kişi tarafından kabul gören düşünceleri yüksek sesle dile getirdi. Tekirdağ İl Başkanı konuşmasında, "Aradaki çatışmaların önlenmesi için, iki dönem halinde her iki parti yöneticilerinin de yeni partide yönetsel görev üstlenmelerini" savundu.

-Batumlu'nun görüşleri-

HP Küçük Kurultayı'nın sergilediği bir başka nokta da, tasfiye edilen ekibin, "günah çıkarma" ya da "savunma" yollarıyla, kendilerine yeniden yer edinmeye çalıştıkları idi. Eski yönetimde görevli olan Günseli Özkaya'nın Küçük Kurultay boyunca, SODEP'lilerin yanından ayrılmayışı dikkati çekiyordu. Sabit Batumlu ise, biraz "savunan" biraz da "günah çıkaran" konuşmasıyla, destek bulmaya çalıştı. "Demokratik solcuyuz diyerek yola çıkanların, bugün demokratik soldan bahsetmediklerini" söyleyen Batumlu, "arkadaşlarının kendilerinin savundukları sosyal demokrat noktaya gelmiş olmalarından büyük memnunluk duyduğunu ifade etti. Ancak, Batumlu'nun konuşması, Küçük Kurultay üyeleri tarafından, Gürkan'ın "ricası" ile güçlükle dinlenebildi. Yani, bu çabalara Küçük Kurultay'ın cevabı, "hayır" oldu.

HP Küçük Kurultayı SODEP'in özellikle yerel yöneticileri tarafından dikkatle izlendi. Ama muhalefet partisinin Küçük Kurultay'ında SODEP'inkine oranla daha büyük bir kalabalık göze çarpıyordu. Ancak, bu kalabalığın bir kısmı da SODEP'liler tarafından oluşturuluyordu.

SODEP'de yeni hizip

Bu arada, SODEP'te de, HP Küçük Kurultayı ile birlikte, belirginleşen bazı gruplaşmalar da oluştu. Genel Merkez'de birleşme konusunda "olumsuz" tavır takınan ekip, yeni parti için yeni bir hizip peşinde. Söylentilere göre, SODEP içinde Baykalcılar olarak bilinen ekip, Başkanlık Divanı'nın birleşmeden yana olmayan grubuyla "SODEP'cilik" hizibini oluşturmaya çabalıyor. Ayrıca, SODEP Genel Başkanı, aynı grup tarafından, "Genel başkan sizden oldu, bari Başkanlık Divanı bizden olsun" biçiminde bir tartışmaya zorlanıyor. Edinilen bilgiye göre, İnönü böyle bir pazarlığa yanaşmamak konusunda kesin kararlı görünüyor.

Kuşkusuz, tüm bu gelişmeler HP-SODEP birleşmesine engel teşkil etmeyecek. Birleşmeden yana olan bir SODEP MKYK üyesine göre:

"Öyle bir noktaya gelindi ki, bu noktadan sonra genel başkan vazgeçtim dese de birleşme kaçınılmaz. Halk, sizin politik hesaplarınızı dinlemiyor, yaşadığını biliyor. Ve çözüm için ne olursa olsun birleşmenizi istiyor. Aksi takdirde Türkiye'de sosyal demokrasi diye bir şey kalmayacak." □

HP'liler ANKET'imizi cevapladı

BİRLEŞMEYE "EVET!"

YeniGündem'in SODEP 3. Küçük Kurultay üyelerine uyguladığı anketi, HP 1. Küçük Kurultay üyeleri de yanıtladı. 187 kişiden oluşan HP Küçük Kurultayı'na 30 kişi katılmadı. Katılan 157 kişiden 87'si anketimizi yanıtladı. Anket sonuçlarına göre, ankete katılanların yüzde 89.65'i birleşme konusunda hemfikirdi. Sadece yüzde 10.35 oranında bir grup birleşmeye "hayır" yanıtını veriyordu. Birleşmeye "evet" diyenlerin, yüzde 24.14'ü, birleşmenin "solda tek ve güçlü bir parti olması gerektiği" için zorunlu olduğunu belirtiyordu. "Evet" diyenlerin, yüzde 39.08'ine göre, "Sosyal demokratların iktidar olabilmesi için birleşme ilk koşul", yüzde 19.54'üne göre, "İki partinin de eksiklik ve yanlışlıklarından arınmış yeni bir sosyal demokrat partinin gerekliliği", yüzde 5.75'ine göre ise "diğer" nedenlerle, birleşme zorunluydu. Anketimize katılan Küçük Kurultay üyelerinin yüzde 11.49'u bu soruyu yanıtsız bıraktı.

HP-SODEP bütünleşmesi sonucu ortaya çıkacak yeni parti konusundaki beklentileri ortaya çıkarmaya yönelik üçüncü sorumuzu ise, 87 kişinin 72'si yanıtladı. Yani yüzde 17.2 oranında üye bu soruya yanıt vermedi. "İlke ve düşünceleri aynı kalmak koşuluyla daha büyük ve güçlü bir parti" diyenlerin oranı yüzde 4.6 idi. Yüzde 31 oranındaki üyeye göre, "Program ve tüzükleri gözden geçirilerek eksik ve yanlışlıklarından arındırılmış yeni bir sosyal demokrat parti" olmalıydı yeni parti. "Sadece sosyal demokratları değil, soldaki diğer demokrat unsurları da içeren yeni bir sol parti" diyenler yüzde 40.3'ü oluşturuyordu. "Diğer" yanıtını verenlerin oranı ise, yüzde 6.9'du.

Bu arada, "Birleşme sonucunda ortaya çıkacak partinin kimliği nasıl olmalı?" biçimindeki soruya "Diğer" yanıtını verenlerin bir kısmı, "Güneş amblemi parti" istediklerini belirttiler. □

1) Birleşme mutlaka gerekiyor muydu?

Evet	78	% 89.65
Hayır	9	% 10.35

2) Eğer birleşme gerekiyorduysa, nedeni sizce nedir?

Solda tek ve güçlü bir parti olması	21	% 24.14
Sosyal demokratların iktidar olabilmesi için birleşme ilk koşul	34	% 39.08
İki partinin de eksiklik ve yanlışlıklarından arınmış yeni bir sosyal demokrat parti gerekiyordu	17	% 19.54
Diğer	5	% 5.75
Cevapsız	10	% 11.49

3) Ortaya çıkacak partinin kimliği nasıl olmalı?

İlke ve düşünceleri aynı kalmak koşuluyla daha büyük ve güçlü bir parti	4	% 4,6
Program ve tüzükleri gözden geçirilerek eksik ve yanlışlıklarından arındırılmış yeni bir sosyal demokrat parti	27	% 31
Sadece sosyal demokratları değil, soldaki diğer demokrat unsurları da içeren yeni bir sol parti	35	% 40.3
Diğer	6	% 6.9
Cevapsız	15	% 17.2

Radikal solun gerekliliği

AYDIN KÖYMEN

Başından bu yana, **YeniGündem**'de yazdığım yazıların ağırlık konusu demokrasi oldu. Türkiye'deki tüm politik gelişmeleri, hep demokrasi merceğinden yansıtmaya, değerlendirmeye çalıştım. "Ne var bunda?" diyebilirsiniz; "İş mi sanki?" Yok o kadar basit değil! Bu ısrarlı tutumumun göze aldığım, ama doğrusunu isterseniz hiç de arzu etmediğim bir maliyeti oldu. Aynı zamanda da düşkırıklığı... Mensup olmaktan gurur duyduğum sol cenahın bazı kesimleri, bu tutumumdan dolayı beni adeta boy hedefi haline getirdiler. Bana ilişkin nitelendirmeler, en hafifinden "sağ sapma" gibi kavramlarla başlayıp, "ihanet" gibi çok ağır suçlamalara dek uzandı. O kadar ki, "demokratik sosyalizm" lafını ağızlarından düşürmeyenler bile, bu koroya katılmaktan çekinmediler. Benim büyük bir içtenlikle (belki de safiyetle) kendilerini 27 Mayıs, 9 Mart darbe girişimi türünden tepeden inmeci, militarist politik çözümler konusunda düşünmeye sevketmeyi amaçlayan yazılarım, hemen "liberalizm kuyrukçuluğu" olarak damgalanıverdi. Yine benim ve **YeniGündem**'de yazan bazı diğerlerinin tartışma gündemine getirmek istedikleri "sivil toplum" kavramı kimilerinin elinde silaha dönüşüp üzerimize doğrultuldu: "Burjuva yardakçılığı"nın "sivil toplum" kavramını telâffuz etmekten daha güçlü bir kanıtı olamazdı...

"Bir sosyalist, burjuva demokrasisi gibi geri bir tarihi kategoriyi savunabilir mi?" Demokrasi konusundaki ısrarından ötürü yöneltilen sol suçlamaların altında, bu soruya verilebilecek tek cevabın olumsuz, yani "hayır" olduğu varsayımı yatıyor. Ancak ilk bakışta öyle gibi gözükse de, bu varsayımın gerçeği yansıttığı çok şüphelidir. Çünkü sorunun cevabı, sorulduğu tarihi an ve mekâna ve de "burjuva demokrasisi" kavramından ne anlaşıldığına göre değişebilir. Örneğin, soruyu bugünün Sovyetler Birliği'nde ya da 12 Eylül sonrası Türkiyesi'nde sorarsanız eğer, cevabın olumlu, yani "evet" olması bir sosyalist için üstelik zorunluluktur. Bu örnekler için "burjuva demokrasisi" gerilik bir yana, çok ama çok ileri bir tarihi kategoridir. Her ileri oluşumdan yana ve yanında olmak sosyalistlerin görevi değil midir?

Nedir şu "burjuva demokrasisi" denen şey? Bir kazanım mı, yoksa bir lütuf mudur? Bir gözboyayıcılığı, bir kandırmaca mıdır? Yoksa tüm insanlığın daha ileri bir toplumsal düzene sıçramasına olanak tanıyan bir platform mu? İki el bir baş, baş da düşünmek içindir. Bu sorulara cevap verirken, her şeyden önce kafalarımıza sahip çıkmamız gerekir. Doğru cevaplar için de, yeniden düşünmeye başlamaktan başka çare yoktur. Tersi, bizi geçmişte "ustalar"ın, günümüzde ise resmi ağızların söylediklerini, hem de ne zaman, hangi somut durum karşısında ve ne tür amaçlarla söylendiklerini hiç irdelemeden tekrarlayan papağanlara dönüştürür. Bunun bilimsel bir tavır olmadığı kuşkusuzdur. Oysa sosyalistlerin en önemli niteliği bilimselliktir. Sosyalistler her yeni tezi, gerçeklerin, sosyal pratiğin ölçütlerine vurarak tartışırlar. Amaç, gerçeğe yaklaşabilmek, onu mümkün olduğunca kavrayabilmektir. Doğru nitelemesi, ancak gerçekle çakışabildiği ölçüde bir anlam ifade edebilir ve gerçek de durmadan değişir.

Şimdi gelelim, "burjuva demokrasisi"ne ilişkin sorulara, gerçekleri gözardı etmeden cevap aramaya. İlk önce tanımdan başlayalım. "Burjuva demokrasisi", ülkedeki tüm yetişkinlerin genel, eşit ve gizli oyuyla seçilen parlamento, bu parlamentonun içinden seçilen temsili hükümet, yasama, yürütme ve yargının ayrılığı, referandum, düşünce, inanç ve bunları serbestçe ifade etme özgürlüğü, her düzeyde örgütlenme hakkı, toplu pazarlık ve grev hakkı gibi bir dizi kurumun, bir dizi hak ve özgürlüğün bütünleşmesinden oluşan bir yapıdır. Bir "fiction", bir ütopya değil, ama gerçektir. "Burjuva demokrasisi" Batı Avrupa ülkelerinde uygulanan sosyal-siyasal rejimin adıdır. Dolayısıyla bir gerçekliğin tanımlanmasını içerir. Bir gerçeğin ifadesidir.

Bugün Türkiye'de sosyal demokrat hareketin adı vardır, ama kendisi yoktur, hiçbir zaman da olmamıştır... Türkiye gerçeği daha köktenci, daha radikal solları gerekli kılmaktadır.

Düş ve gerçek

"Burjuva demokrasisi"nde işçiler, emekçiler önemli hak ve özgürlüklere sahiptirler. Bu önem, burjuva toplumsal düzenlerinin ilk evreleri düşünüldüğünde daha da büyür. Bu hak ve özgürlükler, daha çağımızın başında bile çalışanlar için birer tatlı düş iken, bugün artık gerçektir. Ve en önemlisi, çalışanlar bu hak ve özgürlüklere burjuvazinin lütfuyla kavuşmamışlardır. Sendikal hak ve özgürlüklerin, eşit oy hakkının, düşünce ve örgütlenme özgürlüklerinin, parlamenter demokrasinin altında, gözyaşı, kan ve yoksulluklarla yoğrulmuş yüzlerce yıllık bir işçi sınıfı mücadelesi yatar. "Burjuva demokrasisi" işçi sınıfına burjuvazinin bir lütfu değil, ama tam tersine burjuva toplumsal düzeni içinde işçi sınıfının bir kazanımıdır. Mücadeleyle elde edilen hak ve özgürlüklerin bir kandırmaca, bir gözboyayıcılık olarak nitelenmesi ise, en azından saçmadır. Bundan ötürü de bugün artık Batı Avrupa ülkelerinde sosyal-siyasal rejim, burjuvazinin demokrasisi anlamında "burjuva demokrasisi" değil, fakat işçi sınıfının hakettiği, kökleştirdiği ve toplumun büyük bir kesimine vazgeçilemez, geri dönülemez bir değer olarak benimsettiği demokrasidir. Sosyalizmle birlikte üretim ve mülkiyet alanlarını da kapsayacak olan; toplumsal, siyasal ve ekonomik düzeylerde katılım boyutunu tam anlamıyla gerçekleştirecek olan; özyönetim kavramına hayatiyet kazandıracak olan demokrasi...

İyilik, güzellik ve doğruya azınlığın zoruyla ulaşıldığı nerede görülmüştür? Böyle bir zorla ulaşıldığı iddia edilen iyilik, güzellik ve doğru nerede kalıcı olmuştur? Meselenin asıl sahiplerini dışlayan, ama onlar adına davranan hangi hareket başarılı olabilmiştir? Son tahlilde tarihte bir tek kurtarılmış toplum örneği gösterilebilir mi? Kurtaranların kurtardıklarıyla kendilerini eşit görebilmeleri mümkün müdür? İnsanlar vekâleten mutlu edilebilirler mi?

Hayır! On kere, bin kere hayır!

"Hayır"lar manifestosu

İşte sosyalizm, bütün bu sorulara karşı koskoca bir "hayır"lar manifestosudur.

Sosyalizm kurtarmanın değil, ama kurtuluşun ideolojisidir. Bu yüzden bir taraftan demokratik sosyalizm derken, öte taraftan da 27 Mayıs'a, 9 Mart darbe girişimine övgüler düzülemez, taraftar olunamaz. Bu darbe ve girişimlerin içinde olanların birey olarak demokrasiden yana olmaları, hatta kendilerini sosyalist olarak tanımlamaları hiçbir şeyi değiştirmez. Kitleye gitmeden, projeyi kitlenin projesi haline dönüştürmeden, hareketi kitlenin bilinçli katılımına açmadan ne demokrasi, ne de sosyalizm olur. Araçlar üzerinde amaçlardan bağımsız olarak düşünülemez. Çıplak, sınanmış gerçek budur.

Öyle görülüyor ki, tam anlamıyla bir demokratik sosyalist siyasal örgütlenmenin gerçekleştirilmesi, Türkiye'de daha epey zaman alacaktır. Ama hemen belirteyim, solda kendi alanlarında bile yapay, köksüz siyasi örgütlenmeler birbiri ardından boy göstermeye devam ettikçe, demokratik sosyalist düşünce Türk siyasi hayatının gündemine her geçen günle birlikte daha bir ağırlığını koyacaktır. Yapay ve köksüz kelimelerini seçerek kullandım. Biraz da üzülerek. Çünkü, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler eğer yapay ve köksüz olurlarsa, demokrasinin de gerçek ve köklü olmasına imkân yoktur. Türkiye'de eksikli-gedikli de olsa var gibi gözüken demokrasinin, bir muhtırayla yıkılmasının altında yatan temel neden de budur.

Oportünizm ve zavallılık

Yakından bakalım. Bir sosyal demokrasi, ya da aynı şey demek olan "demokratik sol" lâfıdır almış gidiyor. Ama iş, sosyal demokrasinin tarihsel köklerine, bu köklerin Türkiye'de aranmasına geldiğinde hemen bir karışıklıktır başlıyor. Kimi sosyal demokrat hareketi Mustafa Reşit Paşa'dan başlatırken, kimi de başlangıç noktasını 1973'te CHP'ye genel başkan olan bir kişiye, Bülent Ecevit'e indirgeyiveriyor. Epistemolojik sınırlar içinde bile düşünsek, hem sosyal, hem de demokrat olan bir hareketin köklerini, geleneğini kişilerde ya da üst yapılarda aramak olacak iş midir? Bir kavramı etiket olarak kullanmak, ama iş kavramın içeriğine gelince yan çizmek veya onu gerçekliğinden çok farklı ölçütlerle tanımlamaya kalkışmak, göz boyayıcılıktan başka bir şey değil de nedir? Açık söyleyeyim, bugün Türkiye'de sosyal demokrat hareketin adı vardır, ama kendisi yoktur, hiçbir zaman da olmamıştır. CHP geleneğini, mirasını sosyal demokrat diye yutturmaya çalışmak, bilinçli olarak yapılıyorsa en hafifinden oportünizm, bilinçsiz olarak yapılıyorsa zavallılıktır.

Kavramlar, nitelemeler bir gerçekliğin soyutlama düzeyindeki ifade ediliş biçimleridir. Kendisini oluşturan gerçekliğin olmadığı yerde, kavram işlevsiz kalmaya mahkûmdur. Türkiye'nin gerçekliği sanayileşememiş olmasıdır. Türkiye'nin gerçekliği yaygın işsizliktir. Türkiye'nin gerçekliği demokrasiyi kurumlaştıramamış olmasıdır. Türkiye'nin gerçekliği bağımsız olmamasıdır. Türkiye'nin gerçekliği bir ahlâki ve kültürel çöküntü sürecini yaşıyor olmasıdır. Oysa sosyal demokrasinin bu sorunlara cevap oluşturmak kaygusu taşımadığı, çünkü başka bir gelişmişlik düzeyinin gerçekliğine tekabül ettiği malûmdur. Gerçek dışı siyasî hareketlerin gerçeği kavrayabilmesi ve giderek dönüştürebilmesi olanaksızdır.

İşte sosyal demokrat hareket ya da daha doğrusu böyle adlandırılan siyasi hareket, Türkiye'de bu tür çelişkiler ve tutarsızlıklarla malûldür. Türkiye gerçeği daha köktenci, daha radikal solları gerekli kılmaktadır. Siyasi partiler yelpazesinde bu tanıma uyan bir siyasi parti yer almadıkça, Türkiye'de çalışan kitleler ne gerçek bir alternatife sahip olabilecekler ve ne de soldaki yapay, köksüz siyasî örgütlenmelerin hegemonyası sona erebilecektir. Her şey bir yana demokrasi açısından talihsiz bir durumdur bu.□

İletişim'den

VURAL ARIKAN:
Kabahat politikacılarda, partilerde

— Maliye ve Gümrük Bakanı olduğunuz dönemde gümrük görevlilerine yapılan işkenceye karşı çıktınız. Bir bakanlığın da başındaydınız.

— Tabiî, elbette ki başındaydım. Şimdi aile reisisiniz. Ailenizdeki çocuklarınıza bir şey yapıldığı zaman ne yaparsınız? Bu olay odur.

— Bu Türkiye geneline getirilebilir. İşkence olayı var. Bu yargı yoluyla da kanıtlanıyor. Emniyet ve sıkıyönetim görevlileri yargılanıp bazı cezalara çarptırılıyor.

— Olmaması lazım.

— Siz bireysel olarak bir çıkış yaptınız. Hükümette görevdeydiniz, ama yalnız kaldınız...

— Ben orada görevimi yaptığıma inanıyorum.

— Tamam, Gümrük ve Maliye Bakanı ve hükümette sorumlu bir insan olarak çalışma arkadaşlarınıza bir aile reisi gibi davrandınız. İşkence olayını sınırlı ve kısıtlı olarak gündeme getirdiniz. Parti kuruyorsunuz iktidara adaysınız, eğer iktidara geçerseniz de...

— Mecburdum. Bakınız olaya yaklaşmaya neden mecburdum, size söyleyeyim. Birincisi hukukçu olmam itibarıyla, hukuka uygunluk, aradığım ilk husus oluyor. Hukuka uygun olmayan şeylere daima reaksiyon gösteriyorum. İkincisi bir görevin başındaydım; böyle bir olaya hemen müdahale etmem gerekiyordu. Üçüncüsü, olaya insan olarak yaklaşmam lazımdı. Sanıklar Ankara'ya getirildiler, ondan sonra aileleri geldi. Benimle görüşmek istediler. 30 kişi varlardı; kimi kızkardeşi, kimi oğlu, kimi kızı. Bunlar benimle görüşmeye geldiklerinde yanımda TBMM Başkanvekili Halim Aras, Muş milletvekili, Ankara milletvekili Göksel Kalaycıoğlu, Maliye Bakanlığı'ndan Personel İşleri Genel Müdürü, **Cumhuriyet**'ten Rafet Genç olmak üzere birçok arkadaş vardı. Anlatılanları dinlediğimiz zaman tüylerimiz ürperdi. Hemen söylenenleri banta aldım. İnsanca yaklaşmak dediğim bu. Anlatabildim mi? Olay budur.

— Bunu Türkiye geneline getirmeyi hiç düşünmediniz mi? Ya da neden düşünmediniz? Çünkü sadece gümrükçülere işkence yapılmıyor Türkiye'de.

— Kime yapılırsa yapılsın doğru değildir.

— İşkenceye karşıysanız bunu boyutlu olarak gösterme olanağınız yok muydu o zaman?

— Yapamazsınız ki. Bunlar iz bırakılmadan yapılan olaylardır. Yakında kitap bastırıyorum: **Hasbel Kader**. **Hasbel Kader**'de bunun detayını göreceksiniz.

— Ne zaman çıkacak kitabınız?

— Herhalde Ağustos ayı içinde. Şimdi ikinci tashihi yapılıyor.

— Peki efendim, sorularımızın tümünü cevaplamaya yanaşmıyorsunuz. Bir sorum daha vardı, merak ettiğimden soruyorum. Partinizi kurmadan önce "dalya" diyenle veya "Bir Bilen"le görüşecek misiniz?

— Kimseyle görüşmedim. Kimseye de gitmeyeceğim. Bu normal hakkımız, dernek kurar gibi biz de partiyi kuruyoruz. Biz arkadaşlarımızla götürüp vereceğiz, "kurulduk" diyeceğiz. Ondan sonra da vatandaşa, "beğeniyorsan bizi al" diyeceğiz.

Saygı meselesi

— Yani siyasi parti kurmak için "Bir Bilen"in, "Dalya"nın ya da "bir gören"in elini öpmeye gerek yok diyorsunuz?

— Gidersiniz öpersiniz. O saygı meselesidir. Ben de Sayın Celal Bayar'a belki iki üç kere gittim. Hattâ, bundan bir süre süre 24 Ocak Kararları'nı bir türlü anlayamıyordu. "Nedir bu tutturdular bir 24 Ocak, getirin de Vural Bey'i bir açıklasın" demiş, ben de gittim. Kendisine anlattım.

— Sayın Celal Bayar anlayabildi mi?

— Yoook öyle söylemeyin. 100. yaş gününde gitmiştim **Maya** dergisiyle birlikte. Anlatıyordu, anlatırken de oradan oraya atlıyordu. Sonu nereye gelecek diye düşünürken bir saat sonra bir toparladı ki hayret edersiniz. Çok etkilendim. Ben de Celal Bayar'a "1923 ile 38 arasında çok şey yapıldı. Kredi bulma imkânı da yoktu. Nasıl gerçekleştirdiniz" diye sordum. Ne dedi biliyor musunuz "paradaki istikrarla." Bu çok önemli ekonomik meseleleri bir tek cümleyle ifade edebiliyor.

— Efendim kuruluş aşamasındaki partiniz için sermaye kesiminden destek görüyor musunuz? Daha önce çalıştığınız ENKA mali yönden sizi destekleyecek mi?

Sermaye kesiminin güvencesi

— Bunu parasal destek olarak kabul etmeyin. Sermaye kesiminin güvencesi oluyor bu.

— Ama sermaye kesimi yalnızca güvence vermez ki, parasal destek de yapar. Bunu hepimiz biliyoruz. Bütün partiler parasal desteğe muhtaçtır, alırlar.

— Bakınız size seçimler sırasında yaşadığım bir olayı anlatayım: Sohtorik var, biliyorsunuz. Erdal İnönü'nün yakınları, dünürü. Bir vergi problemi dolayısıyla benim büroma geldi. İşi görüştükten sonra dedim ki, "siyasi partiler parasal desteksiz yaşayamaz. Onları yaşatmak işletmelere düşer. Partimize yardım yapar mısınız?" "Memnuniyetle" dedi. SODEP gelse bana ben de kendi iktidarım dahilinde yardım yaparım. Bu vatandaşlık görevidir.

— Efendim ben ENKA'yı sormuştum. Onların size yardım edeceğini hiç sanmıyorum.

— Anlamadım.

— ENKA'nın size parasal destek sağlayacağını hiç sanmıyorum.

— Anlamadım... Ben size şu kadarını söyleyeyim. Şarık Bey ile bir gün telefonla görüşüyordum. " Bu parti işi ciddi mi. O zaman ismini ben düşüneyim " dedi.

— Şarık Bey mi koyacak partinin ismini?

— Evet... Hayır. "Düşüneyim mi" dedi, "düşün" dedim.

— Çok ilginç, ama ANAP'ı da destekliyor parasal olarak.

— Herkesin cebinde mavi boncuk var.

— Efendim, kurulmakta olduğunu söylediğiniz partiniz işçi sınıfına dar gelirli, yoksul kesime neler vaad edecektir? Onların özellikle işsizlik ve hayat pahalılığına nasıl çözüm getireceksiniz? Yoksa siz de Özal gibi enflasyon düşüyor deyip, hep zam mı yapacaksınız?

— İşçi kesimine de, dar gelirlilere de birçok şey yapılabilir. Mesela işçi ücretleri sınırlı kalmıştır, dondurulmuştur. Bu politika doğru mudur, değil midir? 12 Eylül'den sonra dondurulduğu. 24 Ocak Kararları'nın başarılı olabilmesinde o kısıtlamanın büyük rolü vardır. Dikkat ettiyseniz geçen akşamki İcraatın İçinden programında Sayın Özal, 79-80'deki yoklukları, kuyrukları, kıtlıkları hatırlattı. Ondan sonra kısıtlama geldi. O kısıtlamayla enflasyon % 30 dolayına kadar düşüverdi. Niye? Çünkü o zaman enflasyon talepten kaynaklanıyordu. Talebi kısmak gerekiyordu. Ama bugün Türkiye'de herkes müttefikti, enflasyon talebe bağımlı bir enflasyon değildir. Bu halde talebe bağlı enflasyon metodunu kullanmamak lazım, bunu değiştirmek lazım. Yapılabilir de. Tartışmalara girmek istemiyorum. Çok şey yapılabilir, işçi kesimi için de, memur kesimi için de, dar gelirliler için de.

— Sizce sürekli zam olayı gerçekten ekonomik sorunların bir çözüm şekli midir? Bir zamanlar Özal'ın Maliye Bakanı ve zamlara da katkısı olan biri olarak ne söyleyebilirsiniz?

— Söylemiştim basında da yer aldı. **Dünya** gazetesinde bir yazı yazdım, **Milliyet** manşette verdi, "ANAP sosyalleşiyor" diye. Bu **Dünya**'da yayınlanmış bir yazının haberiydi.

— Bir zamanların Maliye Bakanı olarak, zamlara katkınızdan...

— Zamlar bana ait değil, hazineye ait. Pakdemirli'yle, Kaya sorumlu (Kaya Erdem) bu işten.

Kabahat kimde?

— Efendim askeri müdahaleler hakkındaki düşüncelerinizi öğrenebilir miyim. Çünkü yeni bir parti kurmaya adaysanız, Türkiye'de demokrasiye sahip çıkacaksınız.

— Şimdi bakınız meseleyi öyle vaz'etmeyiniz. Bir 60 ihtilali oldu, bir 71 muhtırası oldu, bir de 12 Eylül oldu. 1980 olayını bir ihtilal olayı olarak görmek yanlıştır. 12 Eylül günü Sayın Evren'in nutkunu bir daha okuyun. Türkiye ne hale gelmişti. Hattâ şunu da diyordu. 5 bin ölü, 20 bin yaralı verdik. Sakarya Meydan Savaşı'nda dahi bu kadar olmamıştı. Elbette ki bunu yapmakta bir zorunluluk vardı. Ve onlar da programladılar, 1983'ün Kasımı'na getirdiler. Demek ki askerde demokrasiye karşı olma diye bir şey yok. Halk iyi seçiyor dedik, asker de demokrasi taraflısı dedik, kabahat kimde? Kabahat işte politikacılarda, siyasi partilerde.

— Demek ki, demokrasi geleneğini kesintiye uğratan, politikacıların tavırları oluyor.

— Evet, kesintiyi politikacılar yapıyor. Demokrasi yasalarla yürümez, demokrasi geleneklerle yürür. Bakın örnek vereyim: Geleneksel tavırlar var. Mesela 77 seçimlerinde Ecevit iktidara geldikten sonra, 79'da beş milletvekilliğini kaybetti. Dedi ki, "halk benden itimadını çekmiştir." "Buyrun iktidara." Yoksa o da diyebilirdi ki, "bulun 226'yı düşürün beni" dedi mi, demedi. Ondan sonra AP koalisyonu. 15 gün içinde cumhurbaşkanı seçilemedi. Beş-altı ay sürdü. Çağlayangil vekalet ediyordu. O günlerde senatörlerin tayini sözkonusuydu. Tayin edebilirdi. Onun için geleneklere sahip çıktıkça bu müdahaleler de azalır. Burada da politikacılara çok önemli görevler düşüyor.

— Siyasi geleneklerimize sahip çıkarken, 10 yılda bir askeri müdahale geleneğini de terk edebilecek miyiz?

Sonuca göre müdahale

— Bakın öyle diyorsunuz ama, Cumhuriyet döneminde 60 yılında bir ihtilal yapıldı. Siyasiler asıldı. Ondan sonraki ihtilallerde siyasilerden hiç asılan oldu mu? Olmadı. Ben sadece iki gösterge veriyorum. Diyorum ki, ilk müdahalede nasıl bir sonuç oldu, şimdiki müdahalede nasıl bir sonuç hasıl oldu?

— Bence pek doğru bir gösterge değil Sayın Arıkan... Biliyorsunuz Sayın Özal İzmir'den MSP milletvekili seçilseydi, ya bilmem ne adasına gidecekti, ya da başka bir şey olacaktı. Çok esnek bir çizgi bu.

— Şimdiki başbakan o olmayacaktı. Hasbelkader buna denir işte.

— ANAP içindeyken dört görüşten MSP kanadıyla pek geçinemiyordunuz. Siz de ANAP'ın Türkiye'yi Atatürk ilkeleri dışında bir yerlere götürmekte olduğuna inanıyor musunuz? Özellikle dinî açıdan.

— Bundan bir süre önce bir kitap okudum. Ord. Prof. Sadi Irmak'ın **Devrim Tarihi**. Orada bir hikâye var, çok enteresan. Atatürk zamanında Birinci Meclis'te hem aydın kimseler, hem de çok bağnazlar var, hocalar, hacılar biliyorsunuz. Bağnazlardan biri kalkmış demiş ki: "Şeriat gitti, tekkeler kapandı, şu oldu, bu oldu ben ne olacağım" demiş. Atatürk de yerinden seslenmiş: "Adam olacaksın adam" diye. Onun için iktidara gelenler belki onları adam edebilir.

— Son bir şey. Partinize Özal'a inat partisi diyebilir miyiz?

— Hayır efendim, kendisiyle görüşüyoruz.

— Hâlâ...

— Tabiî görüştüğümüz zaman öpüşüyoruz. Karşılaştığımız zaman mutlaka öpüşüyoruz.□

TÜLAY CENGİZ

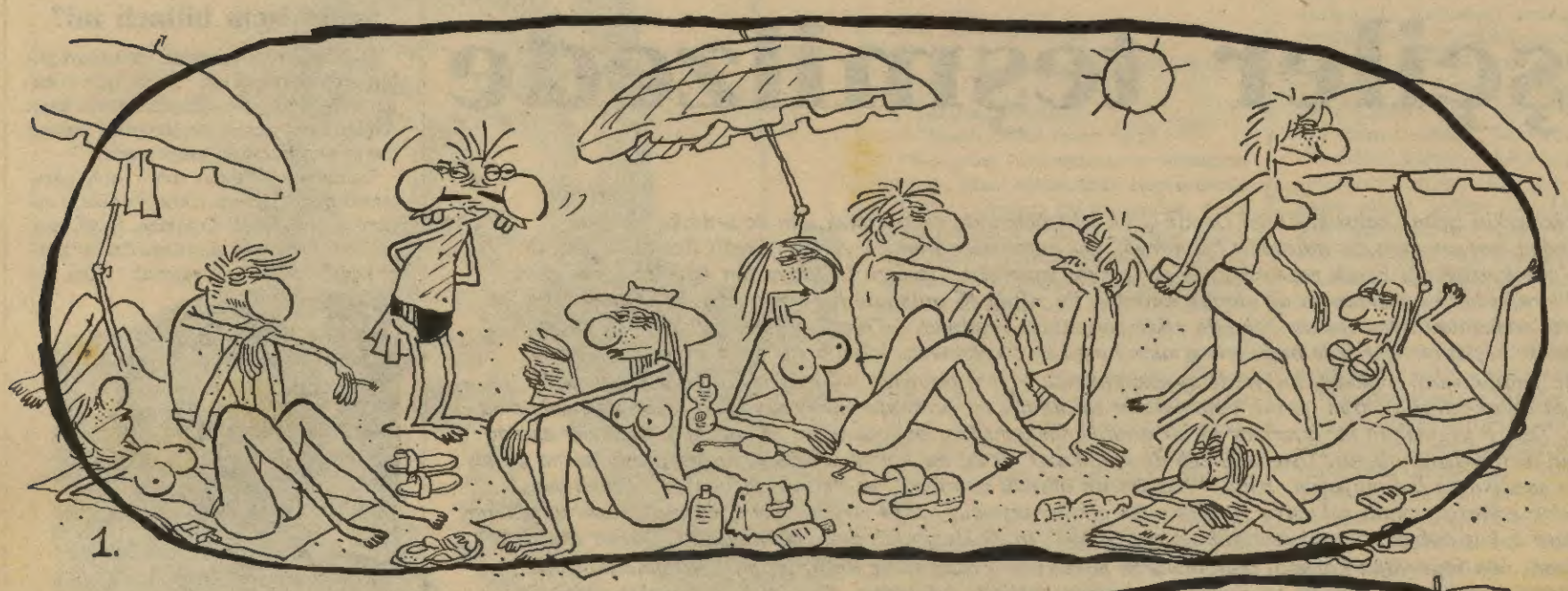
1.

2.

3.

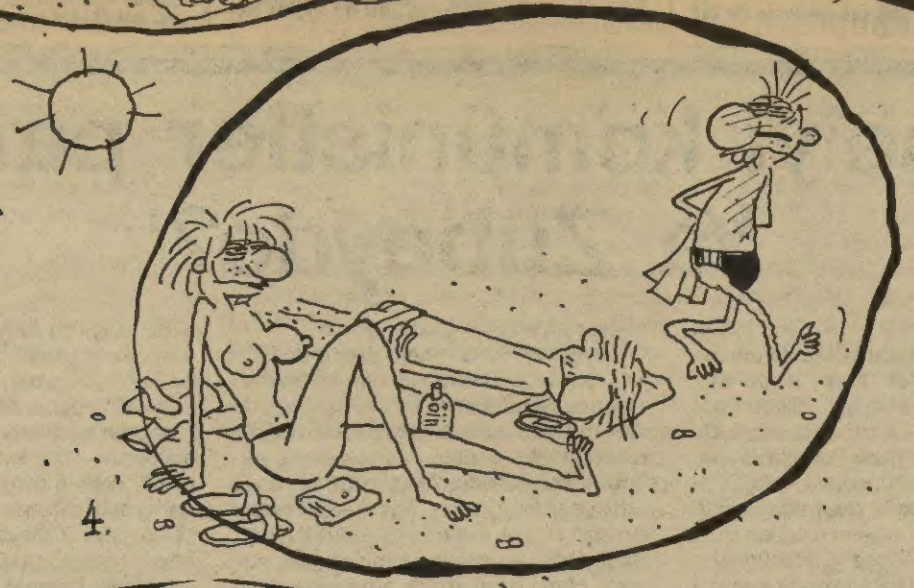
4.

5.

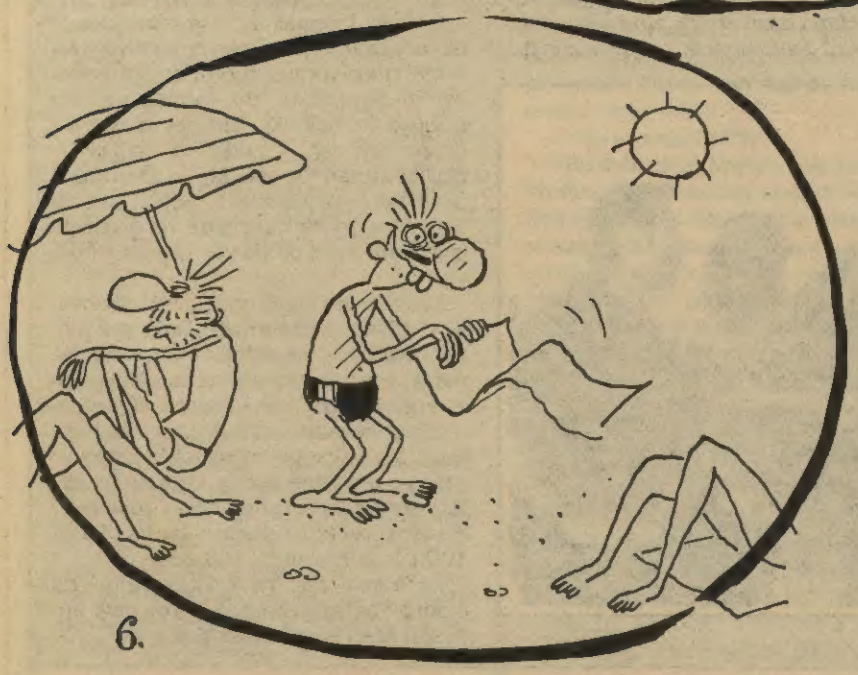
6.

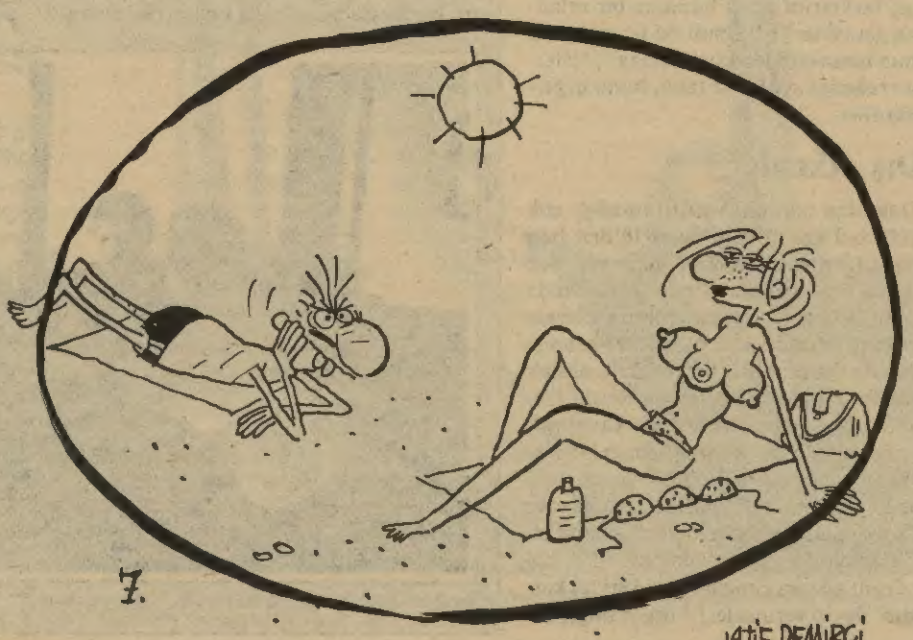
7.

ATIF DEMIRCİ

EREĞLİ DEMİR-ÇELİK:

İşçiler teşmilzede

Sekiz bini aşkın işçinin çalıştığı Ereğli Demir-Çelik işletmelerinde yetki almak için üç sendika 1984'ün sonlarından beri amansız bir mücadele halindeydi. Bu mücadele sürerken, ANAP Ereğli İlçe Sekreteri Ali Ceylan'ın çıkarttığı Öz Ereğli gazetesi şöyle bir yorum yapmıştı: "İşçilere 15 Mayıs'tan önce Erdemir idare meclisi tarafından ve hükümetin de olumlu katkıları ile yüzde 46 oranında bir ücret artışı sağlayacak olan iyi bir teşmil sözleşmesi uygulanması yolunda etkili çalışmalar yapılıyor." Teşmil demek, bir işyerinde, aynı işkolundaki başka bir işyerinde bağıtlanmış olan bir toplu sözleşmenin hükümetçe uygulamaya sokulması demekti. Sendikaların olmadığı bir yerde uygulandığında işçileri (tepeden inme de olsa) toplu sözleşme avantajlarından yararlandıran teşmil, sendikaların varolduğu bir ortamda onları devreden çıkartmak anlamına geliyor. Teşmil uygulanan bir işyerinde hiçbir sendikanın temsilcisi bulunamıyor, gündelik hayatın her anında işverenin dediği dedik oluyor. Üstelik Ereğli'de sendikalar vardı; bu sendikalar arasında yetki aşamasına gelmiş olan bir sendika da bulunuyordu. Ama, "hükümetin olumlu katkıları" ve "etkili çalışmaları" Ereğli'den sendikaları çıkartıp teşmili sokmaya yönelikti. Bu etkili çalışmalar, 1984 Aralığı'nda Cumhurbaşkanı tarafından anayasaya aykırı bulunarak geri çevrildikten sonra, 1985'in 29 Haziranı'nda hedefine ulaştı. Bugün Ereğli'de teşmil var... Bu röportajın konusu, teşmile varan hukuki ve siyasal süreç değil; teşmil uygulamasının belirgin bir göstergesi olduğu sendikal ve yasal baskı ortamının, işçilerin bir tarihe, güce ve "söz"e sahip oldukları bir atmosferde, Ereğli'de nasıl yaşandığı... □

TANIL BORA

Her akşam saat 17 sıralarında iskele meydanında sıra sıra otobüsler duruyor. Otobüslerden, gömlek yakalarından küçük kopçalar sarkan adamlar iniyorlar, şehre dağılıyorlar. Küçük kopçalar Ereğli Demir-Çelik müessesesinin kimlik kartlarının ucuna tutturulmuş. Adamlar, Ereğli Demir-Çelik işçileri. Şehir, işçilerin sokaklarına, çarşısına dağılmasıyla can buluyor. Ereğli, tam anlamıyla bir işçi şehri. 6 yerel gazete, ilanlarından başyazılarına kadar işçilerle ilgili yazılarla dolu. Erdemir işçilerinin haberleriyle.

10 Temmuz'dan sonra, Ereğli çarşısı gene işçilerle can buldu. Teşmil kararından hemen sonra Erdemir işvereni, yıllardır toplu sözleşme yapılamamasından doğan maaş farklarını -üstelik teşmil edilen sözleşmede belirtildiği gibi üç taksitte değil tek taksitte- ödedi. Bir işçinin deyişiyle "işçi para aldı esnaf sevindi!" Gerçekten öyle; birçok firma taksitle satış kampanyaları açtı, renkli televizyon satışları korkunç biçimde hızlandı. 10 Temmuz'dan sonraki günlerde işçiler iskele meydanında otobüslerinden indiklerinde "Atilla Züccaciye"nin taksitli satışlarını duyuran dev bez afişle karşılaştılar. Çoğu aylardır süregiden alışkanlığını değiştirdi, sendika şubelerine girmeden, yokuş yukarı doğru çarşı yolunu tuttu. Otomobil-İş Ereğli şubesinin penceresinden aşağıyı, çarşı yolunu seyreden işçiler, sendikacılar dertlendiler: "Tam teşmilden sonra bu maaş farklarını verip bilinçsiz bir rahatlama getirdiler"; "Şimdi iki üç ay kimse bunun rehavetinden kurtulamaz"; "Herkeste tüketim açlığı var tabiî, bunu değerlendirdiler..."

Dış etkenler

Dağıtılan paranın yatıştıramadığı çok sayıda işçi var. Ereğli'de 1978'den beri toplu sözleşmenin eşiğine gelinmiş; hep "dış" etkenler araya girmiş. Zamanında Maden-İş tam yetkiyi alıp toplu sözleşme masasına oturmuşken, 12 Eylül gelmiş. Şimdi de Otomobil-İş yetkiyi aldı, alacak denirken sabah kalkıldığında Resmî Gazete'de teşmil kararnamesi ile karşılaşılmış. Ereğli gibi hareketli ve zengin bir sendikal geleneğe sahip olan bir yerde, yedi senedir işçiler kendi çalışma koşulları ve ücretleri üzerinde söz söyleme hakkına sahip olamıyorlar. İşçilerden biri, "Ee, kolay değil; adama Erdemir gibi yeri 'al kardeşim' deyip vermezler!" diyor bilgiç bir gülümsemeyle. Başka bir işçi illâ sorumlu bulmak istiyor: "Sendikamız ne yaptı? Genel merkez ne yaptı? Mahkemelere girip çıktılar; o kadar! Biz de nasıl olsa yetkiyi alıyoruz diye rehavete kapıldık..." Daha yaşlı bir işçi 70'li yılları hatırlatıyor, arkadaşlarını yatıştırmaya çalışıyor: "Valla bizim de, kimsenin de hatası yok. Hata yasalarda, hata düzende" diyor. Ama işçilerin çoğunun kanısı, kamuoyunda yapılacak iyi bir propaganda ile bu noktaya gelinmesinin önlenebileceği doğrultusunda. Teşmilin uygulanmasından sonra hiçbir yerden ses gelmemesi, büyük bir toplumsal tepki doğmaması ağırlarına gidiyor. İşçilerin bir kısmı, bu konuda salt sendikanın ötesinde tek tek işçilerin de bir şeyler yapması gerektiği görüşünü savunuyor: "Gazetelere mektup yazmalıydık, telgraf çekmeliydik. Hasan Cemal **Cumhuriyet**'teki başyazısında Erdemir'den bahsettiği zaman ona kutlama mesajları göndermeliydik. Ereğli'de satılmamış **Cumhuriyet** bırakmamalıydık." Bu görüşü savunan işçilerden biri, aylar evvel İstanbul'daki genel merkezden gelen Otomobil-İş Genel Sekreteri İlhan Dalkılıç'la yaptıkları toplantıyı anımsıyor: "O gün İlhan Bey tam şurada durmuş konuşuyordu. Ben kalktım ona sordum, 'İlhan Bey, biz de sendikamızın yaptıklarından başka bir şeyler yapalım mı?' Ne bileyim, şu Gökova'da cahil halkın yaptığı gibi yapabilirdik. Onlar kamuoyunu ne biçim harekete geçirdiler! İlhan Bey o gün 'hiç gerek yoktur arkadaşım, hiçbir sorun yok' dedi. Ben o gün sendikamızın tabandan ne kadar kopmuş olduğunu anladım."

Senin işçin bilinçli mi?

Bazı işçiler bu hareketli tartışmayı gülümseyerek izliyorlar: "Senin işçin o kadar bilinçli mi yahu! Bugün teşmile karşı olduğunu söylesen, ceplerindeki paraya bakıp seni buradan aşağı atarlar!"

Tahminen bir-iki ay sonra toplu paralar tükenecek, herkes tekrar sendikaya uğramaya başlayacak. O zaman, Ereğli Otomobil-İş Şube Başkanı Gürol Arısoy'a göre hedef "5 bin üye yapmak. 5 bin üye yapalım ki, ne kadar düşürseler 4 binden aşağı düşmesin ve mesele çıkmasın." Erdemirli işçiler de, bundan sonra yeterince inisiyatifli görmedikleri genel merkezi daha kararlı davranmaya zorlamak ve onun yapamadıklarını kendileri ikame etmek niyetindeler. Otomobil-İş genel merkezi de boş durmuyor. Önümüzdeki aylarda gazeteciler, yazarlar, öğretim üyeleri Ereğli'ye taşınacaklar, seminerlere, işçilerle yapılacak toplantılara katılacaklar. Bütün çabalar, yasal çerçevenin ve son yılların getirdiği baskıcı ortam içinde Ereğli'de yaşayan dinamizmin varlığını koruyabilmek için.

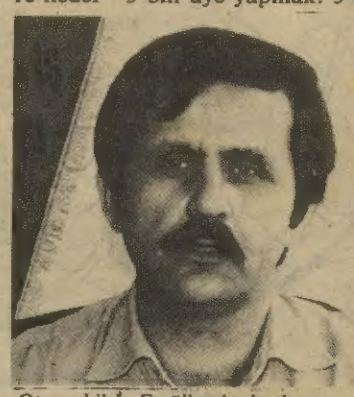

Otomobil-İş Ereğli şube başkanı Gürol Arısoy

Ereğli bir işçi şehri ve işçilerin çarşılara, sokaklara yayılmasıyla can buluyor...□

"Ayşe'yi komünistler patlattı! Ya Zübeyde?"

Bakımsızlıktan dolayı 1971'de infilak eden ve şans eseri kimsenin canına mal olmayan yüksek fırın "Ayşe"den bahsediyor Erdemirli bir işçi: "Geçen gün Ege'den bir yerden bir ahbap gelmişti. Bizim bu Ereğli Demir-Çelik Fabrikası'ndan söz açıldı. 'Sahi yahu, orada komünistler fırını patlatmışlardı' dedi adam. Bak hâlâ bunca senedir milletin dilinden düşmemiş..." 71'de "Ayşe'yi komünistler patlattı" propagandası yeri göğü tutmuştu. İşçiler bu olayı tatsız bir anı olarak hatırlayıp anlatmayı sürdürüyorlar:

"Ayşe'nin bakımı hâlâ doğru düzgün yapılmış değil. Aslında üretim yapılmaması lazım. Şimdi başka bir yüksek fırın da aynı duruma girdi. Bakımsızlıktan dolayı taban inceldi. Fırının dibinde eriyik var. Soğutulması lazım. Ama üstüne branda örtüp, saç koyuyorlar. Saçla eriyik temas etmesin diye araya harç püskürtülüyor." İşçi konuşanın sözünü kesip devam ediyor: "Harcı basıyorsun, ama nereye basıyorsun? Avusturya firması, yapılan hesabın çok altında malzeme kullandı. Düzgün bakım yapılmış değil. Durumu tehlikeli. Her an patlayabilir."

İşçiler başlarına gelen tartışıyor: "Ne yapmalı?"

Bir ahbabanın ağzından yıllar öncenin karalama kampanyasını hatırlayan işçi tamamlıyor: "O fırının adı Ayşe'ydi. Komünistler patlattı demişlerdi. Bu fırın her an patlayabilir. Bunu da işçiler patlattı diyecekler. Adı Zübeyde bununkisinin. 'Zübeyde'yi işçiler patlattı' olacak."

Erdemir'in işçileri bunları anlatırken de huzursuzlar: "Şimdi sen bunu niye işverene haber vermedin de dergiye haber verdin diyecekler. Biz formenlere hep söylüyoruz halbuki. 'Bir şey olmaz siz çalışın' diyorlar... Eskiden bir arıza bildirdiğimiz zaman 'bu arkadaş bu işten anlar' deyip gereğini yaparlardı. Şimdi, hele bu teşmilden önceki havalarda 'işi yavaşlatıyor' diyor, seni bir de zan altında bırakıyor."

Yaşlı bir işçi hasta çocuğundan bahseder gibi üzgün üzgün Yüksek Fırın-2'nin, yani Zübeyde'nin halinden söz edip duruyor, yakınıyor: "Sen bu fabrikaya gözün gibi bakmak zorundasın." Otomobil-İş Şube Başkanı Gürol Arısoy bütün bu huzursuzlukları bir "zihniyet"e bağlıyor: "İşçiye üretimde söz hakkı tanınmıyor. Sırf bedeniyle çalışma 'hakkı' tanınıyor. Şu işçiyi rahat bıraksalar, bu fabrika % 100 kâr ediyorsa % 150 eder!"

İki ihtimal var: Ya Yüksek Fırın-2'de ciddi bir bakım yapılacak, ya da belki yeni sabotajcı komünistler bulunacak...□

Ereğli'nin "stratejik" önemi

Ereğlili bir işçi "burası çok önemlidir, buradaki işçi hareketi başkadır" diyor: "Fehmi Işıklar falan hep buradan meşhur oldular... Halil Tunç ilk defa burada omuzlara alındı..." Gerçekten, Türkiye'deki işçi hareketinin tarihinde Ereğli havzasının müstesna yeri var. 14 Eylül 1908'de Türkiye'nin ilk grevlerinden biri Ereğli kömür havzasında çalışan işçiler tarafından başlatılmış; grev Zonguldak'a asker çıkartılarak bastırılmış. Daha 1954'te, İstanbul ve İzmir'den sonra en çok sendikalı işçinin olduğu bölge Zonguldak olarak belirlenmiş. 60'lı yıllarda Ereğli işçileri hem yasal haklarını almak ve yasal kısıtlamaları gidermek için, hem de sendikaları bu yönde "uyarmak" ve yönlendirmek için sürekli mücadele içinde oldular. 9-10 Mart 1963'te patronu ve patronla işbirliği yapan işçileri protesto etmek için başlayan bir ayaklanma var; 30 Mayıs 1966'da 3.600 işçi iki bölge müdürünün istifası için direnişe geçiyor, değişiklik için söz alınması üzerine direniş kesiliyor; 26 Ekim 1966'da 7793 işçi, sendikanın haklarını iyi koruyamamasını protesto için 16 saat oturma grevi yapıyor; 12 Ağustos 1969'da Metal-İş Sendikası'nın işverenle anlaşmaya varamaması üzerine grev başlıyor. 70'li yıllarda ise çoğunlukla DİSK'e bağlı Maden-İş'te toplanan Ereğli Demir-Çelik işçilerinin karşısındaki en büyük sorun, "başka" sendikalar olmuş. 28 Şubat 1971'de, Maden-İş üyesi 4 bin işçi aidatlarının Metal-İş'e kesilmesini protesto etmek için 5 saat grev yapıyorlar. Belirtmekte yarar var; sözkonusu Metal-İş, bugün Türk-Metal'e dönüşmüş olan sendika. Daha sonra toplu sözleşme dönemlerinde Maden-İş'in karşısında hep bir başka sendika var; bir işçiye göre "bilinçli olarak çıkarılmış sendikalar": Önceleri Demir-İş ve Çelik-İş. 1978'de Dev-Demir ve Dev-Maden İş. Dev-Maden-İş, bir gecede Maden-İş'in yerine baskın verilerek kurulmuş; daha sonra Maden-İş mahkeme kararıyla dairesini geri almış. Dev-Maden-İş de bir alt kata taşınmış. Bugün Maden-İş'in tabanı Otomobil-İş tabelası altında, gene Maden-İş'in yerinde oturuyor. Bir alt katta da gene tanıdıklar var. 1983'te Çağdaş-Metal-İş'e dönüşen, daha sonra Çelik-İş'e iltihak eden Dev-Maden-İş yöneticileri! Her şey tanıdık, bir tek tabelalar yeni...

Ama 1980'den sonra bu "tanıdık" kişilerde, birlikteliklerde de önemli değişiklikler olmuş. Dev-Maden-İş yöneticilerinden Hakkı Öztürk'ün mahkemede Dev-Maden-İş'in kuruluş amacını "Rus 5. kolu olan ve sanayimizin gözbebeği Erdemir'de şalter indirip memleketi güçsüzlüştürerek işgale hazır hale getirmeyi amaçlayan Maden-İş'e karşı çıkmakla" açıklamış olması hâlâ eski Maden-İş'li işçilerin dilinde. Bu nedenle, şimdi Çelik-İş'te olan eski Dev-Maden-İş yöneticilerine pek iyi gözle bakmıyorlar. Çelik-İş'in yöneticilerinin şimdi de "bölgecilik", "hemşehrilik" ve biraz da "DSP'cilik" motiflerini kullanarak işçiler arasında yapay ikilikler yarattığından şikâyet ediliyor.

Sağ sendikalar

Fakat Ereğli'de sendikal ortamdaki asıl önemli yenilik, "sağ sendikaların" sahneye çıkması. Sahibinin sesinden, Türk-Metal Şube Başkanı Alp Tunca'dan dinleyelim: "Buradaki hadise Maden-İş'in işçiler arasında Türk-İş aleyhtarlığını işlemiş olmasıdır. Bu gibi işler, işçileri hep sağ sendikalara düşman etmiştir. 20 günlük işçi neyin ne olduğunu bilmeden sağ sendikalara düşman olmuş, iyi bir toplu sözleşmeyi ancak sol bir sendikanın yapabileceğine inanmıştır. 20 senedir DİSK'in hakimiyetinde olan bu işyerinde, biz şimdiye kadar Çelik-İş Sendikası'ydık. Sonra Çelik-İş fiyaskolar verdi, yönetim değişti." Burada bir parantez açmakta yarar var: Sözü edilen "fiyasko", Çelik-İş tabanındaki "liberal" ve "sosyal demokrat" eğilimlilerin milliyetçi-muhafazakâr başkan Şükrü Korkmaz Gider'i devirmeleri; eski Dev-Maden-İş'in Ereğli'de Çelik-İş'e katılması da bu gelişmeye bağlı... Alp Tunca devam ediyor: "Çelik-İş nasıl olsa buranın yapısı bellidir, burayı alamayız diye Ereğli'ye önem vermemeye başladı." Bunun üzerine Alp Tunca arkadaşlarıyla birlikte Ereğli'de 1983'te zuhur eden Türk-Metal'e geçmiş. "Sağ kesim bölünmez" diyor Tunca ve Ereğli'nin yapısını değiştireceklerinden söz ediyor. Türk-Metal Genel Sekreteri Salih Kılıç da buna bel bağlıyor: "İşçi artık yetkinin kimde olduğuna bakıyor. Ama bazıları eski siyasal ideolojik şeyleri yeniden canlandırmaya çalışıyorlar. SODEP orada işçi sorunları toplantısı falan yapıyor." SODEP Genel Başkan Yardımcısı Muzaffer Saraç da, "bölgeden milletvekili çıkaramayan ANAP'ın sosyal demokrat eğilimli yapıyı değiştirmeye çalıştığından" söz ediyor.

Allah'sız komünistler

Fakat Türk-Metal, Ereğli'deki işçileri "sağ sendikacılığa" kazandırmaya çalışırken, karşısındaki güçlü geleneği değiştirmekte ciddi zorluklarla karşı karşıya. Diğer sendikacılara karşı yöneltilen "Allah'sız komünistler" suçlamasını kanlı canlı kılmak için Türk-Metal'in şube lokalinde bir mescit açılmış; ama mescidin karşısındaki kapı da şubenin "oyun salonu"na bakıyor! Türk-Metal'i tanıtıcı amblemindeki bozkurt, gelen tepkiler üzerine Ereğli şubesinin tabelasından "silinmiş." Her yol deneniyor, yeter ki işçi artık şu "sağ sendikacılıktan" uzak durmasın!

Son teşmil olayı, Otomobil-İş yöneticilerine göre Türk-Metal için "zaman kazanmak" anlamına geliyor. Türk-Metal yöneticileri ise "hükümetin erken hareket ederek" MESS-Türk-Metal arasında yapılmış olan bir sözleşmeyi Erdemir'e teşmil etmesinin kendilerine antipati yaratacağını söylüyorlar. Çelik-İş Genel Sekreteri Metin Türker, değişik bir yorum yapıyor: "İşçinin toplu sözleşmenin içeriğinden, sendikayı devre dışı bıraktığından haberi olmayacak. Aldığı parayı ve olumlu şeyleri sözleşmenin başında adı geçen Türk-Metal'den bilecek; sözleşmeyi bilmediği için, aslında teşmil sözleşmesine dayanan kötü uygulamaları ise sadece işverenden bilecek." Ereğli'deki işçiler endişeli. Türk-Metal'in hükümetle olan ilişkileri yoluyla her istediğini yaptırdığı izlenimini yaydığını ve "bize gelin rahat edin" propagandası yaptığını söylüyorlar. ANAP İlçe Yönetim Kurulu Başkanı Reha Yener'in 12 Temmuz'da Öz Ereğli'ye verdiği demeç de kuşku uyandırıcı bir "uyarı" havası taşıyor: "Erdemir işçisi kendisini temsil edecek kişi ve sendikaları seçerken inşallah bundan sonra daha titiz, dikkatli olacak, kendi hak ve menfaatleri yerine macera arayanların yanında olmayacaktır."

Otomobil-İş Şube Başkanı Gürol Arısoy, "Erdemir işçisi Türk-Metal'e gitmeyecektir" diyor. Bakalım çeşitli yollarla sürdürülen "sağcılaştırma" girişimleri bundan sonra nasıl gelişecek?..□

İşçi olmayan işçiler

Bir işçi, (A) personelinin sendikal mücadeledeki kilit önemini şöyle anlatıyor: Erdemir işvereni bilinçlidir. Kaba güç kullanmaz. İşten atmaz. Asimile eder. Bilinçli, inisiyatifli işçileri (A) personeli yapar." Bu personel Ereğli Demir-Çelik'in kuruluşundan beri varolan bir statüye sahip. Ustabaşıları (formenler), teknik ressamlar, teknikerler, mühendisler vs. hep bu sınıfa giriyor. (A) personeli Ereğli'de sendikaların başına öteden beri belâ olmuş. Orta yaşın biraz üzerindeki işçiler, formenlere "işverenin uşakları" diye nefretle bakılan günleri acıyla hatırlıyorlar.

Ereğli Demir-Çelik yönetimi, toplu sözleşme dışı olan (A) personelini sendikal hareketi güçsüzleştirmek için kullanmaya çalışmış öteden beri. Fakat, bu politika hiçbir zaman tam anlamıyla etkili olamamış. 1980'e kadar 1980'den sonra (A) personeli üzerine bina edilen bir dizi önlem gerçekleştirilmiş. YHK'nın verdiği zamlarla, (A) personeliyle diğerleri arasındaki fark giderek açılıyor. İşverenlere ayrılmış lojmanlarda onlara da yer verilmeye başlanmış. Temmuz başında verilen maaş farkları, (A) ile (B)'nin dünyalarının ne kadar ayrıldığını ortaya koydu. Oldukça iyi bir düzey sayılan 23 kademedeki bir işçi 360.000 TL para alırken, orta kademe bir (A) personeli 800 000 aldı, üstelik (B) tipi personelin 800 saatin üzerindeki fazla mesaisi bu paraya dahil (A)'nınki ayrıca ödenecek! Bir işçi, "dünyanın hiçbir yerinde bir işçi ile ilk amiri arasında iki misli ücret farkı olmaz!" diye isyan ediyor.

Teşmilden sonra, Erdemir yönetiminin saat ücretlerini belirleyen tamimi yayınlandığında, ücret farklılaştırmasının iyice genelleştirildiği görüldü. Aynı işi yapan işçiler, işe giriş tarihlerine ("kademelerine") göre üç, bazı iş gruplarında ise 4 farklı ücret alacaklar. Böylece eşit işe eşit ücret ilkesi çiğnendiği gibi, bir işçinin deyişiyle "aynı tezgahta çalışanlar birbirlerine düşman edilecekler..."

Bu ayrıştırma politikası etkisini ciddi biçimde göstermeye başlamış durumda. Geçenlerde bir formen arkadaşlarına, "(A) tipi personel (B) tipinin ağasıdır!" demiş. Konuştuğumuz genç bir formen kendi konumunu şöyle açıkladı: "Devlet dairesinde işçiler ve memurlar vardır. Burada da öyle bir şey var. Biz aslında işçiyiz, ama görevimiz bakımından memuruz. Biz kağıt kalemle çalışıyoruz, onlar el emeğiyle. Yalnız devlet dairesinin tersine burada memur işçiden daha iyi oluyor. Ben sendikaya filan girmeyi düşünmem. Girersem de bu kadar para alamam." Erdemir'de çalışan bir mühendis bu "yapısal sorun" hakkında şunları söylüyor: "Zamanında öyle bir sistem kurulmuş ki, devlet memurları kanunu gibi bir uygulama getirilmiş. Ama burası özel işyeri olduğu için devlet memuru denemiyor, işçi de demiyorlar, böyle bir kategori yaratıyorlar. Bu işin çözümü, genel müdür düzeyinden aşağı olan herkesin işçi sayılmasıdır. Bir ara bu Karadeniz Bakır İşletmeleri'nde uygulanmış olan bir düzendir ve çözüm ancak böyle mümkündür."

Aksi takdirde bu (A) tipi sorunu gerçekten vahim sonuçlar doğurabilir. 1980'de 1400 olan (A) tipi personel sayısı, 3 sene içinde sistemli bir şekilde 2.500'e çıkarıldı. Ve bu 2.500 sayısı, Erdemir'de sendikaların yetki alamamasında ana sorunu oluşturdu; çünkü 22 Mart 1985'teki mahkeme kararına kadar (A) tipi personel toplu sözleşmeye dahil olamıyor, ama yetki barajını yükseltiyordu. Otomobil-İş Ankara Şube Başkanı Süleyman Türker şu soruyu soruyor: "Eğer (A) tipi personel sayısı 4.500'e ulaşıp % 51 düzeyine gelirse Erdemir'de hiç toplu sözleşme yapılmayacak mı?"

Bir de (C) tipi personel var ki, o da ayrı bir mesele! Eskiden yalnızca tevsiat bölümüne alınan sınırlı sayıdaki geçici işçiler, (C) tipi işçiler grubunu oluşturuyorlar ve bunlar da toplu sözleşmeden yararlanamıyor. Otomobil-İş Şube Başkanı Arısoy a göre, tehlikeyi bu yönden de düşünmek lâzım:

"Bir ara, bu (C) personelinin alınması toplu sözleşme ile engellenmişti. Ama şimdi giderek sayıları artırılıyor. (C) personeli ile (A) personelinin toplamı 4.500'ü buldu muydu artık Erdemir'de ömrü billah sendika görmek hayal olur!"□

AYDIN GÜVEN GÜRKAN:
Ekonomide temel kriterimiz demokrasidir

— Batı'daki sosyal demokrat partiler, İkinci Dünya Savaşı ertesinde kurulmuş olan ve "sosyal refah devleti olarak" adlandırılan düzenin ayrılmaz bir parçası, dahası o düzenin başta gelen kurucularıydılar. Dolayısıyla bugün hâlâ sosyal demokrasi hareketine özgü olarak görülen iktisadi politikalar, belirli bir dönemin, büyümenin sürekliliğinin sağlanabildiği bir konjonktürün ürünüydüler. Bilindiği gibi, kapitalist sistem 1970'lerde bir kriz yaşamaya başladı; sermaye grupları arasındaki ve sermaye-işgücü arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanması gündeme geldi. Sosyal demokrat hareket ise artık sürmeyen bir konjonktürün ürünü olan iktisadi politika araçları ile yeni sorunları karşılamaya çalıştıkça başarısızlığa uğradı. Sizce sosyal demokrat partilerin iktisadi programı nasıl yeniden tanımlanabilir?

— Şunu hemen belirteyim ki, ben, birçok iktisatçının aksine, 1970'lerde yaşanan bunalımın ardından, 1970 öncesine hiç benzemeyen yeni bir dönemin geleceğini düşünmüyorum. 1946 yılından itibaren başlayan ve 1970'e kadar olağanüstü başarılı bir biçimde sürdürülen iktisadi politikaların sonucu olan son derece sağlam yapılaşmaların bir çırpıda çözülebileceğini düşünmüyorum. Aslında 1970'li yıllarda yaşananlar, 1946 sonrasında oluşturulmuş olan yapılaşmaların ne ölçüde sağlam, kalıcı ve haklı olduğunu göstermiştir. Daha da önemlisi işsizliğin, fiyat artışlarının ve dünya ticaretindeki daralmanın doruk noktada olduğu yıllarda bile Batı ülkeleri, fırtına gibi esen kriz rüzgârlarını demokrasiden hiçbir taviz vermeyerek göğüsleyebilmişlerdir. Bence yaşanmış olan krizin en öğretici, en kalıcı dersi bu olmuştur. Yeniden büyüme trendine girildiği günümüzde sosyal refah devletinin, bir başka deyişle Keynesçi politikaların bir yana itilmesi için hiçbir neden yoktur; bu politikalar sağlamlıklarını ispat etmişlerdir.

— Yalnız şu var. Kısa bir süre olsa da yaşanan kriz döneminde, sosyal refah devletinin kurumlaştırıldığı dönemde, o dönemin temelini oluşturan endüstri dalları ikinci plana itilmiş, özellikle iletişim teknolojisindeki yeni gelişmeleri kullanan endüstri dalları ekonominin motor rolünü oynamaya başlamışlardır. Sosyal demokrat partilerin tüm bu yeni gelişimleri, dinamikleri kapsayacak, bunlara sosyal demokrat değerler ve siyaset anlayışı doğrultusunda yön verecek bir iktisadi program oluşturması gerekmez mi?

— Ben yine bazı yorumcuların aksine sosyal refah devletinin, kendisine yöneltilen ağır saldırıdan bir yara aldığı kanısında değilim. Krizin en dorukta olduğu dönemde bile, sosyal refah devleti veya sosyal devlet düşüncesi yok edilememiştir. Dünya para sisteminde 1970'li yılların başında yaşanan kriz, petrol fiyatlarındaki ani yükselmenin yarattığı şok ile şiddetlenmişti. Krizin dünya para sisteminde yansımasını bulması, tüm ülkeleri kapsamı altına alması anlamına geliyordu. Ben şunu gözlemledim ki, her ülke krizi nesnel bir biçimde karşılamaya çalışmıştı, yani öyle temel ilkelerin sorgulanması, yeniden tanımlanması gibi bir sürece girmemişlerdi. Aksine kriz ile daha da belirginleşen bazı darboğazların aşılması için, iktisadi anlamda teknik tedbirlerin alınması yoluna gitmişlerdi. Yani bir felsefenin, kurumlaşmanın terkedilmesi olayı olarak görmüyorum ben yaşananları.

— Peki o zaman Avrupa'daki sosyal demokrat partiler neden bir iktisadi programa sahip olmama bunalımı yaşamaktadırlar. Böyle bir bunalım olduğunu siz de kabul eder misiniz? Eğer etmezseniz Fransa'da yaşanan deneyimi nasıl açıklıyorsunuz? Biliyorsunuz Fransız Sosyalist Partisi iktidara geldikten sonra bir süre eski programını uygulamaya çalışmış, bu tıkanınca da temelde monetarist denebilecek bir siyaset izlemeye başlamıştır. Bu yaşanan deneyimi nasıl yorumluyorsunuz?

— Bir tıkanıklık yaşandığına ben de katılıyorum, ama bunu krizle ilgili görmüyorum. Tıkanıklık sosyal demokrat hareketlerin dünyaya bakışlarını, felsefelerini ve daha da önemlisi uzun dönemli hedeflerini yeniden tanımlayamamalarından doğmuştur. Bunun iktisadi kriz ile doğrudan bir bağlantısı yoktur. Kriz olsa olsa bazı tıkanıklıkları çok daha belirgin, çok daha çarpıcı hale getirmiştir, o kadar. Sosyal demokratlar yapılanmaların tamamen ters yüz edildiği bir radikalizmi terk ettikten sonra, bunun yerine ikame olacak, tutarlı bir dünya görüşü oluşturamadılar. Bir kriz olmasaydı da aynı bunalım yaşanacaktı. Zira, yepyeni bir temele oturmuş "ekonomik düzeni", "sosyal devleti" oluşturmaya yönelik radikalizmi terk ettikten sonra, şu ikilem içine düştüler. İktidara geldiklerinde öylesine yapılarla karşı karşıya kaldılar ki, bu yapıları iktisadi, siyasi, sosyal düzeyde yaşanan krizleri sineye çekmeden düzeltebilme yolunu bulamadılar. Yani bir türlü çaresizliğe itildiler. Burada yeri gelmişken şunu hemen ekleyeyim. Sosyal demokratların başarılı bir iktidar olabilmeleri, kendi inançlarını hayata geçirebilmeleri için iki önkoşul vardır. Bir, sosyal demokrat hükümetin uzun dönemli iktidarda kalabilmesi. İki, iktidarda olunduğu dönemde iktisadi krizin yaşanır olmaması.

— Sosyal demokratlara özgü bir kriz yönetim biçimi yok mu, acaba veya bulunamaz mı? Yoksa bunun tek bir biçimi mi var? Eğer tek bir biçimi var ise, bazı sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Şöyle ki, kriz benzeri olaylar her zaman ortaya çıkacaktır. Sosyal demokrat iktidarlar muhafazakârların kriz yönetim politikasını aynen kabul ederlerse bunun siyasi sonuçları olmaz mı?

— Ben meseleyi şöyle görüyorum. Bazı nesnel iktisadi zorunlulukları, tıkanıklıkları göğüslemek durumunda, sosyal demokratların kullandığı bazı teknik iktisadi politika araçlarının muhafazakârların kullandıklarından farklı olması beklenemez. Eğer bir kriz yaşanıyorsa, her iki tarafın da almak zorunda olduğu ortak tedbirler olacaktır. Sosyal demokrat hareketin eksikliği orada değildir. Eksiklik uzun vadeli hedeflerin oluşturulamamış olmasında yatmaktadır. Yani ödemeler dengesi bilançosunun nasıl iyileştirileceği konusunda sosyal demokratlardan bir yaratıcılık, şimdiye kadar denenmemiş bir yeni fikir, beklenmemelidir. Keza, sosyal demokratlar da faiz haddinin enflasyonun altına düşmeyeceğini söylemek zorundadırlar. Ancak, bizim ülkemizde de mükemmel örneğini gördüğümüz gibi bir kaynak israfı sorunu vardır. Bunun çözümü uzun dönemlidir, iktisadi ve siyasi düzeylerde yeni düşünce biçimleri oluşturulmasını gerektirmektedir. İşte sosyal demokrat hareket bu gibi konularda ağırlığını koymalı, uzun dönemli hedeflerini, oraya hangi politikalarla, araçlarla varacağını açık olarak ortaya koyarak, muhafazakârlardan farklılığını açıkça göstermelidir. Uzun dönemli hedeflerin berraklaştırıldığı bir platform oluşturulmadıkça, kısa dönemli sorunları aşma yolunda muhafazakârlarla benzer teknik iktisadi politika araçlarını kullanan sosyal demokratların yeniden bir ikileme, bunalıma düşmesi kaçınılmaz olacaktır. Liberallerin geleceğe yönelik politikalar üretme ihtiyaçları yoktur, olayların akışı onları bir yere götürecektir. Sosyal demokratlar ise farklı bir gelecek tanımlamak, kitleleri bu farklı hedefler doğrultusunda harekete geçirmek için vardırlar.

— Avrupa'da savaş sonrasında kurulmuş olan kurumların son derece sağlam olduğu, bunun da oradaki sosyal demokrat partilere büyük avantaj sağladığına katılıyorum. Yani sosyal refah devletinin aksayan yönlerinin düzeltilerek, geleceğe yönelik farklı hedefler koyma şansına Avrupa sosyalistleri halen sahiptir. Türkiye'de ise sosyal refah devleti hiçbir zaman kurumlaşmadı. Sadece kapitalizmin dünya ölçeğinde büyümesi sürdüğü müddetçe, ülkemizde Korkut Boratav'ın deyimiyle "popülist" politikalar uygulandı. Yani aslında fazla bilinçli bir biçimde uygulanmayan bir Keynesçilik'ti sözkonusu olan. Elverişli büyüme konjonktürünün sona ermesiyle birlikte sosyal demokrat hareketin iktisadi programı da tıkanmaya başladı. Siz geleceğe yönelik hedefler konulması gerekir diyorsunuz, buna önem veriyorsunuz. Ancak Avrupa'dakilerin aksine Türkiye'deki sosyal demokrat partiler geleceğe yönelirlerken ayaklarını basacakları sağlam, kurumlaşmış bir temelden de yoksunlar.

Demokrasi ve kriz

— Avrupa, krizini hiçbir siyasi bedel ödemeden yaşamıştır. Yani tüm demokratik mekanizmalar tüm sağlamlığıyla ayaktadır Avrupa'da. Orada kriz salt iktisadi nesnel tedbirler alınarak aşılmıştır. Türkiye'de ise kriz yeni bir siyasal yapılanma ile göğüslenmeye çalışılmıştır. Adeta kriz, yeni bir siyasi yapılanmanın vesilesi sayılmıştır. Avrupa'da ne sendikacılık, ne de refah devletinin yaratıcısı olan çoğulculuk tartışma konusu edilerek kriz göğüslenmiştir. İktisadi tedbirlerin kısa dönemli acı etkileri olmuştur orada da, ancak demokratik kurumsal yapı ileriye doğru atılıma imkân verecek biçimde dimdik ayaktadır. Türkiye'de ise demokratik mekanizmalar adeta krizin nedeni olarak gösterilerek, bu mekanizmaların budanılmasına gidilmiştir. Biz Özal hükümetinin uyguladığı politikadaki birtakım nesnel tedbirlere itiraz etmiyoruz. Bunların ardında yatan budama hareketine tüm gücümüzle karşı çıkıyoruz. Bu budama hareketlerini aşamadığımız sürece Türkiye'de kriz süreklileşecektir. Avrupa'da krizi doğuran nesnel koşullar ortadan kalktıktan sonra, sosyal refah devletinin mekanizmaları yeniden tüm güçleriyle çalışmaya başlayacaktır. Türkiye'de ise önümüzdeki sorunun çözümü çok daha zordur. Zira ülkemizde, Batı'da uzun yıllardır kurumlaşmış olan demokratik mekanizmaların yeniden inşa edilmesi zorunludur. Özal ise bizi sürekli güncel iktisadi tedbirler, örneğin bir kur politikası bir faiz po-

litikası tartışmasına çekerek çok daha önemli olan bu uzun dönemli hedefi unutturmak istemektedir. Bugün Türkiye'de hiç kimse faiz oranlarının enflasyon oranı üzerinde olması gerekliliğine karşı çıkmamaktadır. Bu biraz önce değindiğim türde nesnel, teknik bir iktisadi olaydır. Sosyal demokratlar bu konuda yeni bir şey söylemek zorunda değildirler. Önemli olan iktisadi ve siyasi hedeflerin açık bir biçimde tanımlanması ve bunlar için çalışılmasıdır.

— Siz krizi aşma sürecinde sosyal demokratların nesnel bazı iktisadi politika araçlarını kullanabileceklerini söylüyorsunuz. Azgelişmiş ülkelerde ekonominin sık sık tıkanmalarla karşılaşması kaçınılmazdır. Sosyal demokrat iktidarlar bunları aşmaya çalışırlarken, sağ partilerin kullandıkları yöntemlerden farklı yöntemler geliştirmek zorunda değiller midir? Eğer bunu yapmazlarsa bir anlamda iktisadın nesnelliğine teslim olmuş olmazlar mı?

— Sol kısa dönemli sorunları aşmak için yeni birtakım iktisadi politika araçları önermek zorunda değildir. Solun kesinlikle kendine özgü bir kriz yönetim ve aşma politikası olması gerekir. Bu iki önerme birbiriyle çelişir değildir. Sosyal demokratlar birtakım araçları kullanırlarken, sağ partiler gibi iktisadın mantığına elbette ki teslim olmayacaklar, o mantığı zorlayacaklardır. Uzun dönemli hedeflerine varabilmek için buna mecburdurlar. Bir örnek vereyim: Bugün dünya ticaretine rekabetçi bir biçimde katılabilmek için maliyetlerde azalmalar yapmamız gerekmektedir. Sağ bunu ücretleri düşürerek gerçekleştirmeye çalışacaktır, zaten bunun için de demokrasi mekanizmaları yeterince budanmıştır. Demokrasiyi yerleştirme, kurumlaştırma misyonu olan sosyal demokratlar ise, bu acil çözülmesi gereken soruna uzun dönemli perspektifleri içinden bakarlar. Örneğin, bugün ülkemizde korkunç boyutlara varan bir kaynak israfı vardır. Azgelişmiş bir ülke olduğumuzdan dışarıya da bir kaynak aktarımı sürecini sürekli yaşamaktayız. Biz hem bunu en aza indirmemize, hem de ülke içindeki kaynak israfını rasyonel bir biçimde çözmemize imkân verecek politikalar üretmek zorundayız. Maliyeti düşürme sorununa da bu açıdan bakarak, yeni teknolojileri kullanma yoluyla, üretim süreçlerinin etkinliğinin artırılmasıyla sorunu çözmeye çalışırız. Bu şekilde hem bazı nesnel iktisadi politika araçlarını kullanmış oluruz, hem de iktisadın mantığına teslim olmamış oluruz. Dahası bu mantığı uzun dönemli iktisadi ve siyasi hedeflerimiz doğrultusunda zorlamış oluruz. Biz bunu gerçekleştirebildiğimiz sürece dış ilişkilerimizi de çok daha sağlıklı, karşılıklı çıkar ilişkilerine dayanan bir temelde kurabiliriz. Örneğin IMF'ye şu anlatılabilir. Uzun dönemde üretkenliğini artıramayan bir Türkiye borçlarını ödeyemez bir Türkiye olacaktır. Bugünkü politikalar ancak krizi erteleyici işlevi olan politikalardır ve uzun dönemde uluslararası iktisadi ilişkilere menfî etkisi olacak sonuçlar doğuracaktır. Üretmeyen, yeni teknolojileri kullanmayan, dahası teknoloji üretme aşamasına geçmeyen bir Türkiye'nin uzun dönemde dünya ticareti içinde kalabilmesi düşünülemez.

— Sosyal demokrasi hareketinin uzun dönemli iktisadi ve siyasi hedeflerini oluştururken, temel kriteri ne olmalıdır sorusu ile bitirelim...

— Demin de dediğim gibi, en acil sorun demokrasinin budanmasına kısa sürede son verilmesi ve Batı demokrasilerindeki kurumların taviz verilmeden yerleştirilmesidir. Demokrasinin kurumlaştırılması hedefi bizim hem kısa, hem de uzun dönemli iktisadi sorunlara bakış açımızı belirler. Nesnel iktisadi politika araçları üzerine tartışma platformuna çekilerek, bizim asıl çözmemiz gereken sorunları unutma yanlışına düşmeyeceğiz.□

SERDAR TURGUT

FINDIK
Üretici çatırdıyor

MEHMET ŞENOL

Karadeniz bölgesinin Samsun'dan başlayıp Hopa'ya kadar uzanan sahil şeridinde denizi göğüsleyen dağlar yeşildir. Yeşil, Karadeniz için iki anlama gelir: Fındık ve çay. Fındık bu şeridin sadece iki ilinde, Ordu ve Giresun'da üretilir. Daha fazla fındık üretilebilir tabiî; Karadeniz'in toprağı buna izin verecek kadar alçakgönüllüdür. Ama fazla fındık üretmek yasaktır; çünkü fındık "nazik bir maldır." Aslına bakacak olursanız düpedüz "lüks" bir tüketim maddesidir. Dünyada fındık üretim kapasitesi çok sınırlıdır. Bu fazla tüketilebilecek fındık miktarı 350-400 bin ton kadardır.

İşte Türkiye bu fındığın üçte ikisini tek başına üretir. Yani fındık konusunda ister üretim olsun, ister ihracat her zaman en üst sıradadır. Tarım ürünleri ihracatında en büyük payı fındık alır, ürettiğimiz her fındık tanesini almak isteyen müşteri her zaman bulunur vs., vs.

Bütün bunlar fındık denince akla gelen güzel şeyler. Bu değerli ürünü üretenler için ise her yıl bir çile, bir bekleyiş ifade eder. Fındık rekoltesi çok olduğu zaman kulaklar Ankara'ya yönelir, makûl bir taban fiyat açıklaması beklenir. Üretim çok az olduğu zaman da bekleyiş aynıdır, ama hiçbir zaman istenilen fiyat verilen fiyata yaklaşamamıştır.

Fiskobirlik kimin?

Halbuki fındık üreticileri ürünlerinin değerini korumak için aralarında toplanıp bir birlik kurmuşlardır. 1938'de kurulan Fiskobirlik fındığın gerçek değerini bulması için üreticilerin bizzat kendileri tarafından kurulan bir trösttür adeta... İlk yıllarda düzgün de işler, Birliğin üreticileri kollayan mekanizması. Ancak devlet, üreticileri korumak adına müdahalesini yapar ve Fiskobirliği uhdesine alır. Artık üreticilerin değil, devletin fındık bölgesinde kolu olur Fiskobirlik... Fiskobirlik artık Ankara'dan gelen emirler doğrultusunda fındıkla uğraşmaktadır. Ankara'dan uzanan "devlet baba"nın kolu üreticileri sıkmakta, ellerindeki fındığı yok pahasına almaktadır. 1980 yılında 110 lira olan taban fiyatı 1984'te 240 TL'ye çıkmıştır, ortalama artış oranı yüzde 22 olmuştur, ama aynı dönemde yıllık ortalama enflasyon oranı yüzde 44'tür.

Karadenizli tüccarlar Fiskobirliğin bu "acizliğini" kullanıp, fındığın her türlü durumda ihraç edilebilir bir ürün olduğunu da hesaba katarak piyasaya girmeye başlarlar. Verdikleri fiyat her zaman Fiskobirlik fiyatından fazla olur. Üretici ürününü tüccara verdiği zaman daha fazla para kazanacağının farkındadır, ama bunu yapacak güçleri yoktur. Çünkü devlet, sadece Fiskobirlik ile değil, Ziraat Bankası ile de "kredi tuzağına düşürmüştür" onları... O yıl alınan her kuruş, faiziyle birlikte, öbür yılın eylülünden itibaren ödenecektir. Bir yıllık ürünlerini eylülde satmak zorundadırlar üretici, kazandığı parayı borçlara verecektir. Taban fiyatları ise her zaman ağustos ve eylül aylarında düşüktür. Tüccar da her nedense bu aylarda fazla fiyat vermeye yanaşmaz.

Halbuki Ziraat Odaları Birliği çıkardığı bültenlerde "en erken hasat yapan ülke olduğumuz ve piyasada avantaj sağladığımız" için övünür. Ortada çok açık bir gerçek vardır. Bölgedeki üreticilerin yüzde 58'i 20 dekardan küçük, yüzde 25'i de 20-40 dekarlık fındık bahçelerine sahip. Yani fındık üretenlerin yüzde 83'ü ürettiği fındığı hemen satmak zorundadır, fazla bekleyecek gücü yoktur...

Büyük üretici ise eylül ve ekimde fındık satmaz. Nisanı hatta mayısı bekler... Çünkü bu zaman fındık fiyatı yavaş yavaş yükselmeye başlar. Tüccarlar fiyatlarını iki kat, üç kat artırır. O zaman fındık "gerçek değerini" bulur; tabiî yüzde 17'lik büyük fındık üreticisinin fındığı...

"Fındık ajanları"

Bir yıl daha yaşayabilmek için fındıklarını en ucuz fiyattan satan üreticiler, borçlarını kapatıp ferahlamaya çalışırken, o fındık yurt dışında bazen iki, bazen de üç dolardan satılır. Kim koyar bu fiyatı? Bir kere fındık borsası Batı Almanya'nın Hamburg şehrindedir. Dünyanın en çok fındık üreten ve (gene dünyanın) en çok fındık ihraç eden ülkesi Türkiye, fındığını satarken bu borsada oluşan fiyatlara uymak zorundadır. Bu borsada oluşacak fiyatı ise Ordu'dan başlayıp Eynesil'e kadar uzayan fındık bölgesine üslenmiş yabancı şirketlerin "fındık ajanları"nın telefonları, raporları belirler. Bu "ajanlar" fındığın içini dışını tüccardan, Fiskobirlik'ten daha iyi bilmezler belki, ama fındığın kaç para edeceğini onlardan daha iyi bilirler... Belki de bu yüzden bu "lüks tüketim maddesi", toplam Türkiye ihracatının ancak yüzde 4'ünü oluşturur ve bu yüzden toplam gelir 300 milyon dolar düzeyinde kalır...

"Fındıktan kim kazanır?"

Buraya kadar söylediklerimiz fındık denince akla ilk gelenler. Kara bir tablo çizdiğimizin farkındayız, ama ne üretici ne de Türkiye'nin fındıktan kazanamamıştır. O halde fındıktan kim kazanır?

Bu soruyu cevaplamak için yakın tarihe, 1977 yılına kadar gitmemiz gerekli. Çünkü 1977 yılı, devletin hem üreticinin yüzünü güldürmek (?), hem de kendi gelirini artırmak için fındıkta yeni bir politika izlemeye karar verdiği bir yıldır. Ticaret Bakanı Agâh Oktay Güner, bu yıl fındığın dış piyasa fiyatını artırmak için ihraç fiyatının belli bir kısmını "fon" olarak kesmeye karar vermiştir. Kesilecek bu fon, daha sonra üreticilere daha fazla fiyat, daha fazla avans, depo vb. şeklinde geri dönecektir. Fındık üreticileri bu kararı saygıyla karşılar ve sonuçlarını beklemeye başlarlar. Yıllar geçer, Turgut Özal iktidara gelip fındıktan kesilen fonu dolar olarak almaya ve düzeyini en yüksekte tutmaya (1 dolar) başlar. Henüz üreticilere dönen bir şey yoktur, ama bütçedeki açıklar için iyi bir kaynak olmuş-

"Fiskobirlik bitmiştir artık. Düşmanın İstanbul'u bırakması gibi kantarı bırakıp gidecekler..."

tur fındıktan kesilen fon. Kesinti adı ise, buna uygun bir şekilde vergi şekline dönüşür üreticilerin gözünde. Fındıktan kazanan devlettir demeye geliyor, ama işin bir de "ihracat" yönü ki burada devlet de kaybediyor...

İhracattan kesilen bu fonu ödemek zorunda olan ihracatçılar fındık sözkonusu olduğunda ikiye ayrılıyor. Devlet adına Fiskobirlik, özel sektör adına da Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği. Bu ihracatçılardan devlet adına fındık ihraç eden Fiskobirlik sattığı her kilo fındık için yükümlü olduğu fonu ödemiş. Zaten alım fiyatını da düşük tuttuğu için kasasını sürekli doldurabiliyor bu kurum. Karadenizli ihracatçılar ise belki de yörenin insanları olduğu ve küçük üreticiler ile beraber yaşamak zorunda oldukları için fon kesintisini ödemekte geri durmamışlar. İlk başlarda yukarda söylediğimiz türden şikâyetlere rağmen düzenli bir şekilde işleyen bu mekanizma son yıllarda aksamaya başladı. Nedeni ise İstanbul Fındık İhracatçıları Birliği.

Fındıkta serbest rekabet!

Fındık ihraç etmek için bir zamanlar hiçbir Karadeniz limanının elverişli olmadığı günlerde yine Karadenizli ihracatçılar tarafından kurulmuş İstanbul Birliği. Bir "köprü görevi" yapması beklenirken Lokman Kondakçı yönetiminde yavaş yavaş özerkleşen İstanbul ihracatçıları 1980'den sonra artık "bağımsızlığını" ilân edecek kadar güçlenmişler. İstanbul'un topladığı fındık miktarı gittikçe artmaya başlamış ve sonunda 1984 yılında toplam fındığın yüzde 40'ını ihraç eder hale gelmiş. Fiskobirlik ise devlet hakimiyeti altında yönetim kadrosu, sayıları 4.500'e ulaşan "memurları" ile iyice "hantallaşmış" ve fındığın ancak yüzde 20'sini alabilmiş. Karadeniz Birliği ise yüzde 38 ile ikinci sırayı almış.

Bu ön bilgilerden sonra soruyu yeniden hatırlatmakta fayda var: Fındıktan kim kazanıyor?

İstanbul İhracatçıları Birliği, fındık bölgesine inanılmaz fiyatlarla girdi ilkin. Taban fiyatın 240 TL olduğu günlerde 290 TL, 110 TL olduğu dönem ise 200 TL vererek üreticilerin evlerinden fındık topladı, fındık parasını peşin ödedi, ihtiyacı olanlara para verdi vs. Böylece üreticilerin "gönlünde taht kuran" İstanbullu ihracatçılar topladığı fındıkları yine "inanılmaz fiyatlarla" sattılar. Fındığın dış piyasa değerinin 2 dolar olduğu dönemde İstanbullu ihracatçılar 1 dolardan satıyordu; 3 dolar olduğu zaman da 2 dolardan... Bunun sonucu olarak fındığın değeri gittikçe düşmeye başladı; hangi ihracatçı daha az fiyat verirse onlardan alıyordu yabancı firmalar. Sonuçta "yükselmesi istenen" dış piyasa fiyatı düştü. Ama başka bir gelişme de oldu: "yükselerek" artması beklenen fon da azalmaya başladı.

Bu kadar düşük fiyatla satılan fındıktan alınan fon nasıl azalmıştı? Fındık kaçakçılığı başlamıştı. Bir kamyona yüklediği fındığı belgelerde fasulye olarak gösteren ihracatçılar fondan kurtulmuş oluyordu. 250 bin ton olarak gerçekleşen 1984 fındık rekoltesinin 25 bin tonu kaçak olarak yurt dışına çıkarılmıştı. Bu miktardan devlete girmesi gereken 30 milyon dolar ihracatçıların cebinde duruyordu.

Yalnız fındık kaçakçılığı mı? Elbette hayır! Topladıkları bütün fındığı "kaçak olarak" yurt dışına satamayacağını düşünen bazı ihracatçılar, fon kesintilerini vermiyorlardı. Bazı "büyük fındık ihracatçıları"nın devlete olan fon borçları 6 milyarı, bazılarınınki ise 10 milyarı geçiyordu... Toplam "fon borcu" ise bilinmiyordu ve devlet de bunları açıklamakta "şirketlerin itibar kaybedebileceği"ni düşünerek sakınca görüyordu!..

Fındıkla uzaktan yakından ilgisi bulunmayan bazı büyük holdingler de pastadan pay kapmak için Karadeniz bölgesindeki yerlerini almışlardı. Vergi iadesi almak veya ithalat hakkı kazanmak isteyen holdingler yüzde 25 tarım ürünü ihraç etme yümüklülüklerini "kolay olduğu için" fındık ihraç ederek yerine getirdiler. ENKA gibi büyük kuruluşların fındığı "dolgu maddesi" olarak kullanması -ve tabiî fon paralarını ödemekte "güçlük çekmeleri"- karşısında devletin şimdiye kadar alabildiği bir önlem yoktu. Ancak 1985 sezonunun yaklaşmakta olduğu günlerde rekoltenin tarihinin en alt düzeylerinden birine oturacağı anlaşılınca ihracatçılara, üreticilere ve tüccarlara yeni bir sürpriz hazırlamaya başladı.

Holdingler fındığı vergi iadesinde dolgu maddesi olarak kullanırken, üreticinin geliri giderek düşüyor.

Fındıkta 1985

Ağustos ayına girdiğimizde bütün Karadeniz fındığın taban fiyatının ne olacağı üzerine tahmin yürütmeye çalışıyordu. Geçen yılın 250 bin ton düzeyinde olan fındık rekoltesi, bu yıl yarı yarıya azalmış; bazılarına göre 120 bin tona kadar düşmüştü. Geçen yıl verilen taban fiyat 240 TL'ydı. Üstelik geçen yıl üreticiler kandırılmışlardı da. Fiskobirlik önce "peşin alım" yapacağını söylemiş, alımlara başlayınca da "paranın yarısını ancak verebileceğini" açıklamak zorunda kalmıştı. Geçmiş yıllarda verilen fiyat artışları düşünüldüğünde devlet taban fiyatı ancak 350-360 liraya çıkarabilirdi (ki bu da yüzde 100'ü aşan bir zam olacaktı). Partilerin bölgedeki yöneticileri hesaplar yapıyor ve hepsi değişik sonuçlar çıkarıyordu. ANAP'a göre fiyat 300 TL olmalıydı, DYP'ye göre 665, Ziraat Odaları'na göre ise 460 TL. Üretici ise geçen yıla göre yarı yarıya azalmış fındığını artık Fiskobirlik'e vermemeye karar vermiş, gözünü tüccara çevirmişti...

Coşkun Köksal: "İstanbullular gibi biz de biliriz fon kaçırmanın yolunu. Ama Karadenizliyiz, fındığı severiz."

Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem, Ağustos'un 7'sinde ihraç ürünlerimizin taban fiyatını açıkladı, bir ürün hariç: Fındık! Fındık fiyatları serbest bırakılmıştı. Fazla para veren fındığı alacaktı. Hükümet böylece fındığın dış piyasa değerinin "artacağını" söylüyordu... Aynı günlerde İstanbul İhracatçılar Birliği'nin "şefi" Lokman Kondakçı da, "fındığın bu yıl çok az olduğunu, hedefin içte 1000 TL, dışta da 400 dolar olduğunu" açıkladı. Birkaç gün sonra Ordu'da yerel gazeteler tüccarların 550 TL'dan fındık almaya hazır olduklarını haber verdiler. Tüccar Mehmet Ali Durak, "fındığını getirene hemen 570 lira ödeyeceğim" diyordu.

Yaratılan bu ortam, fındığın bu yıl "gerçek değer"ine nihayet ulaşacağının ipuçları olarak görüldü. Herkes fındığın çok geçmeden 1000 liraya kadar çıkacağını tahmin ediyordu. Fiskobirlik, fındık alma yarışında geri kalacak gibi görünüyordu. Geçen yıl taksitli ödeme yaparak üreticileri "kan kusturmuş", üstelik de "çok az fiyat" vermişti. Hükümetin izlediği sıkı para politikası etkisini Karadeniz'de de hissettiriyor, 1985'te Fiskobirliğin yine taksitli ödeme yapıp, düşük fiyat vereceği düşünülüyordu. Dört gün süren "sıcak" toplantılardan sonra Fiskobirlik belirlediği alım fiyatını açıkladı: 480 TL. Hükümetle gereken bağlantılar da kurulmuş, peşin para ile alım yapılmasına karar vermişlerdi.

Verilen fiyat, bu yılki beklentilerin yine yanına bile yaklaşamamıştı. Fiskobirlik, fiyatı belirlerken kendi tarihi içinde "devrim" yapmış, yüzde 100'lük bir artış yapmıştı, ama yine de "tüccarın" fiyatlarına, üreticilerin beklentilerine göre "saf dışı" kalacak bir fiyat oluşturmuştu.

Ancak Fiskobirliğin verdiği fiyatın üreticileri çok etkileyen bir sonucu oldu. Dört gün önce, daha fındık toplanırken, 550, 600 TL vereceğini söyleyen tüccarlar, Fiskobirliğin fiyatını "baz" kabul ettiler ve kendi fiyatlarını 485, 490 TL'ye düşürdüler. Toplam fındığın yüzde 80'ini üreten küçük üreticiler, ürünlerini (her zaman olduğu gibi) hemen satmak zorundaydılar. Nisanda tahmin yapmaya gerek kalmadan 900-1000 TL olacağı kesin olan fındığın fiyatı yine düşük tutuluyordu... Fiyatlar serbest bırakılmıştı; böylece üreticinin "alın terinin değerlendirileceği" ve "dış piyasa gücümüzün artacağı" varsayılıyordu. Ancak hem Fiskobirlik, hem de tüccar-ihracatçılar elbirliği ile fiyatı düşük tutarak, "serbest rekabet ortamı"nın nasıl işleyeceğini herkese -ve bu arada yabancı şirketlerin ajanlarına- göstermiş oldular.

Şimdi küçük üretici, bütün imkânlarını kullanıp, ürününü pazara bir gün daha geç indirmenin hesabını yapıyor. Borçlarını kapatmak için başka yerlerden borç bulmaya çalışıyor. Birkaç gün sonra bu çabalar da sonuçsuz kalacak ve bu senenin en düşük fiyatlarından fındığını satmak zorunda kalacak. Binlerce küçük üreticiden sadece biri olan Bahri Karamustafa'nın deyişiyle, "fındığı orman ürünü olarak gören ve bu nasıl yenir" diyen insanlar da fındıktan milyonlarca lira (ve dolar) parayı toplayacak. Fındığın alın yazısı geçmişte de böyleymiş, şimdi de böyle...□

Gülyalılı üreticiler yılgın, dertli. "Kim dayanır Kasım'a kadar" diyorlar.

Batılıların G.Afrika'daki çıkarları
"İş"mi, "siyaset" mi?

HAKAN KENİ

Güney Afrika Cumhuriyeti'nde yönetim, reform tasarılarının uygulanmasını ertelemeyi sürdürürken, bu ülkede önemli miktarlarda yatırımları olan Batılı ülkelerin "ekonomik yaptırım uygulayıp uygulamama" tartışması da devam ediyor.

Batılı şirket yöneticileri Güney Afrika'ya karşı uygulanacak kapsamlı bir yaptırımlar paketinin yararından çok zarar getireceğini savunuyorlar. Bu konudaki "tez"leri de oldukça insancıl: "Güney Afrika'daki ekonomik sistem beyazları koruyacak şekilde oluşturulmuş, eğer yaptırımlara yönelirsek en çok siyahlar zarar görür."

Doğruluk payı olmakla birlikte bu iddia gerçeği tümüyle göstermiyor. Bu tür yaklaşımlarla gözden kaçırılan "ayın karanlık yüzü"nde ise, Batılı ülkelerin yaptırımlar sonucu ödeyeceklerinin "bedeli" var.

Gerek şirketler bazında, gerek ülke ekonomileri düzeyinde Batılı ülkelerin Güney Afrika'daki yatırımlarının miktarı; ekonomik yaptırımlar uygulanması halinde "sarsıntılara" yol açabilecek boyutlarda.

Batılıların yatırımları

BM Uluslararası Şirketler Komisyonu'nun yayınladığı bir rapora göre 1983 yılı sonu itibarıyla Batılı şirketlerin Güney Afrika'daki doğrudan yatırımları 17 milyar doları buluyor. Bu miktar ülkedeki tüm yatırımların yüzde 10'una eşit. Buna ek olarak ülkedeki toplam yatırımların öz sermayelerinin yüzde 20'sinin hisseleri de Batılılara ait. Batılı şirketlerin doğrudan yatırımları, petrol, motorlu araçlar, kimya, elektronik ve bankacılık gibi ana sektörlerde yoğunlaşıyor.

Yine aynı rapora göre, 1984 yılı itibariyle bu ülkede şubesi olan 1068 Batılı şirket var. Bunların üçte birinin merkezi İngiltere'de, dörtte birinin ise, B.Almanya ve ABD'de.

Güney Afrika ile ilişkileri 18. yy'da başlamış olan İngiltere'nin bu ülkeyle ekonomik ilişkileri oldukça önemli boyutlarda. **The Economist**'e göre sermaye olarak da Güney Afrika'da en fazla yatırımı olan şirketler İngiltere kökenli. İngiliz şirketlerinin bu ülkedeki yatırımları 8 milyar doları buluyor. İngiltere Sanayi ve Ticaret Dairesi'nin verilerine göre de doğrudan ve dolaylı olarak İngiltere'nin Güney Afrika'daki yatırımları 14 milyar dolar. Bir Güney Afrika dergisi olan **Financial Mail**'de Kasım 1984'te yayınlanan bir incelemeye göre Güney Afrika'daki yatırımları, İngiltere'nin toplam dış yatırımları içinde yüzde 10'luk bir pay tutuyor. İktisatçılara göre İngiltere ekonomik yaptırımlar uygulamaya başladığı takdirde halen yüzde 13.5 olan İngiltere'deki işsizlik oranı artabilir. Georgetown Üniversitesi Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi'nin yayın organı olan **African Notes** adlı dergide yayınlanan bir makaleye göre Güney Afrika'yla olan ticari ilişkilere bağımlı istihdam hacmi 150 bini buluyor. Avrupa Ekonomik Çalışmalar Enstitüsü'nün araştırmasının sonuçları ise, daha karamsar: İngiltere Güney Afrika'yla ticari ilişkilerini keserse 250 bin İngiliz işsiz kalacak.

ABD, Güney Afrika'da en fazla yatırımı olan ikinci ülke durumunda. Amerikan şirketlerinin Güney Afrika'daki yatırımlar içindeki payı yüzde 20'ye yakın.

ABD'nin durumu

ABD şirketlerinin 1966'da 490 milyon dolar olan bu ülkedeki yatırımları 1981 yılında 2.8 milyar dolara yükselmişti. Bu rakam 1983 yılı sonunda ise, 2.3 milyar dolar olarak gerçekleşti.

Güney Afrika'daki yatırımları ABD'nin toplam dış yatırımları içinde yüzde 1 oranında bir yer tutuyor. **Christian Science Monitor**'ün incelemesine göre, dolaylı yatırımlar da hesaba katıldığında ABD'nin Güney Afrika'daki toplam yatırım miktarı 13.8 milyar dolara ulaşıyor. ABD Devlet Bakanlığı'na göre ise, 1983 yılı sonu itibarıyla toplam yatırım miktarı 2.3 milyar doları doğrudan, 7 milyar doları ise, hisse senetleri olarak 9.3 milyar dolar.

ABD şirketlerinin Güney Afrika'daki yatırımları azalma eğilimi gösteriyor. Büyük şirketler bu ülkede kalmakta ısrarlı davranırken, özellikle küçük şirketler eski yatırımlarını da elden çıkarmaya yöneliyorlar.

Ayrıca ABD, Güney Afrika'nın en fazla ticaret yaptığı ülke. Geçen yıl, bu ülkeden 2.37 milyar dolarlık ithalat yapan Güney Afrika'nın ABD'ye ihracatı ise, 1.45 milyar dolar.

Güney Afrika'daki yatırımları toplam dış yatırımları içinde yüzde 10'luk bir pay tutan B.Almanya'nın bu ülkedeki doğrudan yatırımlarının miktarı ise, 1983 yılı sonu itibarıyla 1.4 milyar doları buluyor. B.Alman şirketlerinin G.Afrika'daki yatırımları 1983 yılında yüzde 30 oranında arttı. Artış özellikle otomotiv sektöründe gerçekleşti. IMF rakamlarına göre 1984 yılında Güney Afrika'nın, B.Almanya'ya ihracatı 676 milyon dolar, ithalat ise 2.3 milyar doları buluyor. Batı Almanya, Güney Afrika'nın ABD, Japonya, İsviçre ve İngiltere'den sonra beşinci büyük "müşterisi".

Avrupa Ekonomik Çalışmalar Merkezi'nin araştırmasına göre, ekonomik yaptırımlar uygulaması halinde 130 bin Alman işlerini kaybedecek.

Fransa'nın Güney Afrika'daki yatırımlarının ise, toplam dış yatırımları içinde yüzde 5 ilâ 10 arasında bir payı olduğu tahmin ediliyor. 1984 yılı verilerine göre Fransa'nın bu ülkedeki doğrudan yatırımları 1.66 milyar doları buluyor. Bu miktarın Güney Afrika'daki toplam doğrudan yatırımlar içindeki oranı ise yaklaşık yüzde 10. Yine 1984 rakamlarına göre, Güney Afrika Fransa'ya 385 milyon dolarlık ihracat yaptı. Buna karşılık, ithalatı ise, 568 milyon dolar.

Nestle, Güney Afrika'da önemli miktarda yatırımları bulunan Batılı şirketlerden biri.

İsviçre'nin bu ülkedeki yatırımları 1982 yılı itibariyle 1.34 milyar dolar. Kanada'nın bu ülkedeki doğrudan yatırımları ise, 1984 yılında 99 milyon dolardı. 1982'de 148 milyon dolar, 1983 yılında 140 milyon dolar olan bu miktar sürekli azalma eğilimi gösteriyor. Kanada'nın, Güney Afrika'daki toplam doğrudan dış yatırımlar içindeki payı ise, yalnızca yüzde 1.

Japon şirketlerinin ise, Güney Afrika'da doğrudan yatırımları bulunmuyor. 1970'li yılların başından itibaren, özellikle otomotiv ve elektronik sektörlerinde, bu ülkede yatırımlar yapan büyük Japon şirketleri bu yatırımlarını Güney Afrikalı ortaklarına bayilik ve acentalık vererek gerçekleştirmişlerdi. Montaj üretimi yapan bu mahalli şirketlerin tümü Güney Afrikalılara ait.

Buna karşılık Japonya ile Güney Afrika'nın ticari ilişkileri oldukça önemli boyutlarda. 1984 yılı verilerine göre bu ülkenin Japonya'ya ihracatı 1.3 milyar dolar. İthalat miktarı ise 1.9 milyar dolardı.

Niyetler ve uygulamalar

Thatcher, ırk ayrımı politikasını kınamakla birlikte bir etkisi olmayacağı kanaatiyle ekonomik yaptırımlar uygulanmasını kabul etmiyor. Kohl hükümeti de yaptırımlara karşı. Reagan da "siyah çoğunluğa zarar verir" gerekçesiyle "ekonomi silahı"nın kullanılmamasından yana.

Bir süre önce Güney Afrika'daki yatırımları "donduran" Fransa AET üyesi ülkelerin elçilerine çağrıda bulunarak ABD Kongresi'ne yasaklar uygulaması için baskı yapılmasını istedi. Fransa ayrıca öteki ülkelerin de Güney Afrika'daki yatırımları durdurmaları konusunda çağrı yaptı.

ABD yönetiminin altın ithalinde bazı kısıtlamalar getirmesi bekleniyor. Ayrıca, Güney Afrika'ya verilen kredilerin de azaltılması yönünde bir eğilim var.

Japonya ise, Japon şirketlerinin Güney Afrika'ya doğrudan yatırımlar yapmasını yasaklamıştı. Fakat,Japon şirketlerin bu ülkede temsilcilikler kurması serbest.

İngiliz şirketlerinin yöneticileri, başbakanları ile aynı görüşü paylaşıyorlar: yasaklamalara taraftar değiller. **Financial Times**'ın şirketler arasında yaptığı bir araştırmaya göre, genel ekonomik kısıtlamalara karşı çıkmalarına rağmen şirketler tek tek ırk ayrımına karşı politika oluşturmaya niyetli değiller. Güney Afrika'da önemli miktarlarda yatırımları olan ICI, Nestle, Siemens ve Unilever yöneticileri, "kendi iş yerlerinde siyahlardan yana uygulamalar başlatıp başlatmayacakları" yolundaki soruları cevaplamaktan kaçındılar. Barclays Bank'ın bir yöneticisi ise Batılı şirketlerin "olumlu olarak kullanabilecekleri bir güce sahip olduklarını" belirterek, kendi işyerlerinde siyahlara istihdam imkânı sağlayarak ırk ayrımına karşı bir uygulama başlattıklarını söyledi.

Bu tür kısmi uygulamaların dışında şirketler de" iş"le "siyaset"i birbirine karıştırmamaktan yanalar.

"Ayın karanlık yüzü" Güney Afrika'dan da görülmüyor tabiî. □

İş yerleri de tahribata uğruyor...

Türkiye'de sendika üyeliği ve sendikalı işçiler

YILDIRIM KOÇ

Türkiye'de sendika üyesi ve sendikalı işçi sayıları hem toplumsal yapı ve dinamik konusunda çalışanlar için önemlidir hem de bugün sendikal faaliyette bulunanlar için.

Türkiye'de 1946 yılında yeniden sendikalar kuruldu. Çalışma Bakanlığı 1948 - 1977 dönemi ve 1981 yılı başı için, pek kullanılmayan sendika üyesi verileri yayınladı. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin toplumsal yapı ve dinamiğini inceleyenler için ele alınması gereken konulardan biri sendika üyelerinin sayısıdır. Ancak 1948-1977 dönemi, 1981 ve 1984-1985 yılları için yayınlanan verilerin özelliklerinin bilinmemesi, araştırmacıları bazı yanılgılara götürebilir. Bu yazının ana amacı, bu konudaki verileri sunmak ve konunun bazı inceliklerini tanıtmaktır. Çalışmanın diğer bir amacı ise gizli bir tehdidi açığa çıkarmaktır.

2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası'nın 12. maddesine göre, bir sendikanın herhangi bir işyerinde toplu iş sözleşmesi bağıtlayabilmesi için, o işyerinde çalışan işçilerin yarıdan en az bir fazlasını üye kaydetmesi yeterli değildir. "Kurulu bulunduğu işkolunda çalışan" işçilerin de en az yüzde onunu üye etmiş olması da gerekmektedir. Yasa hükümlerine göre, sendikalar kendi üye sayılarını (işkolunda halen çalışır durumda olup olmadığı konusunda bir ayrım yapmaksızın) Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bildiriyorlar. Bu sayı, bakanlığın, işyerlerinden gelen bilgiler ve başka çalışmalar ışığında belirlediği işkolu işçi sayısına bölünüyor ve sendikanın barajı aşıp aşmadığı belirleniyor. Bakanlığın elindeki ve bugüne kadar "abanın altından sopa göstermek" biçiminde kullandığı silah da bu kesirin paydasıyla oynayabilme gücü. Sanıyorum, yapılması gereken, yasanın açıklarından yararlanmaya çalışmak yerine, sendikal özgürlüklerle temelden çelişen bu barajın kaldırılması için çaba göstermektir.

Üye sayısının bildirilmesi

1946'dan günümüze Türkiye'de üç tane sendikalar yasası (SY) uygulandı: 1947 yılında kabul edilen 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun, 1963 yılında kabul edilen 274 sayılı Sendikalar Yasası ve 1983 yılında kabul edilen 2821 sayılı Sendikalar Yasası.

1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı yasada, sendikaların üye sayılarını bildirmelerine ilişkin bir hüküm yok. Ancak 1946 yılında çıkarılan Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'da bakanlığın görevleri arasında "çalışma hayatı ile ilgili istatistik malûmatı derlemek" ve "çalışma konusu ile ilgili yayınları yapmak" da yer alıyor. Bakanlık, kendisine verilen bu görev uyarınca, sendikaların üye sayılarına ilişkin veri derledi ve yayınladı.

1963-1983 döneminde yürürlükte kalan 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın 9. maddesine göre, "sendikalar temsil ettikleri üyelerin sayılarını her yıl başında Çalışma Bakanlığı'na bildirmek" zorundaydı. Bakanlık da her yıl bu konuda veri yayınlayacaktı. Ancak bakanlığa bildirilen ya da bakanlığın yayınladığı verilerin, işyerleri ve işkollarında toplu iş sözleşmesinde taraf olacak sendikayı belirlemede bir işlevi yoktu. Ayrıca, işyerlerinin bakanlığa çalıştırdıkları işçileri için bilgi verme yükümlülüğü de olmadığından ve sendikalar bakanlığa yalnızca üye sayıları toplamını bildirdiğinden, bu verilerin doğruluğunun kontrolü de olanak dışıydı. Bu dönemde aynı anda birden fazla sendikaya üye olabilme hem sendikaların toplam üye sayısını sendikalı işçi sayısının üstüne çıkarıyor hem de sendikaların üye sayılarını şişirmelerine olanak veriyordu. Ayrıca, işsizlik durumunda sendika üyeliği de sürüyordu. 1948-1983 dönemi üye sayısı verileri, sendikalı işçi sayısını değil, sendikaların üye sayısı toplamını gösterir. Her iki sayı da, işyerlerindeki sendika üyeleri sayısından yüksektir. Bu üç kavramı birbirinden özenle ayırmak gereklidir.

2821 sayılı Sendikalar Yasası'na göre de sendikalar üye sayılarını Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bildiriyor. Ancak geçmişten önemli bir fark var. Geçmişte yalnızca üye sayısı toplamı bildiriliyordu. Yeni yasaya göre, önce işyerlerinde çalışan tüm üyelerin listesi (tek tek kişiler belirtilerek) bakanlığın bölge çalışma müdürlüklerine veriliyor (Geçici Madde 2). Daha sonra, sendikaya noter kanalıyla üye olanlarla (Madde 22), noter kanalıyla sendikadan ayrılanlar (Madde 25) bakanlığa bildiriliyor. 2821 sayılı Yasa ile işverene de çalıştırdığı işçileri bildirme yükümlülüğü getiriliyor. İşveren önce tek tek isimlerin belirtildiği bir liste veriyor (Geçici Madde 3), daha sonra da işe yeni aldığı ve işten çıkardığı işçileri isim isim bildiriyor (Madde 62). Böylece bakanlığın elinde iki liste oluşuyor: (1) Sendika üyelerinin isim listesi, (2) İşkolunda faaliyette bulunan işyerleri ve buralarda çalışan ücretlilerin listesi. Burada bir açık nokta var. Sendikalar Kanunu, "geçici olarak işsiz kalan" işçinin üyeliğinin süreceğini belirtiyor. Buna göre, sendika üyelerinin isim listesinde olup da, işyerlerinin gönderdiği listelerde yer almamak mümkün.

Sendikalar yetki barajı ile ilgili yasal değişiklikleri önleyemeyince, 15-16 Haziran olaylarından sonra bu yasayı hileyle aşmaya çalıştılar.

İşçi aynı işyerinde çalışırken birden fazla sendikaya üye olsa, sendikalar arası mücadele içinde durumu saptamak olanaklı. Ancak, işçinin aynı işkolunda iki ayrı işyerinde (ve hele bu iki ayrı işyeri iki ayrı ildeyse) iki ayrı sendikaya üye olması durumunda, Çalışma Bakanlığı'nın elindeki olanaklarla bunun saptanması mümkün değil. Yasaya göre, "işçinin geçici olarak işsiz kalması" üyeliğini etkilemiyor. İşçinin hangi işkolunda çalıştığını izleyebilen bir işleyiş de olmadığından, iki ayrı işkolunda iki ayrı sendikada mükerrer üyelik durumu saptanamıyor. Diğer taraftan, işçinin işçiliği isteyerek bırakması, sakatlanması ya da ölmesi durumlarında (noter parası verip istifa etmediği taktirde), sendika üyeliği sürecektir. İşkolundaki bir işte çalışmayan üyeden ödenti istenmeyeceği için de, üyeliğin sürmesinin parasal bir yükü de olmayacaktır.

Bu mükerrer üyelikler ve işçilikten (geçici işsizlik dışındaki nedenlerle) tümüyle ayrılmış olanların hâlâ üye toplamlarında gözükmeleri nedeniyle, sendikaların bildirdiği üye sayısı toplamı sendikalı işçiler toplamının üstüne çıkıyor. Ancak bu ikisi arasındaki fark 274 sayılı yasanın uygulandığı dönemdekinin çok altında.

Geçici olarak işsiz bulunanların sendika üye listelerine dahil edilmesinin ise sendikalı işçi sayısı açısından bir sakıncası yok. Ancak, gerçekten işsiz olan sendika üyelerinin, yüzde 10'luk oran hesabı yapılırken gözönüne alınıp alınmaması gerektiği de tartışmalı. Bugün Çalışma Bakanlığı'nın elindeki olanaklar, sendikaların verdiği üye listeleri içinden, işyerlerinden gelen listelerde adları bulunmayanların ayıklanmasına izin vermediğinden, sendikaların verdiği üye listeleri o biçimiyle kabul ediliyor ve işkolunda çalışan işçi sayısına bölünüyor. (Sendika üyesi sayısının yanı sıra ödenti veren sendika üyesi sayılarının yayınlaması da yararlı olabilir.)

Üye Sayıları

Çalışma Bakanlığı tarafından yayınlanan verilere göre, 1948 yılında 73 sendikanın üye sayısı toplamı 52 bindi. 1950 sonrasında sendikaların üye sayısında oransal olarak büyük artışlar oldu. DP'nin iktidara gelmesinden hemen önce, 1 Mayıs 1950 tarihinde 76 bin olan sendika üyesi toplam sayısı bir yıl sonra 110 bine, 1 Aralık 1952 tarihinde de 130 bine yükseldi. Sendika üyesi toplam sayısındaki artış istikrarlı bir biçimde sürdü ve 1960 yılında 374 bine ulaştı. 1948-1966 döneminde sendika üye toplam sayılarına ilişkin verilerin oldukça güvenilir olduğu kanısındayım.

Sendika üyesi toplam sayılarında 1967 yılında ani bir artış var. 1966 yılındaki 374 bin üye 1967 yılında 835 bine yükseldi. Bu artış, 13 Şubat 1967 tarihinde DİSK'in kurulması sonucunda sendikalar arasındaki rekabetin ve sendika değiştirmelerin artması ve sendikaların üye sayılarını hızla şişirmeye başlamalarının sonucudur. Bu yıllarda bağıtlanan toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçi sayılarına bakıldığında, 1967 yılında bir düşüş gözlenmektedir (DİE verilerine göre, 1966 yılında 334 bin, 1967 yılında 189 bin, 1968 yılında 418 bin ve 1969 yılında 244 bin). Yeni örgütlenen işçiler için toplu sözleşme bağıtlanamayıp greve gidildiği düşünülebilir. Ama 1967 ve 1968 yıllarında greve katılan işçi sayılarında da bir artış olmadı

Çizelge I:

Çalışma Bakanlığı Verilerine Göre Sendika ve Sendikaların Üye Sayıları

Tarih	Sendika	Sendikaların Üyeleri
1948	73	52.000
1949	77	72.000
1950	88	76.000
1951	137	110.000
1952	248	130.000
1953	275	140.000
1954	323	180.000
1955	363	189.000
1956	376	209.000
1957	385	244.000
1958	394	262.000
1959	417	280.000
1960	432	282.000
1961	511	298.000
1962	543	307.000
1963	565	295.710
1964	595	338.769
1965	668	360.285
1966	704	374.058
1967	798	834.680
1968	755	1.057.928
1969	797	1.193.908
1970	737	2.088.219
1971	631	2.362.787 (*)
1972	642	2.672.857
1973	637	2.658.393
1974	675	2.878.624
1975	781	3.328.633
1976	800	3.269.356
1977	863	3.807.577
1981	733	5.720.255

Not (*): 1971 yılında üye sayısını bildirmeyen 208 sendikanın 1970 yılında bildirdiği üye sayısı esas alınmıştır.

KAYNAKLAR:
1948-1962: Orhan Tuna, "Türk İşçi Sendikalarının Gelişme Seyri ve Fonksiyonları", İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1964, s.252.

1963-1971: Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Yıl 1972, Cilt 1, Sayı 2, s.121.
1972-1975: Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Yıl 1977, Cilt 1, Sayı 1, s.104.
1976-1977: Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Yıl 1978, s.167.
1981 : TÜBA Ajansı, İş, İşçi ve Çalışma Bülteni, No. 398. 20 Haziran 1983.

(DİE verilerine göre, 1966 yılında 10 bin, 1967 yılında 8 bin ve 1968 yılında 8 bin). Buna göre, 1967 yılındaki sendika üyesi artışı, sendikalı işçi sayısındaki bir artışın değil, (1) Sendika değiştirmeleri nedeniyle çifte üyeliğin (işçinin isteğiyle ya da sendikaların birinin istifayı üye sayısından düşmemesiyle) artışı ve (2) Sendikaların gerçekte kendi üyesi olmayanları üye olarak göstermelerinin bir sonucudur.

Çalışma Bakanlığı verilerine göre, sendika üyeleri toplam sayısında ikinci büyük sıçrama 1970 yılında gerçekleşti. 1969 yılında sendikaların üye toplamı 1.2 milyon iken, bir yıl sonra 2.1 milyona, 1972 yılında da 2.7 milyona yükseldi. Bu artış da hayalidir. Sendikalı işçi sayısındaki bir artışın sonucu değildir.

1970 ve 1971 yıllarında sendika değiştirmeler oldu. Ancak bazı işçilerin kendilerini toplu iş sözleşmelerinde garantiye almak için yetki dönemlerinde birden fazla sendikaya üye olmaları, bu büyük artışın ancak küçük bir bölümünü açıklayabilir. Bu artışın en önemli nedeni, 1970 yılı ortalarında kabul edilen ve 1972 yılına kadar yürürlükte kalıp, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen bir hükümdür. İşin ilginç yanı, bu hükmün iptalinden sonraki yılın sendika üyesi toplamında küçük bir düşme gözlenmesidir. Sözkonusu hüküm, 15-16 Haziran olaylarına neden olan ve 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın 9. maddesinin 2. fıkrasını da değiştiren 1317 sayılı yasadır. 1317 sayılı yasa ile 274 sayılı Sendikalar Yasası'nın 9. maddesi 2. fıkrası şöyle oldu: "Bir işçi sendikasının Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için kurulu bulunduğu işkolunda çalışan sigortalı işçilerin en az 1/3'ünü" temsil etmesi gerekir.

Sendikalar, sayılarla oynayacaklarına, sendikal özgürlüklerle temelden çelişen yetki barajının kaldırılmasına uğraşmalıdırlar.

1317 sayılı yasa yürürlüğe girince de, sendikalar bu barajı aşmak için üye sayılarını artırdılar. Ancak bu, yaşayan ya da yaşamayan bazı insanları, onların rızaları ve hatta bilgileri dışında "sendikaya üye yaparak" gerçekleştirildi. 1969 yılından 1970 ve 1971 yıllarına toplu iş sözleşmesinden yararlanan ve greve çıkan işçilerin sayılarında önemli bir artışın görülmemesi de, üye sayılarındaki bu ani sıçrayışın hayali olduğunu gösteriyor.

DİE verilerine göre, 1968 ve 1969 yıllarında bağıtlanan toplu sözleşmelerden yararlananların sayısı 418 bin ve 244 bin iken, 1970 yılında 551 bin, 1971 yılında 343 bin ve 1972 yılında 408 bindi. Greve katılan işçi sayıları da 1969 yılında 23 bin, 1970 yılında 26 bin, 1971 yılında 20 bin ve 1972 yılında 7 bindi. Diğer bir deyişle, toplu iş sözleşmelerinden yararlanan işçi sayısının düşüklüğü, greve katılanların sayısındaki bir artışın ürünü değildi. Bu konunun üzerinde durmamın nedeni, bu verilerin ve dönemlerin özelliklerinin bilinmemesi durumunda şu tür yanlış değerlendirmelere kolayca gidilebilmesidir (örnekler hayalidir): "1967 yılında işçi hareketinin mücadelesi hızla yükselmiş, işçilerin sendikalarda örgütlenme eğilimi çığ gibi büyümüş ve sendikalı işçi sayısı devletin resmî rakamlarından da görülebileceği gibi, 374 binden, yüzde 123'lük bir artışla, 835 bine fırlamıştır. DİSK, bu gelişimin ürünüdür." Bu değerlendirme yanlıştır. Sendika üye toplam sayılarındaki artış sendikalı işçi sayısındaki bir artışın değil, DİSK'in kuruluşunun sonucudur.

"1970 yılı sendikal örgütlenmede bir sıçrayış yılıdır. 1969 yılında 1.2 milyon olan sendikalı işçi sayısı bir yıl içinde 2.1 milyona fırlamıştır. Bu güçleniş kendini 15-16 Haziran'da hissettirmiştir." Böyle bir değerlendirme de yanlıştır. 15-16 Haziran olayları, yasa tasarısının 1317 sayılı Yasa olarak kabul edilmesini engelleyemeyince, sendikalar hile-i şeriyeye başvurmuşlar, o yoldan kendilerini kurtarmışlardır. Diğer bir deyişle, sendikalı işçi sayısında önemli bir değişme yoktur; 15-16 Haziran olaylarının başarısızlığı sendika üyesi toplam sayılarında hayali sıçramalar yaptırtmıştır.

1981 yılı başına ilişkin veriler de gerçekte 1980 yılı Eylül ayındaki durumu göstermekteydi. Bu verilere göre, Türkiye'deki sendikaların üye sayısı (bu kavramı sendikalı işçi kavramından özellikle ayırmak gerek) 5.7 milyonu bulmuştu. 1980 yılında yetki mücadelelerinin sertleşmesi nedeniyle, iki ve hatta üç sendikaya aynı anda ödenti veren işçi sayısı önemli ölçüde artmıştı. Ancak, bu artış bile sendikaların 5.7 milyonluk üye bildiriminin küçük bir bölümünü açıklayabilir. 5.7 milyonun büyük bir bölümü şişirmedir. Bu dönemde Çalışma Bakanlığı'nın yayınladığı veriler, sendikaların tek taraflı bildirimlerini esas aldı. Bu bildirilen sayılara daha yakından bakılması, verilerin güvenilirlik durumunu daha netleştirecek.

Ek çizelgelerde Çelik-İş (1971-1978), Sağlık-İş (1971-1983), Tarım-İş (1963, 1971-1979), Hak-İş (1977-1979), MİSK (1971, 1977-1979) ve Türk Ülke-İş'in (1979) bakanlığa yazdıkları yazılarda bildirdikleri üye sayıları yer alıyor. Bu sayılar, hiçbir değişikliğe uğramadan Çalışma Bakanlığı verilerine katıldı. Ek çizelgelerde, Çelik-İş, Tarım-İş ve Sağlık-İş'le ilgili bölümlerin en altına da bu sendikaların 1984 yılı Ocak ayında belirlenen üye sayıları kondu. Çelik-İş 1979 yılında 52 bin üyesi olduğunu ileri sürüyordu. Ocak 1984 istatistiklerinde 28 bin üye çıktı. Çelik-İş Ankara İş Mahkemesi'ne başvurdu ve üye sayısının 37.772 olduğunu tespit ettirdi. Tarım-İş ise 1979 yazında 819 bin üyesinin bulunduğunu ileri sürdü. 1984 yazında 36 bin üye gözüküyordu. Türk Ülke-İş ise 355 bin üye iddiasında bulunmuştu.

Çizelge II:

Çalışma Bakanlığı Verilerine Göre İşçi ve Sendika Üyeleri Sayıları ile Sendikalaşma Oranları

Tarih	Sendika Üyesi	Toplam İşçi	Sendikalaşma Oranı (%)
Ocak 1984	1.247.744	2.317.016	53.85
Temmuz 1984	1.427.271	2.553.381	55.89
Ocak 1985	1.594.577	2.590.978	61.54
Temmuz 1985	1.828.471	2.819.517	64.85

KAYNAK: Resmi Gazete

1984-1985 verileri

Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemdeki sendika üyesi verileri gerçeğe daha yakındır ve sendika üyeleri ile sendikalı işçi sayıları arasındaki fark çok küçülmüştür. Bu verilere göre sendika üyeleri toplam sayısı Ocak 1984'te 1.2 milyon, Temmuz 1984'te 1.4 milyon, Ocak 1985'te 1.6 milyon ve Temmuz 1985'te 1.8 milyon oldu. Toplu sözleşmelerden yararlanan işçilerin sayılarıyla yapılan karşılaştırmalar, bu sayıların gerçek duruma yakın olduğunu gösteriyor. Ancak bakanlığın sendikalaşma oranı olarak verdiği rakamlar gerçek dışı.

1980 Nüfus sayımına göre, sayımdan bir hafta önceki sürede bir işte çalışanlar içinde ücretli olanların sayısı 6.2 milyon. Sayım sonuçlarında 690 bin kişilik işsiz olup iş arayan kitlesi gözüküyor. İşsizler, ücretli bile olamayan mülksüzler. Ormancılık ve inşaat sektörlerinde götürü iş alanları, evde iş yapanları, vb. hesaba katarak, Türkiye'de ücretli kitlesinin 7-8 milyon dolayında olduğunu söyleyebiliriz (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Y.Koç, Türkiye'de "Ücretlilerin Maddesel Yapısı ve İşsizler", Bilim ve Sanat, Mart, 1983, s.26-30). Bu rakamın bir bölümü "memur" statüsünde çalıştırılan ücretlilerden oluşuyor. Ancak uluslararası standartlara göre memurların da sendikalaşma hakkı olması gerek. Diğer taraftan, sendikaların bildirdiği üye sayılarına işsiz üyeler de dahil olduğundan, toplam ücretliler sayısı içine iş arayan işsiz ücretlilerin katılmasında bir sakınca yok. Buna göre, Türkiye'de sendikalaşma oranı, bakanlığın ileri sürdüğü gibi yüzde 65 değil, yüzde 20 dolayındadır. (Sendikalaşma oranı, sendika üyelerinin sayısından daha düşük olan sendikalı işçi sayısının uluslararası standartlara göre sendikalaşma hakkına sahip olması gereken toplam ücretliler sayısına bölünmesiyle bulunmuştur).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından 1985 yılı Temmuz ayında yayınlanan istatistiklere göre, tarım-orman-avcılık-balıkçılık işkolu dışındaki 77 sendikanın 24'ünün barajı aşma olasılığı kısa dönemde pek yüksek değil. Bu sendikaların üye sayıları, işkolundaki toplam işçi sayısının (bakanlığın belirttiği düşük rakamların) yüzde 5'inin altında. İki sendikanın üye oranı ise yüzde 5 ile 7.99 arasında değişiyor. Beş sendika biraz çaba ile yüzde 10 barajını aşabilecek durumda. Üye sayılarının belirlenen işçi sayısına oranı yüzde 8 ile 9.99 arasında. 12 sendika ise barajı bir parça aşmış. Sendika üyelerinin belirlenen işçi sayısına oranı yüzde 10 ile 11.99 arasında değişiyor. İşkolunda çalıştığı belirlenen işçi sayısının artırılması bu gruptaki sendikaları derhal etkiler. Bu tür değişiklikler,yüzde 12-19.99 grubunda yer alan sendikaları bile ürkütebilir.

Nüfus sayımları, sanayi ve işyerleri sayımları ve diğer istatistikler, bugün yürürlükte olan yasalara göre sendikalaşma hakkı olan ücretli sayısının, 1985 Temmuz istatistiklerinde belirtilen 2.8 milyonun çok üstünde olduğunu gösteriyor. Sendikalar da, bakanlık da bu durumun farkında. Bakanlık, "toplam işçi sayısı" biçiminde isimlendirdiği rakamı kasıtlı olarak aşağılarda tutarak, sendikaların yüzde 10 barajına bugün fazla karşı çıkmalarını önlüyor. Sendikalar da, işin kolayına kaçıp, sendikal özgürlükleri önemli ölçüde zedeleyen bu hüküm kabulleniyorlar. Hükümet de, "toplam işçi sayısı"nı gerçek düzeyine çıkartıp, sendikaların bir bölümünü daha yüzde 10'luk eşiğin altına düşürme tehdidini, sendikaları yola getirmede çok ustaca kullanıyor.

Hükümet, kendi açısından uluslararası düzeyde yüzyılların geleneğini iyi özümlemiş ve oldukça ustaca oynuyor. Karşısındakilerin çoğu ise hâlâ öyle küçük ve kısa vadeli hesaplar içindeler ki. □

Çizelge III:

Bazı İşçi Kuruluşlarının Çeşitli Tarihlerde Çalışma Bakanlığı'na Bildirdikleri Üye Sayıları

A) ÇELİK İŞ SENDİKASI

Çelik-İş'in Bakanlığı Yazısının Tarih ve Numarası	Bildirilen Üye Sayısı
29.3.1971/1768	10.850
13.1.1972/2073	33.166
26.3.1973/2516	19.181
4.5.1974/3150	19.400
29.4.1975/4157	30.022
29.9 1977/7952	55.960
30.5.1979/9831	51.785
1984 Ocak İstatistiği	28.323

B) SAĞLIK-İŞ SENDİKASI

Sağlık-İş'in Bakanlığa Yazısının Tarih ve Numarası	Bildirilen Üye Sayısı
5. 8.1971/3051	17.134
7. 1.1972/3562	18.183
21. 3.1973/5088	21 574
18. 5.1974/5669	26.371
20. 5.1975/9701	35.640
31. 1.1977/190	15 468
30. 5 1979/2395	15.396
12.12.1980/847	16.908
25.12.1981/826	12.800
13. 1.1983/17	13.050
1984 Ocak İstatistiği	7.400

NOT: 29.3.1971 tarihinde Ankara 10. Noteri'nin Sağlık-İş üye kayıt defteri üzerinden yaptığı tespite göre, bu tarihte 9.367 üye işlenmiş durumda.
1977 yılında üye sayısında görülen düşüş, 1897 sayılı Yasa ile memurlaştırmaya bağlıdır.

C) TARIM-İŞ SENDİKASI

Tarım-İş'in Bakanlığa Yazısının Tarih ve Numarası	Bildirilen Üye Sayısı
20.12 1963	970
22. 2.1971/386-3	29.031
10.11.1969(*)	294.930
11. 1.1972/6069-3	34.711
26. 3 1973/1398-3	41 667
10 5.1974/2671-3	53.572
15. 5.1975/3390-3	62.496
9 6.1979/6118	819.121(**)
1984 Ocak İstatistiği	33 558
1984 Temmuz "	35.934

NOT: (*) İşkolu yetkisi tartışmasında 10.11.1969 günlü noter tespiti.
(**) 819.121 üye iddiasının yer aldığı yazı Zeynel Irmak (Genel Başkan) ve Selahattin Gezer (Genel Teşkilatlanma Sekreteri) imzalı.

D) HAK-İŞ KONFEDERASYONU

Hak-İş'in Bakanlığa Yazısının Tarih ve Numarası	Bildirilen Üye Sayısı
29.4.1977/33	343.765
27.6.1979/84	135.412

E) MİSK KONFEDERASYONU

MİSK'in Bakanlığa Yazısının Tarih ve Numarası	Bildirilen Üye Sayısı
7. 8.1971/971/79	4.766
9. 2.1977/977/207	225.571
28.12.1978/978/376	283.908
28.12.1979/979/0449	285.496

F) TÜRK ÜLKE-İŞ KONFEDERASYONU

Türk Ülke-İş'in Bakanlığa Yazısının Tarih ve Numarası	Bildirilen Üye Sayısı
18.7.1979/Hz.084	354.672

Türkiye'de parlamenter üstünlük geleneği

AYŞE ERDEL

YeniGündem'in 22. sayısıyla birlikte parlamenter demokrasiyi çeşitli nitelikleriyle ele alan ekler yayınlanmaya başlaması gerçekten sevindirici bir atılım. Böylelikle Türkiye'de solun yıllarca ciddi bir biçimde ele almaktan kaçındığı, ya da az çok soyut bir "burjuva demokrasisi" kavramıyla özdeşlestirerek pek de makbul bir kurum ve kavram saymadığı parlamenter demokrasinin çeşitli yönleriyle yoğun bir biçimde tartışılabileceği yeni bir platform oluşmuş oluyor. Gönül ister ki yeni fikirler üretebilen ve belirli uzlaşma noktalarına varılmasını sağlayan hararetli bir tartışma gündeme gelsin.

Hemen belirteyim, yayımlanan ilk ekteki **Parlamentarizmin Önemi ve Tarihselliği** başlıklı yazısında "dondurulup idealize edilen bir kavram ve kurum olarak değil... temsilî demokrasiden katılımcı demokrasiye uzanan yolda birçok olanakları içinde barındırdığı için... parlamenter demokrasinin korunması gerekiyor" ifadesini kullanan Sayın Taha Parla'nın bu görüşüne tamamen katılıyorum. Bu arada bir noktayı açığa kavuşturmak gerekiyor. Günümüz parlamenter demokrasilerinin kapitalizmin gelişme süreciyle birlikte gelişmiş olmalarının elbette belirli nedenleri vardır. Ama, parlamenter yönetim biçimi **ilkesinin** kendisini kaçınılmaz olarak mutlaka kapitalizmle bağlantılandıran ayırdedici bir özelliği olduğunu sanmıyorum. Parlamenter demokrasi bir üretim ya da mülkiyet ilişkisi sistemi değil, bir **yönetim biçimidir.** Dolayısıyla kapitalizmle parlamenter demokrasinin yol arkadaşlığının kaçınılmazlığını, birinin varlığının mutlaka ötekinin de varlığına yol açacağını savunmanın pek doğru olmadığını düşünüyorum. Dahası, eşitlikçi ve katılımcı bir demokratik sosyalizm, ancak katılımcı demokrasi anlayışının hâkim olduğu çok sayıda toplumsal örgütlenmeyle desteklenip, çevresi örülmüş bir parlamenter model ile hayat bulabilir.

Elbette bunlar tartışılması gereken önemli (ve nazik) noktalar. Ama, burada esas olarak Sayın Fadıl Kocagöz'ün yine aynı ekte yayımlanan **Parlamenter Demokrasinin Gelişimi** başlıklı yazısının Türkiye'ye ilişkin bölümü üzerinde durmak istiyorum. Bir başka deyişle Türkiye'de parlamenter demokrasi "geleneği" sorununu ele alıp, Sayın Kocagöz ile paylaştığım ve paylaşmadığım noktaları ortaya koyacağım. Osmanlı dönemine kısaca bir göz gezdirip doğrudan meseleye giriyorum.

Osmanlı mirası

Osmanlı Devletinde değil bir parlamenter gelenek, bu yönde hatırı sayılır bir düşünce akımının dahi olmadığı çok açıktır. Çok kısa bir çalışma döneminden sonra çok uzunca bir tatil yapan ilk Osmanlı parlamentosunun çalışma döneminin, yani Birinci Meşrutiyet'in parlamenter demokrasi anlayışıyla pek ilgisi yoktu. Aynı şekilde, İkinci Meşrutiyet dönemine damgasını vuran Jön Türkler için önemli olan sorunlar hürriyet, eşitlik, demokrasi değil, yalnızca "batmakta olan bu Osmanlı Devletini ne yapabiliriz de kurtarıp yaşatabiliriz" sorusuna cevap arayıştı. Bunun sonucunun güçlü bir yürütmeye ağırlık veren halktan kopuk, elitist, tepeden inmeci, bürokratik bir model ve siyasal kültür olması kaçınılmazdı, nitekim öyle oldu. Sanıyorum bu noktalarda Sayın Kocagöz ile fikir birliği etmekteyiz. Nitekim, yayımlanan ilk ekte sayın Kocagöz Birinci Meşrutiyet'in koşullarının parlamenter demokrasiyi doğuran koşullardan hayli farklı olduğunu açıkça belirtmektedir. İkinci Meşrutiyet'in de böyle bir gelenek oluşturmaya yönelik olmadığını düşündüğü yazısında kullandığı "Jön Türkler'den başlayan bürokratik gelenek" ifadesinden çıkarsanabilir.

Üç önemli gerekçe

Sayın Kocagöz Türkiye'de parlamenter üstünlük geleneğini Kurtuluş Savaşı döneminden başlatıyor ve Kurtuluş Savaşı yıllarında ortaya çıkan meclisin ve bu geleneğin tek-parti dönemi boyunca da sürdürüldüğünü belirtiyor. Kurtuluş hareketini yürüten lider ve çevresinin başkanlık sistemine geçmesinin 1923 Türkiyesi'nde işten bile olmadığını, ama yürütmenin yasama organına karşı sorumluluğunun korunmasıyla, parlamenter sistemden ilke olarak sapılmadığını öne sürüyor. Ardından su sonuca varıyor: "Güçlü bir yürütme organına duyulan eğilim, Jön Türkler'den başlayan bürokratik geleneğin bir devamı olarak her zaman varlığını sürdürmüşse de, aynı düşünce biçiminin, **her fırsatta Meclis önünde konuşan Atatürk** imajından kurtulamaması 'hesap soracak' bir Meclis'i siyasal kültürümüzün **temeli**(abç) yapmıştır".

(a) Tek-parti dönemi boyunca Meclis'in muhafaza edilmiş olması, (b) yürütmenin yasama organına karşı sorumluluğunun korunması, (c) başkanlık sistemine geçilmemiş olması, Türk siyasal kültürüne meclis olgusunun köklü bir biçimde yerleşmiş olduğu, üstelik bunun siyasal kültürümüzün temelini oluşturduğu tezini kanıtlamaya yetecek gerekçeler değildir. Dahası, aşağıda üzerinde duracağım gibi, ileri sürülen bu gerekçelerin tam olarak doğru olduğu da pek söylenemez. Ne var ki, Sayın Kocagöz bunlar dışında bir başka **dikkate değer** gerekçe gösteremiyor. Soruna yalnızca hukuki ve anayasal çerçeve içinde yaklaşılıp "anayasal belge düzeyinde bir parlamenter üstünlük geleneğimiz var(dı)" denseydi bu doğru olurdu. Gerçekten de bazı sorunlu noktalar taşımakla birlikte gerek 1921 gerekse 1924 Anayasaları liberal parlamenter anlayışı yansıtan belgelerdi. Ama hukuki çerçeve dışına çıkılıp siyasal pratik, hele hele siyasal kültür düzeylerinden söz edilmeye başlandığında, ne yazık ki, Türkiye'de köklü bir parlamenter üstünlük geleneği olduğu kanısını paylaşamıyorum.

İki savaş arası dönem

Tek-parti dönemini önceleyen Kurtuluş Savaşı ve Birinci Meclis dönemine egemen olan görece demokratik ortam kısa sürmüş, 1923'te toplanan ikinci meclisle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren tek-parti yönetimi kurumsallaşmıştır. Dikkat edilirse dönem iki savaş arası dönemdir. Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı öncesinin korporatist ideolojileri iki savaş arası dönemde ideolojisi, kurumları, yönetim ve ekonomi politikalarıyla birbiri ardına rejim düzeyine çıkmaktaydı. Parlamenter demokrasinin bizzat tarih sahnesine çıktığı ülkelerde bile köklü bir kriz içine girip sorgulanmaya başlandığı bir dönemde, geçmişinde (Osmanlı dönemi) bu geleneğin en küçük bir izine dahi rastlanmayan Türkiye'de dünyadaki gelişmelerden bağımsız olarak, parlamenter demokrasi aniden köklü bir biçimde yerleşebilir miydi? Elbette hayır. Nitekim, nihaî anayasal belgelere parlamenter anlayış egemen olmuşsa da gerek rejim düzeyinde gerekse ideolojik düzeyde liberal parlamenter demokrasiye (ve elbette sosyalizme de) bir tepki olan korporatizm tek parti döneminin bir gerçeği haline gelmiştir. (Kaldı ki, 1920'de hükümet tarafından hazırlanan ve meclise sunulan anayasa taslağının dördüncü maddesiyle meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan korporatist bir meclis önerisi muhalefetin tepkisi sonucunda geri çevrilmişti. Dolayısıyla 1921 Anayasası için muhalefetin şekillendirdiği bir anayasa ifadesini kullanmak pek yanlış olmasa gerek.

Meclis'in muhafazası: yasamanın üstünlüğü mü?

Dönem boyunca meclis muhafaza edilmişti. Ama, bu yalnızca şeklî bir muhafaza idi ve gerek şahıslandırılma yöntemi gerekse işlevi klasik parlamentolarınkinden hayli farklıydı. Döneme damgasını vuran tek partinin tüzüğüne göre genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan **Genbaşkur** (Genel Başkanlık Kurulu) partinin gösterceği mebus adaylarını kararlaştırıyor, ikinci seçmenler ise bu kişileri mebus seçiyordu. Böyle şahıslandırılan meclisin işlevi yine aynı partinin oluşturduğu yürütme organının icraatını "oybirliğiyle" desteklemenin ötesine gitmiyordu. Dolayısıyla Sayın Kocagöz'ün gerekçe olarak öne sürdüğü ve anayasada da yer alan yürütmenin yasama organına karşı sorumluluğu ilkesi ancak bu şekilde korunmuş oluyordu. Bu bir anayasal ilkeydi, ama bu oybirlikli denetim sistemi içinde yürütmenin hangi icraatı böyle bir meclis tarafından reddedilebilirdi ki? Kaldı ki parlamenter denetim ilkesi -günümüzün popüler bir terimini kullanırsak- "işbitirciliği" köstekleyeceğinden her fırsatta acımasızca eleştiriliyordu. Tam da bu noktada parlamentarizmin ve yürütmenin yasama tarafından denetlenmesi ilkesinin eleştirisini bizzat, 1931'den 1936'ya kadar, beş yıl genel sekreter sıfatıyla mebus adaylarını kararlaştıran Genbaşkur üyeliğini sürdüren Recep Peker'den dinleyelim:

Ebedi ve milli şeflik tek-parti döneminin belirleyici vasıflarından olmuştur

"Hükümetin parlamentoya karşı mesul olması ve parlamento tarafından murakabe edilmesi işi çok fırkalı memleketlerde devlet çalışmasını güçleştirmiştir... Millet namına iş başına gelmek iddiasında bulunan parlamentarizmin çok-partili hayatı devir devir öyle vaziyetlere düşmüştür ki çeşit çeşit partili parlamentoda iş yapacak derecede kuvvetli parti bulunamadı. Bu, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkânsız bir hale koydu... Bu keşmekeş milletlerin medeni ilerleyişinde maksata gidişte sürat isteyen bir devirde, idare ve siyasa birliğini bozucu ve hatta körletici fena tesirler yaptı." [1]

Tek-parti dönemi boyunca her fırsatta yapılan bu ve benzeri türden değerlendirmeler ve tek-parti döneminin yaşanmış gerçeği, İttihat ve Terakki'den beri süregelen bürokratik, yürütmenin üstünlüğü geleneğinin tek-parti döneminde de sürdürüldüğünü açıkça gösteriyor. Recep Peker'in değerlendirmesinin seçmeci bir tavırla aktarılmış bir değerlendirme olmayıp, tersine dönemin nabzını tutan ve egemen siyasal kültürü yansıtan bir değerlendirme olduğunu da belirtmeye bilmem gerek var mı? Şimdi de bir başka gerekçenin -başkanlık sistemine geçilmemiş olduğu tezinin- tartışmasına geçiyorum.

Şeflik kurumu

Anayasal belge düzeyinde parlamenter sistem ilkesinin muhafaza edildiği ve başkanlık sistemine geçilmediği doğrudur. Oysa, Sayın Kocagöz'ün ifadesiyle "Kurtuluş hareketini yürüten lider ve çevresinin 'başkanlık sistemine' geçmesi 1923 Türkiyesi'nde işten bile değildi". Yerinde bir tespit! Uygulamada özünde yasamanın üstünlüğüne dayanan başkanlık sistemine geçiş -yürütmenin üstünlüğüne dayanan ve başkanlık sisteminin çok daha ötesine geçen şeflik sistemine geçiş işten bile olmamıştır. "Değişmez genel başkan" ilkesi fiilî anayasa konumuna yükselen parti tüzüğünde yer almış, ebedi ve millî şeflik tek-parti döneminin belirleyici vasıflarından olmuştur. Sonuçta devlet, millet, şef, parti ve meclisin özdeşleştirildiği bir siyasal rejim ve siyasal kültür ortaya çıkmıştır.

Birinci Meclis'ten itibaren ölümüne kadar aralıksız yedi dönem milletvekili seçilen ve 1935'te üniversitede okutulmaya başlayan "Devrim Tarihi" derslerini veren ilk dört profesörden biri olan mebus-profesör Mahmut Esat Bozkurt (ki bu zat 1921 Anayasası tartışmaları sırasında Meclis'te korporatist temsil yanlılarının sözcülüğünü de yapmıştı) tek-parti döneminde şeflik kurumunun önemini şöyle dile getiriyor:

"Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki kökleri halktadır. Türk milleti bir piramide benzer, tabanı halk tepesi yine halktan gelen bir baştır ki, bizde buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir." [2]

Tek parti döneminde CHP'nin düzenli bir biçimde gerçekleştirdiği halkevleri konferanslarından birinde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden biri aynı gerçeği ve siyasal kültürü çok çarpıcı bir biçimde ifade ediyor:

"Demek oluyor ki bugün milleti devlete zıt bir mefhum gibi öne sürmek bilhassa biz Türkler için yanlıştır. Türk dehasının içinden yetiştirdiği, Türk dehasını cisimlerinden (cisimlendiren olacak) bir Türk çocuğu bugün milletin başındadır. Bizde fırka yoktur, fırka ayrılık, parti, parça ifade eder. Devlet denilen selâhiyetler bütünlüğünü şu veya bu vasıta ile ele geçirmek ve devlet iktidarını diğer gruplar aleyhinde istismar etmek bahis mevzuu değildir. Bugün kendisine 'Cumhuriyet Halk Partisi' yerine pek güzel 'Cumhuriyet Halk Taazzuvu' denebilecek olan teşekkül, milletin kendi mukadderatını bizzat idare edebilmek için kendine rehber seçtiği yurttaşlarının toplantısından ibarettir ve elbette ki rehberlerin de bir rehberi vardır ve o da en büyük Türk, Atatürk'tür ve bu aşağıdan yukarıya doğ-

ru, milletten devlet reisine müteveccih taazzuv teselsülü devlet teziyle millet antitezinin Türklük sentezi halinde tahakkukundan ibarettir. O halde Türk İnkılabı ideolojisine göre devleti şu kısa cümle ile tarif mümkündür: **Devlet atası etrafında toplanan millettir.**"[3]

Sayın Kocagöz'ün başkanlık sistemine geçilmemiş olma tezi galiba havada kalıyor (Burada elbette anayasal belge düzeyinden değil, ama ondan daha önemli olan anayasanın hayata geçirilmesi, yani uygulama düzeyinden söz ediyorum).

1950 ve sonrası

Yürütmenin üstünlüğü anlayışının egemen olduğu böylesine köklü bir kurumlaşma ve siyasal kültür üzerine inşa edilen ve esas olarak iç dinamiklerden çok uluslararası konjonktürdeki değişmelerin zorladığı çok-partili rejimimizin tarihi ise ortadadır. 1924 Anayasası'nın parlamenter meşruiyet ilkesi, 1950'lerin başlarında Türkiye'nin tarihinde ilk defa kısa bir süre için hâkim yön olmuşsa da, Türk siyasal kültürüne yabancı olan bu anlayış, soyut bir millî irade kavramının ardına sığınan siyasal iktidarın - Parlamentodaki çoğunluğuna dayanıyor olsa da- diktatoryasına dönüşmekte gecikmemiştir. 1960 müdahalesini izleyen 1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler konusunda önemli açılımlar sağlamakla birlikte, **fiiliyatta olduğu gibi anayasal düzeyde de** yasamanın üstünlüğü ilkesinden yürütmenin üstünlüğüne geçiş sürecini başlatan kurumsal düzenlemeler getirmiştir. Nitekim, bu süreç içinde 1971 müdahalesinin ardından temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan, buna karşılık yürütmenin üstünlüğünü pekiştiren anayasal değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 1982 Anayasası ile de yürütmenin üstünlüğü anlayışı olgunlaşmış bir biçimde ifadesini bulmuş, böylelikle öteden beri kitapla hayat arasında süregelen uyuşmazlık giderilmiştir.

Dolayısıyla, ne yazık ki, Sayın Kocagöz'ün Türk siyasal kültürünün hâkim yönünün parlamentarizm olduğu görüşüne katılamıyorum. Yazının başında belirttiğim gibi parlamenter demokrasinin önemini ve tarihselliğini göz önünde bulundurursak Türkiye'de demokrasi mücadelesinde daha alınması gereken bir hayli mesafenin olduğu, her şeyden önce parlamenter üstünüğe dayalı bir siyasal kültür oluşturulması sorununun çetrefil bir sorun olarak Türkiye'nin gündeminde bulunduğu ortaya çıkıyor. □

---

[1] Recep Peker, **İnkılap Ders Notları**, Ankara, Ulus Basımevi, 1936, s.17-18.
[2] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali**, İstanbul, Altın Kitaplar, 1967, s.137.
[3] Orhan Arsal, **Devletin Tarifi**, Ankara, Cumhuriyet Halk Partisi Yayını, 1938, s. 32 (abç)

İsteksiz bir cevap

HÜSEYİN HATEMİ

YeniGündem'in 23. sayısındaki "İnsanlık Sorunu'nun Cinsel Yönü" başlıklı yazım yayınlandığında, bazı paragrafların ve özellikle kocaya karısını dövme yetkisi verdiği iddia edilen âyet-i Kerime'nin yorumu ile ilgili bölümün eksik olduğunu üzüntü ile gördüm. Belki de "Tartışma" sahifesinin boyutlarını zorlamış, yazıyı fazla uzun yazmıştım. Dergi yetkililerine durumu aktardım ve bu durumda bazı tepkilerle karşılaşmamın "mukadder" olduğunu söyledim. Eksik olan kısımlar daha sonra da yayımlanmadığı için, elbette okuyucudan keramet göstermesi ve durumu keşfetmesi beklenemezdi. Ben de bu sırada bir aylık bir süre için yurt dışına çıktım ve dönüşümde gelecek tepkileri tevekkülle beklemeye koyuldum. Yazı tam olarak yayımlansa idi, hiçbir okuyucu tepkisine cevap verecek değildim. Çünkü; bizde İslam'a bağlılık ileri sürenlerin de, karşıt düşüncede olanların da büyük çoğunluğu önyargılarını bağrına basmış ve bu yargılarına dokunacakları acımasızca tırmalamaya hazırlanmış kimselerdir. Şu halde doğru bildiğini bir kez söyleyin sonra susmak en iyisidir. Anlayan anlar, anlamayana ve anlamak istemeyene ikinci söyleyiş asla kâr etmez. Ne var ki, bu durumda susmamın doğru olmayacağını düşündüm ve oldukça yoğun bir isteksizlik ve bezginlikle aşağıdaki noktalara değinmek zorunda kaldım:

1- Kur'an-ı Kerim âyetleri bütünü ile ele alınırsa ve kullanılan terimler üzerinde düşünülürse, insan olarak kadın-erkek eşitliğinin belirtildiği, sadece bazı görev ayrılıklarının sözkonusu olduğu anlaşılır. "Arapça denen ve çok övülen o dili bilen" Sayın Ali Rıza Gül, maalesef âyetleri yine Ramazan ilâvesi tercümeleri üslubu ile aktarıyor ve bu dildeki derin bilgisini hiç kullanmıyor. Hukuki bakımdan ev ve aile reisliğini ifade eden "kavvâm" terimini "üstün" diye çevirmesi; "onları erkekliğinizden mahrum bırakın" gibi kutsal metinde olmayan bayağı bir ifadeyi âyet metninde nakletmesi gibi. Şu halde kim "gerçeği ters-yüz ediyor?" Kim "işine geldiği için" yanlış yazıyor? Bu soruyu da bezginlikle ve isteksizce soruyorum. Çünkü gerek Sayın Gül, gerek "ezici" okuyucu çoğunluğunun "tabiî ki sen!" diyeceğini önceden biliyorum.

2- Sayın Gül, "O sözünü ettiği Resûl-i Ekrem'den... bir örnek verelim" diyerek, Kur'an-ı Kerim'den âyet zikrediyor. İfadenin yakışıksızlığı bir yana, Kur'an-ı Kerim hadis gibi zikredilemez. Bunu da söylemem aslında boşuna, çünkü "ben yaptım oldu!" demek gayet kolaydır.

3- "Peygamberlerin insanlara ihsanları ne yazık ki artık mümkün değildir" sözü de, benim söylediklerimi önyargılara göre yorumlamaktan doğan bir söz olmaktan öteye gitmiyor. Niçin? Çünküsünü söylemenin ne yararı var ki? Varak-ı mihr-ü vefâyı kim okur kim dinler? İyisi mi bu parlak kelâmı "ihmâl" etmeyip "i'mal" edelim ve Sayın Gül'e şöyle diyelim: Ma'nevî hizmet buyurmuş ve çok doğru bir söz söylemişsiniz! Çünkü son peygamber (S.A.) gelmiş, artık peygamber gelmesine imkân kalmamıştır. Söylediğiniz söz "intak-ı hak" kabilindedir. Allah söyletmiştir!

4- Sayın "bir okuyucu"da hukuk alanında görev farklılığından doğan bazı görünüşleri ki, bunlara ben de temas etmemiş değildim -kadın-erkek eşitsizliğine delil olarak gösteriyor. Böyle olmadığını kanıtlamak için deliller getirsem neye yarar? Bunları kabul etse bile, önyargısına ne büyük sevgi ve şefkatle sarıldığını kendisi belirtiyor: "...bunu da İslamiyet'in diğer tüm idealist düşünce sistemlerinde varolan bir iç çelişkisi ve tutarsızlığı olarak kabul etmemiz gerekecektir." Yazık! Ben değil, fakat yeryüzünde az sayıda bazı kişilerin bu "idealizm-materyalizm" şamatasının ne kadar dışında ve üzerinde olduğunu bir kavrayabilseniz!

5- Sayın "bir okuyucu" İslam'da "kölelik" olduğunu ileri sürüyor. İslam'da aslâ kölelik yoktur, sadece her hukuk düzeninde olan "savaş tutsaklığı" vardır. Yine önyargılara dokunduğumun farkındayım. Bu konuda biraz daha yazsam mı acaba? Ne yararı olacak ki?

Polis Yasası

6- Sayın "bir okuyucu"; bu konuyu ele almış olmamı bile hoş görmüyor. Polis Yasası gibi konular varken! Her sevden önce şunu belirteyim: Ben ne YÖK'den icazetli kürsü sahibi, ne milletvekili, ne de bir gazete veya derginin sürekli yazarıyım. İçinde bulunduğum bezginlik duygusu da bu şartlara eklenince, ancak her iki tarafında yanlış söylediği kanısında olduğum ve susarsam kendimi sorumlu sayacağım konularda, o da canıma tak derse ve yazacak yer bulabilirsem, "tartışma" sütunlarında iki lâf ederim. Sayın "bir okuyucu" kimdir bilmem, fakat asıl "bir okuyucu" benim! Polis Yasası'nın tartışmalarının şiddetlendiği ve kabul edildiği sıralarda yurt dışında idim. Haberi duyunca bezginliğim büsbütün arttı ve bir süre sonra "Ölürsem görmeden Millet'de ümmid ettiğim feyzi/Yazılsın Seng-i kabrimde vatan mahzûn, ben mahzûn" beyt-i hazini "vird-i zebânım" olarak yurda döndüm. Gördüm ki, "bir, iki muhtevalı yazı dışında, son zamanlarda çok şenlenen gazetelerimiz bu konuyu "ne yani? Şimdi sokakta karımın elini tutamayacak mıyım?" düzeyinde ele alıyorlar. Bezginliğim kolaylaştı ve yine sustum. Sayın "bir okuyucu", benim bu yaşa gelip de öğrenemediğim, "sorunlarımıza bilimsel bir bakış açısı ile bakmak" yeteneğine sahip olduğunu açıklıyor. Şu halde ne duruyor? Bu gibi önemli konuları kendisi bilimsel açıdan ele alsa ya! Bunu yapabileceğinden fazla ümidim yok, çünkü yapabilecek olsa idi, benim gibi hiçbir mevki ve makamı olmayan bir "vatandaş" karşısında bile kimliğini gizleme tedbirine başvurmazdı. Ümit ederim ki ben yanılmış olayım ve bu tutumun bir hikmeti olsun.

7- Kaldı ki, ben canıma tak dediği bir, iki söz söyleme gereğini duyduğum; bu konunun "önemsiz" olduğu kanaatinde değilim. Bir yandan bu yazıdan sonra da İslam'ın Havva'yı Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmış kabul ettiği gibi iddialar ileri sürülür. (**Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1985- İlhan Selçuk); diğer yandan da **İslam'da Cinsel Hayat** gibi şaheserlerin ünü alemi tutarken, doğruyu söylemekten daha tabiî ne olabilir? Konunun özü önemsiz midir? Konu değil de İslamî bakış açısı yadırganıyorsa, kim bu yadırgamaya önem veriyor ki? Kahip olmak üzere öğrenim görmekte iken katolik doğmalarını hazmedemeyip bunalım geçiren ve ikiyüzlü davranmaktansa resmî kiliseyi terkeden Fransız düşünürü **Ernest Renan** (1823-1892); "gerçekte, az kimse hıristiyanlığa inanmamaya hak kazanmıştır" der. (**En réalité, peu de personnes ont le droit de ne pas croire au christianisme**- Souvenirs d'Enfance et de jeunesse, Paris 1937, s.110) Doğrudur. Fakat ben de şunu derim: Bu anlamda, felsefi düzeyde, yeryüzünde gerçek İslam'a inanmama hakkı kimsede yoktur. Niçin? Hoca'nın dediği gibi: "Bilenler bilmeyenlere söylesin!" Buna rağmen İslam'ın engizisyon mahkemesi yoktur ve "dinde zorlama olmaz" der. Susalım ki tırmalanmayalım.

8- Yine istemeyerek tekrar değinmek zorunda kaldığım "kadın dövme" konusuna gelelim. Yukarıda söylediğim gibi, ben yazımda âyeti zikretmiş ve ne anlama geldiğini de söylemiş idim. Bu kısım basılmadığı için "lâ havle..." çekerek kısaca tekrarlayayım: Özellikle "Arapça bilen" Sayın Gül, âyet-i Kerime'yi aslından okusa idi, şunu görecekti: Âyet erkeğe karısını dövme hakkı vermiyor. Sadece ve sadece kadının saldırgan ve rahatsız edici davranışlar göstermesi halinde, saldırganlığın derecesi ile oranlı olmak şartı ile kocaya da "meşru müdafaa" hakkı veriyor. Âyet'de, "önce", "o da fayde etmezse..." gibi ibareler nerede? Arapça bilen Sayın Gül, lütfen bunları göstersin. Âyet'in nâzil oluş sebebi de nazara alınır, ifadeye dikkat edilir, "önce, sonra" değil, sadece "ve..." bağlacı kullanıldığı gözönünde tutulursa, anlamak isteyen anlayacaktır ki, kadının saldırgan davranışlarına karşı, bunlarla oranlı bir "meşru müdafaa" eylemine mahkeme karıştırılmak istenmemiştir o kadar. Yoksa hiçbir zaman kocaya karısını dövme hakkı verilmiş değildir. Ramazan ilavelerinden önyargılı ve üstünkörü okumalar sonucu ahkâm çıkaranlar öyle sanırlar ki, bu âyetin anlamı şudur: Erkek, farazâ pilavın dibini ilk kez yakan hatuna önce "dikkat etsene be kaşık düşmanı!" der, ikinci kez darılır ve "ya Sabûr" diyerek odasını ayırır, üçüncü kez "tekdîr ile uslanmayanın hakkı kötektir" narası ile hamle etme hakkını kazanır. Asla ve hâşâ böyle değildir. Zaman ve sıra bakımından aşamalı yatırımlar değil, sadece ve sadece kadının davranışı ile oranlı karşı - tedbirler sözkonusudur. Kur'an, kitâb-ı mübindir, apaçık ve açıklayıcı kitabtır. Dileyen âyete tekrar baksın, dileyen yine beni "hiç istemediği bir duruma düşmüş" saysın İllallah ve eyvallah erenler. Allah beni de, istemediğim durumlara düşürmesin.

9- Gerekçeleri eksik çıkmış olsa bile, o yazıdaki sonuçlar dayanıksız değildir. Tefsîr, hadîs vs.den delil getirmeye gerek duymuyorum, nasıl olsa hiçbir yararı olacak değildir. Yalnızca, ilkokul programı düzeyinde bir açıklamaya başvuracağım: Bir küre ile bir piramidin hacmi biribirine eşit olabilir, fakat bunlar geometrik şekil olarak birbirine benzemezler. Bunun gibi, erkek ve kadın insanlık değeri bakımından biribirine tamamen eşittir, fakat aralarında bazı görev ayrılıkları vardır. Medeni hukukta olduğu gibi...

Rivayet muhtelif

10- Sayın "bir okuyucu", "sorunlarımıza bilimsel bir bakış açısı ile bakmasını öğrenmek için daha ne kadar bekleyeceğiz?" diyor. Onun benim yazımı okuduktan sonra duyduğu bu özlemi, ben de onun satırlarını okuyunca duydum ve aynı cümleyi esefle tekrarladım. Bugüne kadar "cümlenin maksudu bir amma rivayet muhtelif" olgusunu bilirdim. Bu vesile ile öğrendim ki, "cümlenin feryadı bir, ammâ muradı muhtelif" olgusu da olanak-içi imiş. Bu "isteksizce cevap", YeniGündem'cilerin hizmeti ile eksiksiz çıkarsa, artık bu konuda gündeme gelen hiçbir cevaba cevap vermeyip, susmanın lezzetini tadacağım. Hayali bile güzel.

11- Son olarak konu üzerine bir düşünce: Benim yazıma karşı okuyucu mektubu yazanlar yine insaflı imişler. Fakat öyle okuyucu mektupları okuyorum ki, "ne bu şiddet, bu celâl?" nidâsı ile parmağını dişlememek imkânsız. Hele daha kötüsü, geçenlerde bir hanım yazara yapıldığı gibi, kırıcı ve yaralayıcı olanlar da var. Sıcaklar, hayat pahalılığı, vs., vs., hepsini anlıyorum, fakat biraz da imece ile çelebileşsek fena mı olur? Ne nezaket doğru söze engeldir, ne de kırıcılık yalan ve yanlışa. □

EY İNSANLAR!

"KENDİNİZDEN NEFRET EDİN!"

OSMAN BALCIGİL

"İlginç olan aslında biz değiliz, bizim dışımızdakiler. Anormal olan da biz değiliz, bizim küçük topluluğumuz dışındaki bütün dünya."

Yukardaki sözler, bir kilisede tanıyıp, ilk ağızda söylediklerine, belki biraz da ağız alışkanlığıyla, "ilginç" dediğimiz bir genç hanıma ait. Bu genç hanım ve arkadaşları dünyanın hemen her yerinde kendileriyle aynı görüşte insanların bulunduğunu vurgulayan bir **dinibütün** topluluğa mensup. Birazdan görüşlerini aktaracağımız bu topluluk mensuplarının maalesef isimlerini yayınlayamıyoruz. Bunun gerekçesini kendileri şöyle izah ediyorlar:

"İsimlerimizi açıklamamızın bizce yasal ya da yasal olmayan hiçbir sakıncası yok. Ancak vicdanlarımız buna engel. Biz sizinle görüşmeyi, yalnızca sizin kafanızdaki sorular cevap bulsun diye kabul ettik, görüşlerimizi sizin aracılığınızla başkalarına aktarmak için değil. Ayrıca derginizde isimlerimizin yayınlanmasına ve bu nedenle çevremizden izzet görmeye ihtiyacımız da yok."

Kendilerine hiçbir isim koymayan sözünü ettiğimiz **dinibütün** topluluğun hareket noktası **Gerçek Hıristiyanlık.** Bu nedenle, "Siz nesiniz?" şeklindeki bir soru onların önce susmalarına, ardından derin bir iç çekmelerine neden oluyor. Sonra, "Biz **Gerçek Hıristiyanız**" diye cevaplıyorlar istemeye istemeye. İçlerinden biri çaresiz bir yüz ifadesiyle şöyle sürdürüyor sözlerini: "Biz hiçbir isim altındaki Hıristiyanlığı kabul etmiyoruz. Yani, mezheplere karşıyız. Ne Ortodoksuz, ne Katoliğiz, ne Protestanız, ne Gregoryeniz, ne Anglikanız ne de ismini bildiğimiz/bilmediğimiz başka herhangi bir Hıristiyan topluluğa mensubuz. **Biz Gerçek Hıristiyanız.**"

Her şey günah

Gerçek Hıristiyanlar gündelik hayatta artık kanıksanmış, sıradan davranışlar haline gelmiş hemen her şeye karşı çıkarak ayırıyorlar kendilerini sıradan insanlardan ve öteki Hıristiyan cemaatlerden. Meselâ televizyona, radyoya, gazeteye karşılar. İnsanlardaki para sevgisi ve onu elde etme hırsından tiksiniyorlar. Kadınların erkeklere, erkeklerin kadınlara şehvet duymaları, birbirlerine şehvetle bakmaları **Gerçek Hıristiyanlar**'ın anlayamadığı bir duygu. Hele vergi kaçırmak, dolandırıcılık, gurur, kendini beğenme, küfür, çekişme, mücadele, hırsızlık, yalan şehadet, hele hele doğum kontrolü, onlara göre bu davranışlar hiç de insanca değil.

Gerçek Hıristiyanlar'a yanılıp da, "Sizin evlerinizde televizyon, radyo yok mu? Gazete almıyor musunuz?" gibi bir soru soracak olursanız, gerçekten münasebetsizlik etmiş olursunuz. Ama, onlar bir kere karar vermişler sizin gibi insanların garip, münasebetsiz davranışlarına kızmamaya. Bu nedenle korkmayın, sorunuzun cevabını alacaksınız:

"Televizyon, radyo gibi şeyler insandaki vicdanı, Allah korkusunu yok ediyor. Aile içindeki ilişkilerin kesilmesine neden oluyor, aileye zarar veriyor. Meselâ televizyonda da, radyoda da, sinemada da müzik var. Biz müziğe karşı değiliz, ama bunlar dünya müziği. Yani yaratıcıdan ziyade yaratılanları övüyor. Bizim bunlara ihtiyacımız yok. Çünkü bizim, Allah'ı öven, şükranlarımızı ona ileten ilahilerimiz var. Biz kiliselerde ilahilerimizi söylüyoruz."

Sorduğunuz soruya canlarının sıkıldığını fark edip, bu sefer de bir başka gaf yaptınız ve "Kızdırdıysak özür dileriz" dediniz değil mi? Alın bakalım cevabınızı:

"Hayır. **Kızmak günahtır.** Bizi öteki inanan topluluklardan ayıran önemli bir fark da, **hiç kızmama durumu**'na gelebilmek için durmaksızın uğraşmamızdır."

Ne Pentikoslar'ın ne Vaftizyenler'in, ne de Yehovacılar'ın bir türlü hiç kızmama durumuna gelemediklerini, çünkü buna inanmadıklarını hatırlatan karşımızdaki gruptaki genç hanım, **"Hiç kızmama durumuna gelebilmek için önce insanın kendisinden nefret etmesi gerekiyor"** diyor. Bu sözü çok anlamlı bulduklarını başlarını sallayarak tasdik eden gruptan bir "birader"i -genç hanım erkek arkadaşlarına 'birader' diye hitap ediyor- onun bıraktığı yerden devralıyor konuşmayı:

Kendinden nefret et

"Evet, **insanın önce kendinden nefret etmesi gerekiyor.** Çünkü insan kötülük üreten bir yaratık. İnsanın en iyi niyetinin arkasında dahi mutlaka kötü bir niyet var. Ancak kendinden nefret etmeyi başarabilen bir insan hiç kızmama durumuna gelebilir. Meselâ ben hâlâ uğraşıyorum hiç kızmama durumuna gelebilmek için."

Az önce sözü "birader"ine kaptıran genç hanım, anlayamayacağımızdan yüzde yüz emin bir ses tonuyla, sanki boşluğa konuşurmuşcasına, şunları mırıldanıyor:

"Ben de, kendimi, kendi hayatımda tecrübe ediyorum kızmamak için. Çamaşır yıkayıp balkona asıyorum, üst kattakilerin çocukları, her zaman olduğu gibi yine yediklerinin artıklarını aşağıya atıyorlar. Artıklar benim çamaşırlarıma bulaşıyor. Bu durum karşısında insan kızmak konusunda gerçekten deneniyor. Ama, ben biliyorum ki, kızgınlığa düşmek Allah'ın gözünde tamamen günahtır ve Allah benim yüreğime bu kanunu yazdı. Inanıyorum ki öyledir. O zaman, bu tecrübede zafer kazanmak için mücadele ediyorum. Ya öfkelenip kızacağım, ya da bedenimde elem çekip o günahı mahkûm edeceğim."

Önce inan, sonra itaat et

— Peki hiç kızmamak durumuna gelebilmek size mümkün görünüyor mu? Ya da bunu başardığını gördüğünüz kimse var mı?

"Evet. **Bütün yürekli olmak** insanı buna götürür."

— Bütün yürekli olmak?

"Bütün yürekli olmak, bütün yürekle Allah'ın iradesini yerine getirmek demektir. Bunun için de **önce inanmak, sonra itaat etmek gerekir.** Böylece yanlış ve kötü olarak bilinenler karşısında kötü bir davranışta bulunmama kuvvetini Allah insana verir. Ben eğer Allah'a inanıyorsam ve ona itaat ediyorsam, o benim nefsimi zapt edecek, günah işlememi engelleyecektir."

Şaşırmamak elde değil. Şaşırdığımızı farkettiğinden midir nedir, genç hanım -bizi daha da şaşırtmak için olsa gerek- üstümüze üstümüze geliyor:

"Mesele şudur: Bende, yani nefsimde, İncil'in de yazdığı gibi, iyi bir şey durmaz. Bende neler mevcut? Devamlı kızmak, sabırsızlık göstermek, kaygı çekmek, talep etmek... Bunların hepsi bende mevcut olan şeyler. Sonuç: Kendimden nefret etmem gerekiyor. Nefret derecem ne kadarsa, Allah o derecede bana günah işlememek için yardım eder. Bu, **Allah'ın kâmil iradesi**'ni, **kâmil sevgisi**'ni yerine getirmektir."

Allah'ın kâmil sevgisi

— Kâmil sevgi?

"Kâmil sevgi, cansal ve duygusal -mantıkî- olmayan sevgidir. Bakınız İncil sevgiyi nasıl tarif eder..."

Çantasından çıkarttığı Türkçe İncil'den kısa sürede bulduğu sevgiyle ilgili bölümü etrafında hiç kimse yokmuş, yalnızmış gibi okuyor genç hanım:

"İncil'de Birinci Korintoslular'a hitaben, Onüçüncü Bap'ın Üçüncü Bölümü'nde şöyle yazılır: 'Ve eğer bütün mallarımı sadaka olarak yedirirsem ve eğer bedenimi yanmak üzere teslim edersem, fakat sevgim olmazsa, bana hiç faide etmez'..."

İncil'ini kapatıyor, çantasına özenle yerleştiriyor ve anlayıp anlamadığımızı da sorgulayan bir edayla, sözlerini şöyle sürdürüyor:

"Burada kastedilen; kâmil, ilahî, göksel sevgidir. Yani, tensel ve bedensel olmayan sevgi."

Papazlar niye?

Gerçek Hıristiyanlar'ı benzerlerinden ve öteki Hıristiyanlar'dan ayıran başka farklar da var kuşkusuz. Meselâ ibadet ediş tarzları.

"Gerçekten İncil'i duyan, Gerçek Hıristiyanlık'la bugünkü Hıristiyanlık arasındaki farkı görür. Fark şudur: İncil papazlar hakkında hiçbir şey yazmıyor. 'Papaz insanı Allah'a götürür' demiyor meselâ İncil. Biz biliyoruz ki, papazlar da insanlar kadar günahkârdır. O zaman, Allah'a ulaşmak için papazların aracılığına ihtiyaç niye? Onlar aracılığıyla günah çıkartmaya da, ibadet etmeye ve tören yapmaya da gerek yoktur, ihtiyaç yoktur. İnsanı Allah'a yalnızca İsa götürebilir."

Bu demek değil ki, **Gerçek Hıristiyanlar** toplu halde ibadet etmiyorlar. Tersine, toplu olarak ibadet etmek onlar için çok önemli. Onlara göre: İbadet, insanların içlerinden geldiğince, birbirlerine bina olarak gerçekleştirilen bir teşvik, nasihat, teselli demek. Her kim ki Allah'ın yardımıyla kazanmış olduğu hayatı bir başkasına Nur olarak verirse, bu ötekileri bina eder, ruhanî hayatlarının büyümesine yardımcı olur. Toplu ruhanî hayat pekişmiş olur."

Genç hanım, ibadetle ilgili olarak kısaca bunları söyleyebileceğini belirttikten sonra, "Tabiî, bu tarz bir ibadetin önkoşulu, **Dünya'daki günahı sevmeme kararı almaktır"** diye ekliyor. İkide bir de "O ne?", "Bu ne?" diye sormaktan yorulmuş olacağız ki, artık susuyoruz. O, suskunluğumuzu cehaletimize vermiş olsa gerek, kaldığı yerden devam ediyor:

"Şimdiki Hıristiyanlık'ta meselâ adettir, insanlar çocukken vaftiz edilirler. İncil'e göre bilince ermeden yapılmış olan vaftiz geçerli değildir. Dedim ya, vaftiz Dünya'da günahı sevmeme kararıdır. Vaftiz töreni bu kararın Allah'la yapılan antlaşmasıdır. Bir iyi vicdan dileğidir. Küçükken buna karar verilemez ki. Meselâ bir çocuk, doğum kontrolüne karşı olmayı nasıl bilebilir ki?"

Doğum kontrolüne hayır!

— Neden doğum kontrolüne karşısınız?

"Çünkü çocuklar bize Allah'tan mirastırlar. İnsan, nasıl çok mirası olsun istemez? Ben çok çocuk doğurmak istiyorum. Çok çocuğum olsun istiyorum. Ama öteki insanların neden çocuk sahibi olmak istemediklerini anlamak zor değil. Bedenlerinin rahatlığını düşünüyorlar. Ama ben, şimdiye kadar bunu düşünüp de mutlu olan hiç kimseyi tanımadım. Siz tanıdınız mı? Bize, doğum kontrolüne karşı çıkıyoruz diye akılsız diyorlar. Bize göre de akılsızlık bu değil, başka şeyler. Kızgınlık, sabırsızlık..."

— Doğum kontrolüne ilkesel olarak karşı çıkılınca bunun bazen çok vahim sonuçları olabilir.

"Neden vahim olsun? Çok çocuğu olabilir demek istiyorsunuz değil mi?

— Evet.

Genç hanım elini yine çantasına atıyor, içinden bir cüzdan çıkartıyor. Cüzdanının içinden de özenle bir fotoğraf çıkartıp uzatıyor. Bakıyoruz: Genç sayılabilecek yaşta bir kadın ve bir erkek, etraflarında da tam onaltı tane çocuk. Gözlerimizi faltaşı gibi açıp çocukları teker teker saymamız onu güldürüyor. Gülerken "birader"leri onu yalnız bırakmıyorlar. Sonra: "Biz böyle aileler tanıyoruz" diyor genç hanım. Sözlerini şöyle sürdürüyor: "Hemen her sene bir çocukları oluyor. Hiç mutsuz değiller. Tersine, hayatlarından çok memnunlar."

— Peki ya boşanacak olurlarsa?

"Biz boşanmaya karşıyız. Daha doğrusu, Allah boşanmaya karşıdır."

İtiraf edelim, bu son sözler nedeniyle, bir adım daha atacak halimiz kalmıyor. Harap ve bitap düşmüş durumdayız. Teslim oluyoruz. Genç hanım anlatıyor:

"Bizim, modern, gelişmiş koşullara ayak uydurmakta zorluk çekeceğimizi düşünüyorsunuz değil mi? Karşılaştığım, konuştuğum aşağı yukarı herkes sizin gibi düşünüyor. Ama bizim inancımız, Dünya'daki olaylardan ve gelişmelerden etkilenmemizi engelliyor. Olaylar ve gelişmeler bizi etkileyemez."

O, konuşmasını biteviye sürdürürken aklımıza geliyor "Yahu, acaba bunlar çocuklarını filân da okutmuyorlar mı?" diye. Canımızı dişimize takıp soruyoruz.

"Bu, çocuktan çocuğa farkeder. Bilsek ki, çocuklarımız okuldan zarar görecekler, hangi basamakta olursa olsun onları okuldan alırız. Eğitim Allah'a uygun bir hayat yaşamayı öğretmez. Şimdi bakın, benim Boğaziçi Üniversitesi'nde okuyan bir erkek kardeşim var. Bizim gibi düşünüyor, bizim ayinlerimize katılıyor. İnanır mısınız bilmem ama, okulunda günaha girmemek için tenis oynayan kızları izlemiyor."

Kızlar/erkekler

— Mesafeli bir kadın/erkek ilişkisinden yanasınız anlaşılan.

"Evet. Meselâ ben, Avrupa'da kızlı-erkekli bir topluluk gördüm. Kızlar erkeklere, erkekler kızlara sarılmışlar gitar çalıp ilahi söyleyerek Hıristiyanlığı yaymaya çalışıyorlar. Allah bunu istemiyor. Allah'ın kapı kapı dolaşıp kendisi için propaganda yapacak kimselere ihtiyacı yok. Ayrıca, kadın ve erkeğin birbirlerine bu kadar yaklaşmaları da günah. Bu kadar yakınlık, arzu ve istek doğurur. Bizde gerek kilise içinde, gerekse dışında, erkekler kızlarla, kızlar erkeklerle gezmezler. Bizde flört ve sevgili hayatı yoktur. Kız ve erkek arasına her zaman mesafe konur, bu da onların hem düşüncede, hem de pratikte pak kalmalarını sağlar. Böylece karşılıklı arzu, istek duyulması engellenmiş olur."

— Neden arzular, istekler bastırılsın? Neden bunlar günah doğursun?

Genç hanım yeniden İncil'e davranıyor. Yuhanna'nın Birinci Mektubu'nu açıyor ve "Bap 2/15-16-17'de şöyle yazılıdır" diyor. Okuyor:

"Dünya'yı ve Dünya'da olan şeyleri sevmeyin. Eğer bir kimse Dünya'yı severse onda Baba'nın sevgisi yoktur. Çünkü Dünya'da olan her şey, bedeninin şehveti ve gözlerin şehveti ve hayat gururu, Baba'dan değil, fakat Dünya'dandır. Ve Dünya ve onun şehveti geçer. Fakat Allah'ın iradesini yapan ebediyen durur."

Genç hanım İncil'ini tekrar çantasına yerleştirdikten sonra, artık konuşulacak bir şey kalmadığına kanaat getirdiğinden mi, yoksa bizim ilgimizin dağılmaya başladığını anladığından mı bilinmez, hem "birader"lerine hem de bize gitmek istediğini belirtircesine şunları söylüyor:

"Hem zaten bu sözleri, yani Yuhanna'nın Birinci Mektubu'ndan okuduğum sözleri bizim yaşlı biraderimiz Elias Aslaksen de **Büyük Akılsızlık** başlıklı yazısında aktarıyor."

— Aslaksen kim?

"O bir Allah adamıdır. Seksen sekiz yaşında göçtü. Biz onu tanıdık. Başkaları da tanıdı. Elli yıl evli kaldı, onbir tane çocuğu oldu, evinde bir tek gün bile tatsızlık çıkmadı..."

Genç hanımın eli yine çantasına gidiyor, "Yine İncil'ini çıkartacak" diye düşünüyoruz. Bu kez birkaç broşür çıkartıp veriyor. İki tanesi Aslaksen'in. Birinin adı: **Evlenmek, Boşanmak, Nişanlanmak.** Öteki: **Gerçek Hürriyet.** Bir başkası ağırlıklı olarak Elias Aslaksen'in yazılarından oluşan bir derleme. Derleme'de Aksel Smith, Johan O. Smith gibi imzalar da var. Kitabın ismi kapağına lastik bir mühürle basılmış: KULAĞI OLAN İŞİTSİN.□

"Gerçek Hıristiyanlığın" olduğu yerde radyoya, gazeteye, kızmaya, papaza yer yok. Her şey Allah'ın duygusal olmayan, kâmil sevgisi için

ESKİ ŞİLİ BÜYÜKELÇİSİ NECDET ÖZMEN

"Pinochet'nin darbesi davul zurnayla geldi!"

11 Eylül 1973 günü, Şili'nin seçimle iktidara gelen ilk Sosyalist devlet başkanı olan Dr. Salvador Allende devrildi. Darbeyi yapan, bir iki hafta önce Kara Kuvvetleri Komutanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'na getirilen, General Augusto Pinochet Ugarte idi. Şili'nin ünlü limanı Valparaiso'da doğan (1916) Pinochet, Askerî Akademi mezunuydu. Başta Washington D.C.'deki olmak üzere, Şili'nin çeşitli büyükelçiliklerinde ateşemiliterlik yapmıştı. Askerî okullarda coğrafya öğretmenliği de yapan Pinochet'nin darbeden önce siyasetle ilgilendiği ise görülmemişti.

Darbeden hemen sonra kurulan cunta, Pinochet'nin liderliğinde şu kuvvet komutanlarından oluşuyordu: Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Merino; Hava Kuvvetleri Komutanı General Guzman, Jandarma Kuvvetleri Komutanı General Mendoza Duran.

Cunta Milli Parti ve Hıristiyan Demokratlar tarafından desteklendi. Aylardır grevde olan nakliyeciler ile dükkâncılar işlerine geri döndüler. 13 Eylül'de parlamento feshedildi. Pinochet yönetimi bir açıklama yaparak, Allende hükümetini "temel haklar", "fikir hürriyeti", "eğitim ve grev hakları"na riayetsizlik ve "halkı suni bir sınıf kavgasına sürüklemek" ile suçladı!

Hikâyenin buraya kadarki kısmı, Latin Amerika ülkelerinde örneklerini hep gördüğümüz, sıradan bir darbenin gelişimi. Ne var ki, Pinochet'nin darbesinin Şili açısından anlamı, yine bir eylül günü ama tam 167 yıl önce (18 Eylül 1818) bağımsızlığını kazanan ve 1821'de cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kesintisiz sürdürülen demokrasinin kesintiye uğramasıydı.

Şili darbesi, Allende'nin trajik ölümü ve darbeyi izleyen dehşet verici kıyımın yanı sıra, Avrupa'ya kaçan solcuların muhtelif faaliyetleri ile de beslenerek, dış dünyada biraz romantize de edildi. ABD'nin darbenin tezgâhlanmasındaki ağırlıklı rolü konusunda ise, kuşku duyan kalmadı herhalde... İşte tam bu noktada, 1971 Ocağı ile 1974 Ocağı arasındaki dönemde, Türkiye'nin Santiago nezdindeki büyükelçisi olarak görev yapan Necdet Özmen'in deneyimi önem kazanıyor. Allende'nin işbaşına gelişinden bir iki ay sonra Santiago'ya varan ve Pinochet darbesinden üç ay sonra Şili'den ayrılan Büyükelçi Özmen'in anlattıkları, Allende'nin ilk günlerinden itibaren yönetimine karşı faaliyetlerin başlatıldığını ve özellikle darbe öncesindeki olayların, halkta "artık birisi çıkıp bu gidişe dur desin" beklentisini yaratacak biçimde geliştiğini açıkça ortaya koyuyor.

1913 doğumlu olan Necdet Özmen, 1940'ta Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Dışişleri Bakanlığı'na giren Özmen, Türkiye'yi Suudî Arabistan'da iki kez (1966-1970 ve 1976-1978) ve Şili'de (1971-1974) temsil etti. Şili'de iken Peru'da da akredite olan Özmen, Suudî Arabistan'da bulunduğu yıllarda ise, Somali'de akrediteydi. Özmen, 1978'de emekli oldu.

Şimdi, Büyükelçi Özmen'in anıları aracılığıyla, Şili'nin Allende dönemini ve darbe öncesindeki günlerini izleyelim.

— Efendim, Allende'nin seçim zaferinden bir-iki ay sonra, Santiago'da Türk büyükelçisi olarak göreve başladınız. Çok daha ilginç olmasına rağmen, darbe öncesindeki olaylara girmeden önce, Allende'nin savunduğu ilkeleri ve programını biraz açıklar mısınız? Bu ilkeler Şili dışında nasıl karşılanmıştı?

— Allende'nin başkanlığında kurulan hükümet, bildiğiniz gibi, sol partilerden oluşan onbeş üyeli bir koalisyondu. **Unidad Popular**'ın savunduğu başlıca ilkeler, çok partili, liberal ve demokratik bir rejim kurulmasını ve kanunlara riayet edilerek sosyalizm yoluna gidilmesini öngörüyordu. İspanyolca söylendikte ifade şöyledir: "Via socializmo, con lev, cõn democracia con pluralismo, con liberalismo." Bu hayli Şili'ye has bir yol gibi görünüyor. Çünkü, meselâ Çin Başbakanı Çu En Lai, "Şili'de sosyalizm yoluna gidilebilmesi için, önce yürürlükteki burjuva kanunlarını değiştirmek gerekir. Devlette iki kuvvet vardır: Parlamento ve ordu. Halbuki Allende bunlardan ikisine de hâkim değil" demişti. Fidel Castro, "Şili kanunları burjuva düzenini muhafaza için yapılmıştır. Bu kanunlara riayet edilerek sosyalizme nasıl ulaşılacak?" diye soruyordu. **Le Monde**'da yayımlanan bir makalede ise, Şili sosyalizmi için, şöyle bir kıyaslama yapılmıştı: "Küba sosyalizmi karpuza benzer; dışı yeşil içi kırmızı çıktı. Şili sosyalizmi ise, turba benziyor; dışı kırmızı içi beyaz çıkıyor."

Vino Tinto ile Empenada'nın tadı

— Bu pek de tasvipkâr sayılmayacak yorumlara karşılık Allende, kendi denemesi hakkında ne düşünüyordu?

— Allende'nin bu konudaki görüşleri, gerçekten var olandan farklı bir şeyi denemek istediğini gösteriyor. Her memleketin sosyalizmini kendi bünyesine uyacak şekilde gerçekleştireceğini savunan Allende, "Şili'nin sosyalizminde de **Vino Tinto** ile **Empenada**'nın tadı olacaktır" diyordu. "Vino Tinto" Şili'nin ünlü kırmızı şarabıdır. Herhalde bilirsiniz, Şili'de çok güzel kırmızı şaraplar yapılır. "Empenada" ise, Şili'nin meşhur böreğidir.

— Allende'nin kısa icraat dönemine ilişkin olarak neler söylemek istersiniz?

— En önemli konu devletleştirme... Ülkenin içişlerine müdahale ettiği öne sürülen ITT başta olmak üzere, dev miktarlarda yabancı sermayenin yatırılmış olduğu, bakır madenlerinin -hiçbir tazminat ödenmeksizin- devletleştirilmesi büyük tepki yarattı. Amerikalılar Şili devletinin tasarrufunu hemen "gasb" olarak adlandırdılar ve Amerikan malının gasbedilmesi halinde ilgili devlete yapılan yardımın hemen durdurulmasını öngören kanunu işlettiler. Amerikan Sefiri'nin, "Mallarımıza el koyan bir devlete yardım etmeye mecbur muyuz?" sözü çok anlamlıdır. Nitekim, İngiliz Sefiri bana bizzat, "Çok akılsızlık ediyorlar. Vaziyeti kurtarmak için, 'işletmenin değerinden elde ettiğimiz kârı düşüyoruz. Diyelim, kalan 50 milyon doları yirmibeş yıl içinde size ödeyeceğiz' deselerdi, hiç olmazsa mahut kanun yürürlüğe girmezdi... Üstelik, doğru dürüst bir şey ödeyemeyeceklerine göre, yakalarını bu işten sıyırmış olacaklardı" demişti. İşin sonuçları tam tamına hesaplanmadığından ötürü, yılda 200 milyon doları aşkın Amerikan yardımı şıp diye kesiliverdi.

— Yardımın kesilmesinin en ivedi sonucu neydi?

— Şili için Amerikan yardımı hayatî ehemmiyet taşıyordu. Bundan yoksun kalınca, önce, Hıristiyan Demokratlar'dan kalan 400 küsur milyon dolarlık birikmiş parayı tükettiler. Daha sonra Çin 70 milyon (en çok yardımı Çinliler yapınca Sovyetler pek kızmıştı), SSCB 50 milyon, Bulgaristan 23 milyon, Macaristan 5 milyon dolar kredi verdi. Ama, bunlar da yeterli değildi. Kaldı ki, hiçbir zaman canügönülden yardım yapılmadı. Sağ yönetimler tabiî ki, Allende'yi tutmuyorlardı. Sol yönetimler ise, onu yeterince solcu bulmuyorlardı. Benim kanımca, meselâ Sovyetler, Allende'yi, sosyalizme varış yolunda sadece bir merhale olarak görüyorlardı. Ayrıca, seçimli sosyalizmi benimseyen, hayli farklı -hattâ, **kötü**- bir örnek oluşturduğu için, çok başarılı olmasını da arzu etmiyorlardı, sanırım.

Boş tencerelerin tangırtısı...

— Ülke ekonomisinin öbür alanlarında ne gibi çalışmalar yapıldı?

— Şili'de, bilindiği gibi, geniş arazilere sahip büyük toprak sahipleri çok güçlüdür. Allende döneminde sahip değiştiren bazı büyük çiftliklerde üretim aniden düştü. Çünkü, bir kere Şili organize bir ülke olmadığından, istediğiniz kadar doğru ve yerinde kararlar alın, bu kararlar alt kademelerde gereği gibi uygulanamıyor. Kararların güzel, ama tatbikatın berbat olduğu kordiplomatik çevrede sık sık söyleniyordu. Nitekim, çiftliklerin yeni sahipleri de, önce mahzenlerdeki kıymetli şarapları tükettiler. Yavru almaya dikkat etmeksizin hayvanları kestiler. Hemen hiç yatırıma yönelmediler. Gıda maddeleri açısından dışa bağımlı olan Şili'de bu durum hemen yiyecek darlığı yarattı. Et azaldı. Tekstil sanayiinde ise, fabrikalara bir sürü yeni işçi doldurdular. Particilik ve adam kayırma yüzünden tevessül edilen bu uygulama -yeni militan işçiler sadece fabrikaya haftalık almak için uğradıklarından- üretimi düşürdü. Hattâ, işçilerin kumaş istihkaklarını dışarıda sattıkları da görüldü. Bunun üzerine Allende radyoda yaptığı bir konuşmada, "kapitalizmin fena âdetlerinin tekstil fabrikalarına girdiği"nden yakındı.

Sonunda Şili, tam manasıyla bir iktisadî darboğaza girdi. Paris Kulübü üyelerinin, Şili'nin dört milyar dolara bâliğ olan dış borcunu ertemeleri de pek bir işe yaramadı. Ev kadınları Santiago sokaklarında boş tencerelerini (**cacerola vacua**) tıngırdatarak protesto gösterileri başlattılar. Hükümet sert tedbirlere başvurunca, bu gösteriler evlere kaydırıldı. Her gece, diyelim saat onda, herkes pencerelerini açıyor ve boş tencerelerini tıngırdatmaya başlıyordu. Koskoca Santiago'nun Afrika tamtamlarını andıran tencere tangırtısıyla inlediğini düşünün. Gece karanlığında pek âsap bozucu bir şeydi. Muhalefet altın, gümüş ve bakırdan boş tencere rozetleri yaptırarak dağıtmaya başladı. Bizde bile bir tane var... En sonunda çaresiz kalan Allende hükümeti, Şilililer'in böyle bir yöntemi asla akıl edemeyeceğine ve bu "şeytanî" buluşta CIA'nın parmağı olduğuna kanaat getirdi.

— Aynı "cacerola vacua" protestoları, birkaç sene sonra Pinochet'ye karşı da düzenlendi diye hatırlıyorum.

— Tabiî. Ama, ilk önce Allende zamanında icat edilmişti. Biz yine darbe öncesi günlere dönelim. Parlamento ekseriyetine sahip olmayan Allende istediği kanunları çıkaramayınca, memleketi kanun hükmünde kararnamelerle yönetmeye çabaladı. Bu da tabiatiyle tepki yarattı. Zaten iktisadî buhran tedhişle atbaşı gidiyordu. **MİR (Devrimci Sol Hareket)** ile aşırı sağcı **Patri y Libertad** (Vatan ve Hürriyet) militanları arasındaki çatışmalarda çok sayıda insan öldü ve yaralandı.

Kamyoncular grevini kim finanse etti?

— Darbe öncesinin en önemli olayı neydi?

— Kamyoncular grevi!

— Kamyoncular grevi neden böylesine önemliydi?

— Şili bilindiği gibi, 4.200 km. uzunluğunda, buna karşılık eni topu topu 350 km'yi geçmeyen ince şerit halinde bir ülkedir. Arazinin büyük bölümü engebelidir. Ülke içine yiyecek sevkiyatı ancak limanlara gelen malzemenin kamyonlarla ulaştırılması halinde mümkündür. Kamyoncular zaten 1972'de de bir greve kalkışmışlar, ne var ki, genel kurmay başkanı ile kuvvet komutanları hükümete alınarak ve artı tavizler verilerek grev -muvakkaten- durdurulmuştu. 1973'te yeniden başlaması, meselenin tamamıyla halledilemediğini gösteriyor.

— Kamyoncuların son grevi ne zaman başladı?

— Kamyoncular Federasyonu 26 Temmuz 1973'te grevi tekrar başlattı. Kırkbeş bin vasıtaya sahipti bu federasyon. Greve bidayette, taksi, dolmuş ve otobüs çalışanları da katıldılar. Bir anda tüm sev-

kiyat durdu; tonlarla yiyecek kamyonlarda çürümeye başladı. Memleketi iğrenç bir koku kapladı ve kıtlık başgösterdi. Hayrettir, her şey kamyonlarda çürürken, kamyon sürücülerinin, neş'elerinden hiçbir şey kaybetmeksizin, kahvelerde, orada burada bol bol şarap eşliğinde yiyip içtikleri görülüyordu. Kordiplomatik çevrelerde, "Nereden geliyor bu değirmencinin suyu?" diye sorduğunuzda grevin dışarıdan finanse edildiği görüşünün hayli kabul gördüğü anlaşılıyordu.

— Allende greve karşı ne yaptı?

— 16 Ağustos 1973'te radyoda bir konuşma yaparak, "grevin kanunlara aykırı olduğu"nu, üstelik, "ülkenin emniyetini haleldâr ederek Şili'yi bir iç savaşın eşiğine getirdiği"ni söyledi. Ayrıca, "hainler ve faşistler"e boyun eğilmeyeceğini de sertçe belirttiyse de, aslında hükümet greve karşı tedbirde aciz kaldı.

— Ne gibi?

— En azından greve katılan kamyonlara el koyabilirlerdi. Buna teşebbüs etmediler de değil. Ama, büyük tepkilere yol açtı. Bir koalisyon hükümetinin aşırı sert tedbirlere başvurmasını beklemek de pek doğru değil. Hem, tekrar işbaşı yapan kamyonculara karşı 70'den fazla saldırı vuku bulduğunu da hatırlatmak gerek.

"Askerler bir şeyler hazırlıyor!"

— Belli bir hazırlık yapıldığı böylesine bariz idiyse, hükümetin gevşek davrandığı söylenebilir mi?

— Bir şeyler hazırlanıyordu, gerçekten. Çünkü, daha mayıs ayında, ülkemizde de vazife görmüş olan Yugoslav Sefiri bana, "Askerler bir şeyler hazırlıyor" demişti. 28 Haziran'da Santiago garnizonu -jandarma birlikleri- ayaklanmıştı. Ordunun diğer kuvvetleri harekata -muhtemelen, zamansız buldukları için- katılmadıklarından, isyan üç saatte bastırılmıştı. Allende bu olay üzerine, "Cumhurbaşkanlığı Sarayı'ndan çıksa çıksa ölüm çıkar" diyerek gözdağı vermişti. Nitekim, öyle de oldu. Allende'nin bu sözleri, o sırada, "Balmaceda'ya özeniyor" şeklinde yorumlanmıştı. Şili tarihinde, 1886'da devlet başkanı seçilen Balmaceda'nın görev süresi dolmadan, 1891'de bir ayaklanma patlak vermiş ve Balmaceda intihar etmişti.

"Artık bir şeyler olsun" beklentisi...

— Ya sabotajlar?

— Evet, sabotajlar, buhranın iyice içinden çıkılmaz bir noktaya geldiği duygusunun yerleşmesine çok yardımcı oldu. Durmaksızın elektrik santrallerinde patlamalar oluyordu. Tam otuz yedi sabotaj vak'ası meydana geldi. Bu şartlar altında, grevdeki nakliyecilerle görüşmelere, tekrar, giren Genel Kurmay Başkanı ve İçişleri Bakanı -ki, Şili'de içişleri bakanı aynı zamanda kabine başkanıdır- General Prats, hiçbir ilerleme sağlamayınca, her iki görevinden de istifaya mecbur oldu. Maliye Bakanı Amiral Montero da istifa edince kabine buhranı ortaya çıktı. Allende, 23 Ağustos'ta Genel Kurmay Başkanlığı ile Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na General Augusto Pinochet Ugarte'yi tayin etti. İşte, bir ölçüde tesadüf eseri olarak Genel Kurmay Başkanlığı'na gelen bu general, iki buçuk hafta sonra Allende'yi devirecekti. Şunu da belirtmeliyim, işsizlik, kıtlık, grev yüzünden ülkenin felç olması, sabotajlar ve tedhiş nedeniyle, artık herkes bir şeylerin olmasını bekler hale gelmişti. Halk bu gidişin durması için bir şeyler yapılmasını, neredeyse, ister durumdaydı.

"Sizin için iki hafta bekleriz"

— Kordiplomatik çevrelerde bu durum nasıl yorumlanıyordu?

— Orada da aynı bekleyiş duygusu hâkimdi. Sadece, ne zaman olacağı bilinmiyordu. Hattâ, Santiago garnizonunun ayaklandığı günlerde, senelik on beş günlük mutad ziyaretimi yapmak üzere Peru'ya gitmem gerektiğinde, "Ne dersiniz bugünlerde herhangi bir hareket olur mu?" diye öbür sefirlere danışmak gereğini duymuştum. Meksika Sefiri -ki, ülkesindeki sosyalist partinin başkanı ve Allende'nin çok yakın dostuydu- gülerek, bana, "Siz gidin gelin... Sizin için bir iki hafta daha bekleriz" demişti. Düpedüz işin şakası yapılıyordu. Sovyetler de aynı beklenti içindeydi. Eşim, Sovyet Sefiresi'ne bir süre sonra merkeze nakledilmemiz ihtimalinden söz ettiğinde, bu hanım, "Ah ne şanslısınız. Ama bakarsınız biz sizden evvel Şili'yi terketmek zorunda kalabiliriz" şeklinde bir tepki göstermişti. Hülâsa, Pinochet darbesinin davul zurna ile geldiğini söylemek pek yanlış olmaz kanaatindeyim.

— Askerlerin daha sonra öne sürdüğü "iç savaş tehlikesi" ne ölçüde ciddiydi?

— Hayli ciddiydi. Allende tedhişi denetim altına alamadı. Hele, solcu erlerin bir gemiyi ele geçirme teşebbüsleri gibi talihsiz eylemler karşısında iyice çaresiz kaldı. Orduyu çok fena tahrik ettiği iddia edilen bu gibi hareketler Allende'yi -neye hizmet ettiğini çok iyi kavradığı için- çileden çıkarıyordu. Ama nafile... Son çare olarak, bir kanun çıkarılarak ordunun her yerden ve herkesten silah toplamasına başlandı. O sırada kendisiyle görüştüğüm Vatikan Sefiri -ki, Vatikan Sefareti ülkenin dört bucağına dağılmış papazlar vasıtasıyla muazzam istihbaratın toplandığı bir merkezdir- bana, "Tüm silahlar toplanmadan bir darbe olmasını beklemek yanlış olur" demişti. Ne var ki, Vatikan Sefiri hem kendi yanılıyordu, hem de beni yanılttı. Çünkü, Pinochet darbeden sonra yaptığı bir açıklamada, askerî istihbaratın Marksistler'in elinde çok miktarda cephane toplandığı şeklinde verdiği bilgiler üzerine, darbe tarihini -tüm silahların toplanmasını beklemeksizin- öne almak mecburiyetinde kaldıklarını belirtmişti.

— Darbeye silahlı direnişin hayli yaygın oluşu ve çok adam ölmesi buna bağlanabilir mi?

— Sanırım, bağlanabilir. Biraz sıra dışı ama, söz buraya gelmişken ölü miktarı hakkında bir iki şey söyleyeyim. Mahut millî stadyumun karşısında bir eve gittim darbeden sonra, ama hiçbir şey görmenin imkânı yoktu. Bilgi istediğim bir askerî yetkili, ellerinde kâfi miktarda sorgu hakimi olmadığı için binlerce insanı çok uzun müddet stadyumda -çünkü başka yer yoktu- tutmak zorunda kaldıklarını, tek başına bunun bile bir nevi işkence halini aldığını söyledi. Geceleri sokağa çıkma yasağı çok uzun sürüyordu. Ve gecenin sessizliğini durmaksızın makineli tüfek tarrakaları bozuyordu. İnsanların çoğunun geceleyin öldürüldüğü kesin. Kimi geceler, pencereyi açıp baktığımızda, sokak aralarında kaçışan insanları görmek çok acı bir şeydi. Ölü sayısına gelince... Hükümet 11 Eylül'de 513 sivil ile 37 askerin öldüğünü açıkladı. Fakat bu rakkamın hakikati ifade etmediği açıktı. Bu konuyu araştıran ecnebî bir diplomat, bana, ölü adedinin 2 binden aşağı olamayacağını söylemişti. **Le Monde**'a göre, ölü sayısı 10 bine yakındı. Tutuklu sayısı ise, İçişleri Bakanı'nın verdiği bilgiye göre, 4 bin idi.

Sabahın 6'sında darbe...

— 11 Eylül gününe geldik, değil mi?

— Evet. 11 Eylül günü, sabaha karşı Valparaiso limanında demirli Deniz Kuvvetleri şehrin kilit noktalarını işgale başladı. (Zaten Şili nüfusunun yarıya yakın bölümü Santiago ve çevresinde yaşar. Dolayısıyla, Santiago ile Valparaiso'yu ele geçirdiniz mi, iş tamam demektir.) İki gün evvel de, Amerikan deniz birlikleriyle müşterek manevralara katılan Şili Deniz Kuvvetleri'ne mensup gemiler **aniden** Valparaiso'ya dönmüşlerdi. Şehirde tevkifler başladı.**Unidad Popular** liderleri, bu müdahaleye karşı işçilerin silahlı direnişe geçmelerini teklif ettiler. Allende ise, böyle bir direnişin bir iç savaşa müncer olacağını ifade ile, teklifi kesinlikle reddetti.

— Önemli bir karar değil mi bu?

— Evet, çok önemli. Bu arada ilginç bir nokta var. Siz hiç sabahın 6'sında darbe yapıldığını duydunuz mu?

— Biraz geç bir saat değil mi?

— Öyle. Ama maksat, işçilerin fabrikalara girdikten sonra enterne edilmesini sağlamaktı. Ki, bunu da başardılar.

— Allende ne yaptı?

— Allende, sabahın altı buçuğunda, Santiago'nun zenginler semti **Tomas Moro**'daki evinden ayrılarak başkanlık sarayı **La Moneda**'ya gitti. İki saat sonra, askerler, Allende'ye, makamını orduya teslim etmesi çağrısında bulundular. Çağrıyı kabul ettiği takdirde, kendisi, ailesi ve yakın mesai arkadaşlarının hayatlarının güvence altında olacağını da belirttiler. Allende buna karşılık, "Sonuna kadar mukavemet edeceğim. Hayatta olduğum sürece başkanlık sarayını terketmeyeceğim" cevabını verdi. Onbir buçukta Hava Kuvvetleri La Moneda Sarayı'nı bombaladı. Sarayın güney kesiminde yangın çıkınca, Allende'nin iki kızı, altı hanımla birlikte sarayı terketti.

Castro'nun hediye ettiği tüfekle...

— Saraya yönelik harekât biraz uzun sürmüş görünüyor...

— Doğru. Öğleden sonra ikide, Allende yanında kalanlara, teslim bayrağını göstermeleri yolunda talimat verdi. Son sözleri "Her şey benim mesuliyetimde olduğu için önden gideceğim. Sizleri tehlikeye atmaya hakkım yok. Asileri tarih mahkûm edecektir" idi. Biraz düşündükten sonra ekledi: "Siz yola koyulun. Biraz müsaade edin de, gidip cumhurbaşkanlığı kurdelamı alayım." Odadan çıktı. Bu kadar ayrıntı verebilmemin nedeni şu: Allende'nin özel doktoru, 11 Eylül'de Meksika Sefareti'ne iltica etmişti, başkanın öbür yakınlarıyla beraber. Allende'nin nasıl öldüğünü, özel doktoru Meksika Sefiri'ne tafsilatıyla anlatmış. Meksika Sefiri'nin bana sonradan -doktorun ifadesine dayanarak- anlattığına göre, gerçekten de, Allende, yanındakiler sopalara bağladıkları beyaz gömleklerle aşağı inerlerken geride kalmış. Bu arada doktor, gazlardan korunmak amacıyla bir maske almak için geri döndüğünde, başkanı, resmî kabul salonu olan **Salon Rojo**'da, elinde Castro'nun hediye ettiği tüfekle bir koltukta oturur vaziyette ve ken-

t.s.

Büyükelçi Necdet Özmen (sol başta), Şili devlet başkanı Salvador Allende'ye (soldan üçüncü) takdim töreninde.

disini vurmuş olarak bulmuş. Hemen silahı alıp yandaki koltuğa koyan doktor, başkanın kalbini dinlemiş ve öldüğünü tespit etmiş.

— Allende'nin askerler tarafından öldürüldüğü de söylendi ama...

— Farklı iddialara aslında Allende'nin eşi Hortensia Bussi de Allende neden oldu. Bayan Allende önce eşinin intihar ettiğini kesin bir ifadeyle açıklamıştı. İki kızı ve dört torunu ile Meksika Sefareti'ne iltica eden Bayan Allende, 16 Eylül'de, Meksika devlet başkanının gönderdiği özel uçakla, Mexico City'e gitti. Orada BBC ile New York Times'a verdiği mülâkatlarda -eski ifadesinin aksine- "eşinin intihar etmeyip öldürülmüş olabileceğine kanaat getirdiği"ni belirtti. Böylece kamuoyu bölündü. Bazıları, Allende'nin, tıpkı bir zamanlar Balmaceda'nın yaptığı gibi, bir kahraman olarak ölmesini uygun buluyorlar. Bence de, hakikat budur. Kimileri ise, -muhtemelen, darbeye karşı daha büyük bir tepkiye neden olacağını hesaplayarak- Allende'nin askerler tarafından öldürüldüğünü savunuyorlar. Tıpkı, Hitler'in sinyanür ile mi, yoksa tabanca ile mi intihar ettiği hususunda, Sovyet ile müttefik uzmanlar arasında fikir ayrılığı olduğu gibi...

— ABD'nin darbedeki payı, sizce nedir?

— Darbeye karşı olmadığı kesin. Allende, ABD'nin Şili'deki hayatî çıkarlarına zarar vermişti. Ancak, Amerikan Sefareti darbe öncesinde çok ketum davranıyordu. Daha sonraları Nixon, kendilerinin bu işten on saat öncesinden haberli olduğu iddialarına karşı, "Dakika başı darbe haberi geliyordu gerçekten. Ama, başta tarihi olmak üzere sarih bilgi yoktu. En ciddiye alınabilecek istihbarat, darbeden bir saat önce bize ulaştı" şeklinde mazeret beyan etti.

Şili'nin "örnek demokrasisi..."

— Peki, Allende nasıl bir insandı?

— Allende çok yakışıklı, şık, zarif ve hoşsohbet bir insandı. Tam bir beyefendiydi. Kadınlara düşkündü, zaten Şili'de erkek nüfus az olduğundan kadınlar hep erkeklere hayrandırlar. Allende, bir davete geldiğinde, tıpkı Paris'te hanımların ellerinin öpülmesi gibi, orada bulunan bütün Şilili hanımları sol şakaklarından öper, kordiplomatiğe mensup hanımların ise elini sıkmakla yetinirdi. Böyle bir salon adamı olmasına rağmen, siyasî toplantılara meşin ceketle giderdi. Sosyalizminin -kendi yorumladığı biçimiyle- hayli ütopik bir deneme olduğu sık sık söylendi. Ama ben, Allende'nin inançlarında samimi olduğuna inanıyorum.

— Darbeden sonra Pinochet ile görüşme imkanınız oldu mu?

— Oldu ama, merkeze dönerken, veda ziyaretimde. Pinochet ile, 1973'ün aralık ayı sonunda, Thompsonlu askerlerin eskortu ile çıkarıldığım bir binanın beşinci katında karşılaştım. Beni dostça bir tebessümle karşıladı. Veda ziyaretlerinin olağan konuşmalarından sonra, ayrılırken Pinochet bana şunları söyledi: "Gördüğünüz gibi Sefir Bey, nasıl her şey çığırından çıkmıştı. Bir iç savaşa gidiyorduk. Biz bu müdahaleye gönüllü atılmadık. Hadiseler bizi itti. Devlet başkanınıza söyleyiniz, her gün vaziyeti biraz daha düzeltiyoruz. İki üç seneye kadar Şili'yi demokrasiye döndüreceğimizi ümit ediyorum." Pinochet daha önce de, 17 Eylül'de **The New York Times**'a verdiği bir beyanatta, "Şili'de hayat normale dönüp halk arasında birlik yeniden tesis edilince, ülkemiz o örnek demokratik rejimine dönecektir" gibi kesin bir ifade kullanmıştı. Demokrasiye dönüş için verdiği tarihin üzerinden en az on sene geçtiğine göre, evdeki hesap çarşıya pek uymamış gibi görünüyor.

— Çok teşekkür ederim, efendim.□

JÜLİDE ERGÜDER

General Pinochet, 8 Mart 1981 günü bir açıklama yaptı. Şöyle diyordu:

"Kendimi bir diktatör olarak görmüyorum. Siyasi bir açılım olacağını düşünmek, pek gerçekçi olmayan bir varsayım olur. Böyle bir şeyin sırası değildir. Hallerinden memnun olmayanlar, daha önceki statülerini kaybeden küçük bir azınlıktır."

Bu beyanatın anlamı, açıklanan yeni anayasa ile, General Augusto Pinochet Ugarte'nin geçici bir süre (1981-1988) için yasal başkan olmasıydı. Uzun lafın kısası, Pinochet 'nin iktidarı bırakmaya niyeti yoktu. Böylece, kısa bir dönem için devlete el koyup, işler düzeldikten sonra gideceğini uman kesimler de, beklentilerini epeyi ertelemeleri gerektiğini farkettiler.

İktisadî durum darbeyi izleyen ilk birkaç yıldaki parlaklığını sürdürebilseydi, belki, muhalefet safları fazla genişlemeyebilirdi. 1977-1980 arasında yüzde 8'i bulan büyüme hızı, 1981'de yüzde 5'i aşamamıştı. Aynı yılın sonbaharında, üretimde büyük düşüşler kaydedildi. Ve, rejimin liberal iktisadî siyaseti, bunu destekleyenler tarafından dahi eleştirilmeye başlandı. İşverenler, askerî rejimin himayeci tedbirlere yönelmesini talep etmeye başladılar.

1982'den itibaren, iktisadî gerileme yalnızca işçileri değil, orta sınıfı da sarsmaya başladı. Merkez ve sağ partiler siyasî baskının sertleşerek devam etmesine ve yanlış buldukları iktisadî politikaya karşı aralarında örgütlenmeye yöneldiler. Sol kesimde ise, belli başlı on eğilimin ortaya çıktığı Sosyalist Parti başta olmak üzere, ayrılıklar sürüyordu. Silahlı mücadeleyi savunan Komünist Parti ile MIR eylemlerine devam ederken, bir kısım sosyalistler de Hıristiyan Demokratlar'ın bir bölümü ile ittifaktan yanaydı. Aynı yıl tutuklamalar birden arttı, sendikacı ve muhalifler öldürüldü. Kilise, muhalefet safına geçti.

1983'te yaygın sokak gösterileri ve grevler gündelik hayatı felce uğratıyordu artık. Mayıs'taki madencilerin grevi, Haziran'daki kamyon şoförlerinin grevi gibi... Allende'nin kısa iktidar döneminde sonuna kadar sürdürdüğü reform programının toplumda yer ettiğini ve Şili halkının artık daha geri bir noktayı kabul etmeyeceğini gösteriyordu, belki de, bu gösteriler.

"Hiçbir partiye dahil değilim. Tek başımayım. Ama, benim yalnızlığım, Şili'yi temsil ettiğini zanneden Pinochet'nin yalnızlığından çok farklı."

Bu sözlerin sahibi, "Şili patronlarının patronu" olarak adlandırılan Orlando Saenz'. Saenz, Allende'nin reformlarına karşı 1973'de Pinochet'nin darbesini tezgâhlaması ***ile ünlü. Aradan geçen onbir yılda, cuntanın baş muhaliflerinden biri haline gelmiş. Saenz'in de muhalefet saflarına katılması, Pinochet'nin gerçekten*** yalnız ***olduğunu gösteriyor olabilir.***

Le Point, ***15 Ekim 1984 tarihli nüshasında, Bernard Mathieu'nun Orlando Saenz ile yaptığı bir görüşmeyi yayımlamıştı. Bu söyleşide Saenz, 1973 darbesini nasıl hazırladığını ve şimdi de neden Pinochet'ye muhalif olduğunu şöyle anlatıyor:***

1973 darbesini hazırlayan, "Patronlar patronu" Orlando Saenz

"Ordu Şili'yi yönetmiyor. İşgal ediyor."

— Darbe esnasında ne gibi bir rol oynadınız?

— Darbeyi yapan grubu yarattım.

— Nasıl oldu bu iş?

— 1969'dan biraz önce, metalurji sektörünün yirmi bir yöneticisinden biriydim. Allende'nin zaferi herkesi üzüntüye sevketmişti. Seçim zaferinden hemen sonra, bir acil durum toplantısı yaptık. Hiç kimsenin herhangi bir şey teklif edecek hali yoktu. Fakat, olaylar çok hızlı gelişti. 1971'de **Unidad Popular** hükümetinin programını öğrendik. Metalürji sektörünün başkanı seçildim ve böylece Şili İşverenler Konfederasyonu'nun genel kuruluna yükseltildim. Allende iktisadî tedbirlerini uygulamaya koyduğu sırada, bir grup sanayiciyle birlikte Havana'daydım. Hemen geri döndüm; müstafi başkanın yerine, İşverenler Konfederasyonu'nun başına hemen geçmem önerildi.

— Sonra ne yaptınız?

— Önce, bir kurmay ya da kumpas heyeti oluşturduk. Daha sonra da, Vina del Mar'da bir seminer düzenledik. Davetliler seçilmiş kişilerdi. İktisadî ve malî kuruluşlara mensup idiler. Ben, Allende'nin programının vatandaşlık hakları ve teşebbüs özgürlüğüyle bağdaşmaz olduğunu ifade ettim. Ve Allende'yi düşürmekten başka bir yol olmadığını vurguladım.

— Hangi vasıtalarla?

— Bir savaş yapısı kurduk. Diyelim ki, ben koordinatördüm. Bu iş için önce -ülke içinde ve dışında- para bulmak lazımdı. Bir sene sonra, bu yapı bir hayli gelişti. Nakliyeciler, tüccarlar, çeşitli korporasyonlar ve laşırı sağcılı **Vatan ve Hürriyet** grubu yapıya katıldı.

— Para nereden geliyordu?

— Yerli olsun yabancı, Amerikalı ya da Avrupalı olsun, sadece özel müteşebbislerden geliyordu. CIA fon sağlamış mıydı? Eğer bu kanaldan para aktarılmışsa bile, benim haberim yok. Ama, pek ihtimal vermiyorum.

— Nakliyeciler grevini de böyle mi finanse ettiniz?

— Bir grev satın alınmaz. Para, olsa olsa, bir grevin gerçekleşmesine yol açacak müsait bir zemin sağlar. Hepsi bu.

— Peki, ya silahlı kuvvetler? Onlar bu girişimlerinizi desteklediler mi?

— Çok sonraları, evet. Bahriye ile 1972'de temas kurdum. Hava kuvvetleri 1973 başında girişimi destekledi. Kara kuvvetleri ise, taa "final"e kadar tedavülde değildi.

— Yani özetle, iktisadî çıkarlarınızın korunması mıydı sözkonusu olan?

— Sadece o değil. Özgürlük de tehlikedeydi. Ve işte tam bu özgürlük bahsinde, müttefiklerimin çoğuyla benim aramda büyük bir fark var. İnsan hakları düşman tarafından ihlâl edildiğinde küçük düşürüldüğü gibi, bunları müdafaa edenlerce ihlâl edildiğinde de kepazeye döner. Bir tek ismin dışında ad zikretmeyeceğim. O da, şu andaki İçişleri Bakanı Sergio Onofre Jarpa. İnsan hakları zedelendiğinde neler yapmamıştı. Özgürlük adına yürüyüşler düzenliyordu. Günümüzde, baskının savunuculuğunu yapanın aynı adam olduğunu düşünmek ne zor.

"Şilili patronların patronu" Orlando Saenz.

— Öyleyse?

— Benzeri görülmemiş iktisadî felâketlere yol açan Pinochet, tüm dünyanın gözleri önünde, kurumsal açıdan paramparça olmuş bir ülke sergiliyor. Artık ne vakar, ne de haklar kaldı.

— İktisadi felâket mi dediniz?

— Durum 1973'dekinden beter. Dış borç 4 milyar dolara tırmanmıştı. Bu miktar beş katına çıkarak 20 milyar doları buldu. İşsizlik yüzde beş dolayındaydı, şimdi yüzde otuza çıktı. Tüm sektörler hasar gördü. Allende döneminde büyüme nisbeti yüzde 12 idi -Hıristiyan Demokrat selefi Eduardo Frei zamanında ulaşılan yüzde 18'lik oranın gerisinde. Pinochet ile ise, sıfırın altına düştü, en az yüzde 10! Bir tek askerlerin durumu iyi. Ordu bu ülkeyi yönetmiyor, işgal ediyor!

— N'apmalı?

— Evvelâ, demokratik yollardan seçilmiş, birleşik, saygın ve dış borç sorununu müzakereye muktedir bir hükümet lazım. Şili'de, işbirliği yapabilecek demokratik bir sol var. Mesele, sağ ya da sol bir hükümetin oluşup oluşamayacağı değil, diktatörlükten yakamızı kurtarıp kurtaramayacağımızı bilmemektedir.

— Bütün bunları vicdanınızı rahatlatmak için söylemiyorsunuz ya?

— Vicdanımın rahat olduğunu kim söyledi?□

Çev: JÜLİDE ERGÜDER

YUNANİSTAN MEKTUBU:

"Sağ kazanmadı ya!"

DAFNİ ZİKAS
ATİNA

Genel seçimler yapıldı ve Papandreu malı götürdü. Aslında kazanacağı da, büyük ölçüde bekleniyordu. Seçim, tarih olarak biraz gerilerde kalmış gibi görünse de, Yunan seçmeninin tuttuğu partilere ilişkin görüşleri ile Yeni Demokrasi'yi bekleyen gelişmeler üzerinde durmakta yarar var. Ayrıca, Mitsotakis'in Yeni Demokrasi Partisi genel başkanlığından istifa ettiğini açıklaması, Yunanistan'ın iç siyasî hayatının, önümüzdeki günlerde, bir hayli hareketleneceğini gösteriyor.

Mitsotakis, 24 Ağustos 1985'te Atina'da yaptığı açıklamada, parti kurultayının toplanma tarihi konusunda bir türlü görüş birliği sağlanamadığı için istifa ettiğini öne sürdü. Ancak Mitsotakis, partinin parlamento grubunun, Ağustos'un son haftasında yapacağı toplantıda, yeni bir parti genel başkanı seçmesini de talep etti. Mitsotakis, parti genel başkanlığına adaylığını yeniden koyacağını da sözlerine ekledi. Siyasî gözlemciler, son genel seçimlerde uğranılan yenilgi nedeniyle parti içindeki konumu sarsılan Mitsotakis'in en kuvvetli rakibinin, partinin aşırı sağ kanadına mensup Konstantin Stefanopulos olması ihtimali üzerinde duruyorlar.

"Halk"ı, bir partinin seçmeni olmak kriterine göre ayrıştırırsak, PASOK seçmeni bir Yunanlı Papandreusu'nu şöyle tanımlar: "Ulusal onurumuzu kurtaran, özellikle dış politikada herkesle oynayabilen, ABD'yi de, Karamanlis'i de harcayabilen, akıllı ve **güçlü** bir adam. Başkalarının değil, bizim adamımız. Hele, biraz daha güçlensin, bakın neler yapacak!" (Bu "yapılacaklar" arasında, Türkiye kamuoyuna mal olmuş "Megalo İdea" filan yoktur, vurguluyorum.)

Bir **Yeni Demokrasi** seçmeni ise, "Kazansaydık ne güzel olurdu! Yine bizim borumuz ötecekti. Ama hiç değilse, bu adam komünist değil..." diye verir ilk tepkisini.

Komünistler ile kesinlikle işbirliği ya da koalisyon yapmayacağını ilan eden Papandreu için, komünist olup da PASOK'a oy veren yüzde 10-15'lik kitle, sonuçtan, açığa vurulmayan hattâ aksi sergilenen bir rahatlık duyar: "Sağ kazanmamıştır ya!"

Karamanlis faktörü

Karamanlis'e gelince... O, donmuş **Yeni Demokrasi** seçmeni olan yüzde 30'un ve komünist yüzde 15'in dışında kalanların gözünde, "1974 öncesinin aşağılık entrikacısı, hakkı olmayan bir tarihî misyonu oynamış, ama artık yerinde oturması gereken bir adam"dır. Toplumsal gelişme, Karamanlis kimliğinin işlev gördüğü dönemi (1974-1984) geride bırakmıştır.

Sorunun Karamanlis tartışmasından öte boyutları ise, eski cumhurbaşkanının seslendiği, 1981'de PASOK seçmeni olan, ama Yeni Demokrasi'yi de seçebilecek yüzde onluk kesim. Bu insanlar, hiç de gereği yokken, yapılan çağrıdan hemen bir toplumsal çatışma ve istikrarsızlık kokusu aldı. Üstelik, onlara göre, "istikrar adamı" olan birinden bu çağrı, ürkütücü bir etki yarattı. Karamanlis amacına ulaşıp da bu kesimden yüzde 3-5'lik bir oy almayı başarabilseydi, Yeni Demokrasi hemen iktidar olmazdı elbette ama, PASOK ile başabaş gelirdi. Sonuçtan anlaşıldığına göre, bu kesitin insanları sükûn ve istikrar adamı olarak artık Karamanlis'i değil, Papandreu'yu görüyorlar.

Papandreu bu gelişimin farkında olduğunu, seçimleri izleyen ilk konuşmasında, "Seçimler bitti. Yenen ya da yenilen yoktur. Seçimleri kazanan taraf olarak biz, PASOK, tüm Yunanlıların iktidarı olacağız" diyerek belirtti. Halbukî, seçimlerden evvelki sloganı, "Yeni bir zafer için" idi.

Bu noktada biraz da işin teknik kısmına Karamanlis'i çıkışa zorlayan yeni seçim kanununa değineyim. PASOK'un seçimler öncesi oluşturduğu sistemde amaç, hangi yüzde kazanırsa kazansın, **kazanan**'ın salt çoğunluğu sağlaması idi. Öyle ki, en fazla oyu alan partinin doğrudan sekiz milletvekili kazanması kuralını Yeni Demokrasi bile kabul etmişti. Son derece karmaşık olan bu mekanizmaya en büyük itiraz KKE'den gelmişti. Çünkü KKE, kendisini muhtemel bir koalisyona ortak yapabilecek "nisbî temsil" sisteminden yanaydı.

Şimdi, Yeni Demokrasi'nin oy nispetindeki yüzde 2'lik bir yukarı oynama, KKE'ye de yansıyacak ve PASOK'un kazandığı sandalyelerden belki de 30'u Yeni Demokrasi ile KKE arasında bölüşülecekti. KKE'nin birçok ilde milletvekilliğini 30 ilâ 100 oy eksiği ile kaybettiğini hatırlatmak gerek... Seçimler öncesinde sağı kırıntısına kadar toparlayan ve hayatî önem taşıyan yüzde 3'lük Faşist EPEN ve merkez-sağ KODİSO oylarını garantileyen Yeni Demokrasi'nin gözü, PASOK'tan koparılacak bir yüzde 2'deydi. Karamanlis'i, kendisini ortaya koymaya zorlayan bu yüzde 2 idi, işte.

Mitsotakis ve sağın genel ahvaline gelince... Aslına bakarsanız, son seçim sonuçları Mitsotakis açısından büyük bir başarısızlık değildir. Yeni Demokrasi lideri, Papandreu'nun -tüm çevirdiği manevralara rağmen- **sağ**'ı dağıtmasını engellemiştir. PASOK'un hesabına göre, yasal yelpazenin daha ortalarına sarkıp "tüm Yunanlılar'ın partisi" olabilmesi için, Yeni Demokrasi'nin buralardaki üslenmişliğine nihayet vermek gerek.

İktidara gelemeyen, ama kırk yılın iktidar partisi Yeni Demokrasi'nin önünde şimdi, -eğer Yunan sağının siyasî temsilciliğini sürdürmeye niyetliyse- önemli bir dönüşüm ve kimlik değiştirme dönemi açılıyor. Toplumun yüzde 60'ı tarafından "aşağılık ve işbirlikçi, kişiliksiz, işkenceci ve baskıcı" olarak görülen **sağ**, PASOK'un 1974 sonrasında geleneksel sol kimlik karşısında başardığı yenilenmeyi, kendi geleneği karşısında başarmak zorunda. Yeni Demokrasi yöneticilerinden birinin, "PASOK bizi, kapitalizmin savunucusu ve burjuva sınıfının temsilcisi gibi göstermeyi başardığı için seçimleri kaybettik" şeklindeki değerlendirmesi, bu ihtiyacı ortaya koyuyor.

PASOK'un "sınıf mücadelesi" teması

Gerçekten de, birçok çevrenin üzerinde görüş birliğine vardığı konu, PASOK'un seçim başarısında, seçim öncesinde sık Bir tarafta biz, öbür tarafta burjuvazi ve onun siyasî temsilcileri var" temasının önemli rol oynadığı... Bu tema sağın kırk yıllık, "Bir tarafta biz, öbür tarafta komünistler" söylemine karşı, PASOK'ta somutlaşan toplumsal bilinç dönüşümünü de vurguluyor galiba.

Yeni Demokrasi'de, hepsi de bir yenilenmenin şu ya da bu ölçüde gerektiğinin farkında olan dört ana grup var:

Stefanopulos grubu: Popülist sağ bir söylem geliştirilmesini öneren bu grup, Yeni Demokrasi'nin katı anti-komünist kanadını oluşturuyor.

Karamanlis-Rallis grubu: Geleneksel çizgiyi devam ettirmekle birlikte, Hıristiyan demokratlar türü bir partiye dönüşümü de zorlama yanlılarını biraraya toplayan bir grup.

Mitsotakis grubu: Batı Alman ya da Amerikan modellerini örnek almak istesık işlediği, "Bu bir sınıf mücadelesidir. yen Mitsotakis'e "Kohl'un adamı" deniyor. Yunanistan-ABD ilişkileri mevzu-i bahis olduğunda, Reagan'dan daha bile "kralcı" olduğu öne sürülüyor. Kariyerine bir hayli düşkün ve çok kurnaz bir siyasetçi olan Mitsotakis'in -öbür grupların aksine- kararlı otuz kadar adamı var.

Evert-Andrianapulos grubu: Çekişme, Mitsotakis ile bu grup arasında olabilir. Gerek geçen kongrede Mitsotakis'in rakibi Stefanopulos'u, gerekse Karamanlis-Rallis ekibini kazanmaları muhtemel görünüyor.

Yeni Demokrasi ile Mitsotakis'in bu kimlik dönüşümünü yaşayacakları muhakkak... Ama, Yeni Demokrasi içinde küçük bir çevreye hitap eden Butos'un istifası ile başlayan yaprak dökümü de mühim. Bu gelişmenin gövdenin sağlam kalması mı, yoksa ikiye, üçe ayrılması biçiminde mi olacağını, sonbahardaki kongre belirleyecek.

1821'den beri Yunanistan tarihinde "içsel olgu" olan dış çevrelerden, bugünün baş aktörü ABD, Yeni Demokrasi'de ikigövdeli bir sağ yaratacak bir bölünmeye izin vermez. Kabarık sayılarda da olsa, belki, birileri partiden ayrılır, ama gövdenin yekpâre kalmasına çalışılır sanırım. Bir de şöyle sorarsak, temel meselenin ne olduğu daha da açıklıkla ortaya çıkacak: "Yeni Demokrasi, Yunanistan toplumunun bugününü nasıl hazmedecek?" □

Mitsotakis: İstifa neler getirecek?

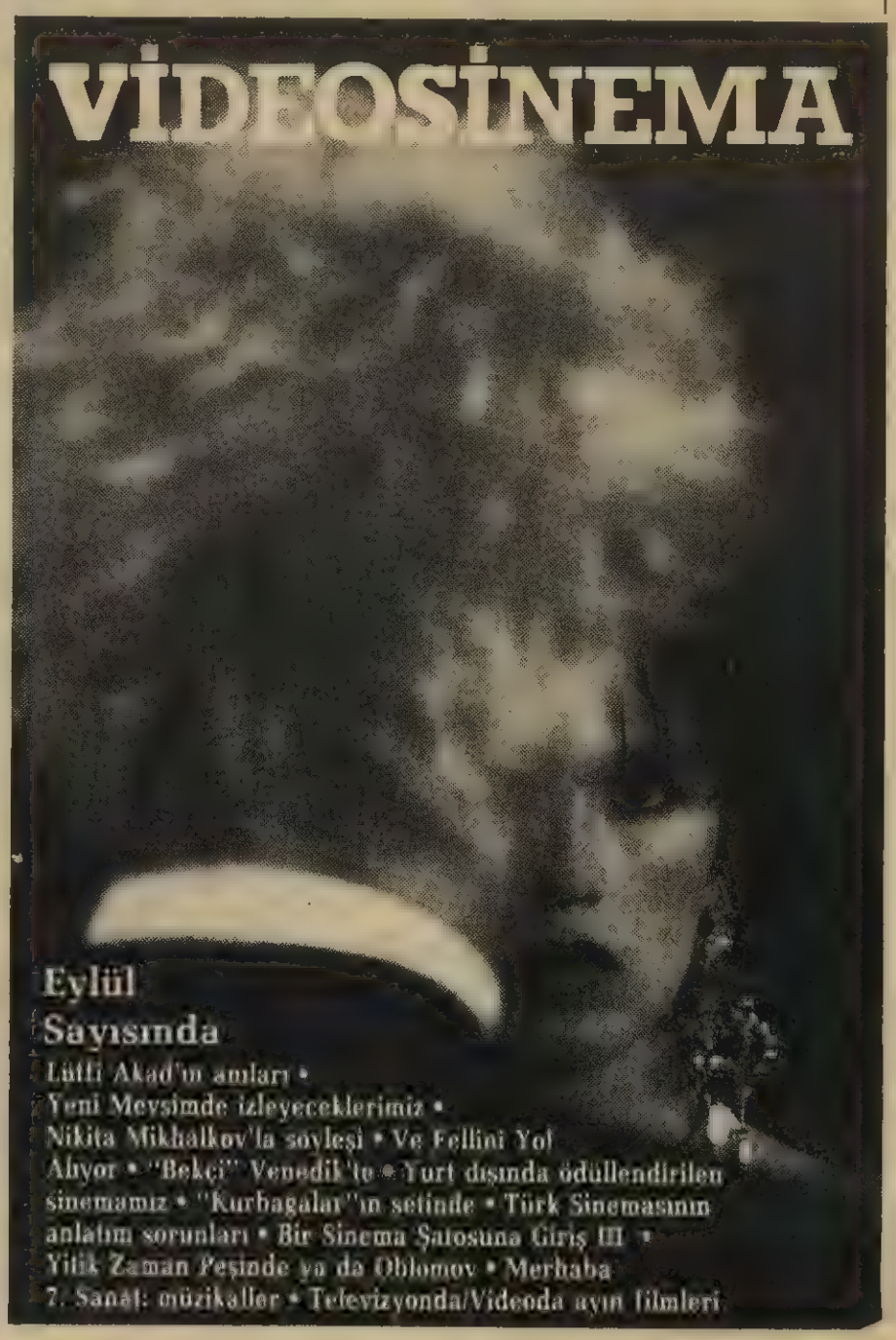

ABD siyasi hayatında iletişim araçları

İletişim ve siyaset

SERDAR TURGUT

Amerika'nın siyasi yaşamına yepyeni bir boyut kazandıran olay 6 Haziran 1840'da yaşandı. O gün, General William Henry Harrison cumhurbaşkanlığı seçim kampanyalarına fiilen katılarak söylevler veren ilk aday olma şerefine erişmişti. General Harrison'ın Columbus'daki (Ohio) **National Hotel**'in giriş merdivenlerinde başlattığı bu geleneği, **The Cleveland Advisor** gazetesi şöyle yorumlamaktaydı:

"Böyle ulvi ve sorumluluk isteyen bir görev için, başkan adayının memleketin bir ucundan öbür ucuna gezerek söylevler vermesi nerede görülmüştür? Tabiî ki hiçbir yerde... Harrison'ın başlattığı bu işin sonu bize kötü gözükmekte."

Harrison ile başlayan, sadece seçim kampanyasında adayların söylevler vermek zorunda kalmaları değildi. "Ne kadar konuşursan konuş, o ölçüde de az şey söylemelisin" ilkesi de bu tarihten itibaren siyasetçilerin gizli ilkesi haline gelmişti. Harrison'ın kampanya yöneticilerine verilen şu öğüt bu konuda çok netti:

"Harrison sadece geçmiş hakkında konuşmalı, geleceğe yönelik hiçbir vaadde bulunmamalı. İlkeleri hakkında tek bir kelime bile söylememeli. Hiçbir komitede, hiçbir konferansta, hiçbir kasaba toplantısında o anda düşündükleri ve ilerde yapacakları hakkında tek bir söz ağzından çıkmamalı. Ayrıca ona çılgın bir şair gibi davranılıp, eline kâğıt ve kalem alması da engellenmelidir" (Nicholas von Hoffman, Campaign Craziness, **The New Republic**, 5 Kasım 1984).

Demiryolları

Çok konuşup az şey söylemeyi ilke edinen bu insanları Amerikan halkının tanıması ilk önce trenler vasıtasıyla olmuştu. Amerika'yı bir uçtan öbür uca kaplayan demiryolları ağı, adaylar ile halkı iki şekilde karşı karşıya getirmekteydi: Klasik olan şekilde aday, korkunç bir tempo içinde, fiziksel gücünün imkân verdiği ölçüde fazla sayıda şehir ve kasabaya uğrayacak ve her durakta seçmenlere seslenecekti. Konuşmanın yapıldığı platform genellikle trenin arka kısmına monte edilmiş olarak dururdu; konuşmanın bitmesinden ve birkaç el sıkışma seremonisinden sonra tren son hızla bir sonraki durağa doğru yol alırdı.

Öbür şekilde ise aday evinde oturur, trenler Amerika'nın her yerinden seçmenleri adayın ayağına getirirlerdi. Bu yöntemi en iyi uygulayan Abraham Lincoln'du. Lincoln 1860 seçim kampanyası boyunca evinden dışarıya adımını atmadı. Gün boyunca akın akın gelen seçmenlerin sayısı belirli bir düzeye ulaşınca, kısa bir bando konseri yapılır, müzik çalarken Lincoln evinden çıkıp terasta kendine ayrılan yere gelirdi. Çok kısa bir konuşma yaptıktan sonra da Harrison'ın yardımcısına yapılan öğüde uyarcasına susardı. Bu arada seçmenler yiyip içip biraz da bağırarak uzun tren yolculuklarının boşa gitmemesine çalışırlardı.

Nixon, TV tartışmasından önce makyaj yaptırmayışını çok pahalı ödedi. Halbuki Kennedy o gece taptazeydi.

ABD tarihinin en popüler başkanı Reagan, Hollywood arkadaşlarıyla...

Gazete okur sayısının artmasıyla birlikte adayların mekân değiştirmeden kitlelere ulaşabilmeleri imkânı doğmuştu. **Time, Newsweek** gibi ulusal dolaşımı olan dergilerin daha ortada olmadığı, **New York Times, Washington Post** gibi gazetelerin siyasi etkinliklerinin daha pek fazla olmadığı o günlerde, gazeteler özellikle yerel siyaset alanında çok güçlüydüler. Bu açıdan **Los Angeles Times** gazetesi tipik bir örnek oluşturmakta. Gazetenin kurucusu General Otis ve sonraki sahibi damat Harry Chandler aynı zamanda Güney Kaliforniya'yı yaratan kişilerdi. Bugün Güney Kaliforniya'da su var ise, bu, Chandler'ların ikiyüz otuz mil ötedeki su rezervlerini meşru olmayan yollarla kendi bölgelerine aktarmalarının bir sonucuydu. Bölgede kurulan yerleşim alanlarının dikey değil de, yatay olarak düzenlenmesinin nedeni, Chandler'ların büyük toprak sahibi olmaları ve yatay düzenlemenin toprak verimine iyi gelmesiydi. Güney Kaliforniya'yı kuran Chandler'ların aynı zamanda bölgenin mutlak siyasi otoritesi olmaları doğaldı ve Chandler'lar gazetelerini siyasi güçlerini pekiştirici bir araç olarak kullanmaktaydılar. Radyo ve televizyonun gücü karşı koyulmaz bir biçimde artıp, yerel düzeyde kalan gazetelerin gücü azalıncaya kadar, Güney Kaliforniya bölgesinden sözkonusu gazetenin desteklemediği tek bir aday bile seçilememiştir. Gazetenin 19. yüzyıldan kalan yöntemlerle ABD siyasi hayatına hediye ettiği son siyasetçi ise Richard Nixon'du.

Radyo

Amerika'da ilk radyo yayını 1920 yılında yapıldı. Amerikalılar şarkıcıları, komedyenleri ve politikacıları evlerine kadar sokan bu aracı hızla benimsediler. 1922 yılında tüm ülkede ikiyüz yirmi radyo istasyonu vardı. 1923 yılına gelindiğinde ise tanesi on dolardan satılan radyolar ikibuçuk milyon eve girmişti.

Politikacıların milyonlarca kişiye birden hitap edebilmenin açtığı olanakları keşfetmeleri fazla zaman almadı. Büyük şirketlerin büyük paralar ödeyerek reklam vermeye başladıkları o yıllarda siyasetçiler de kendilerini radyodan, üstelik hiçbir masrafa girmeksizin, pazarlamaya başladılar.

Franklin Roosevelt, radyonun siyasetçilere sunduğu olanakları kullanma açısından adeta bir dehaydı. Büyük bunalım döneminde Amerikalılar için tek eğlence kaynağı radyo olmuştu. Birçok insanın işini kaybetmekte olduğu, geleceklerinden şüpheye düşmeye başladıkları bir dönemde Roosevelt'in güçlü, kendine güvenen ve rahatlatıcı sesi Amerikan insanına zor şartlar altında mücadele gücü vermekteydi. İnsanlara evlerinin içinden seslenme yoluyla onlarda karşılıklı ve yakın bir ilişki kurulduğu imajını yarattığını anlayan Roosevelt, kurulan bu ilişkinin üstüne ustalıkla gitmiş, yaptığı konuşmalarda karısı, çocukları ve hattâ köpeğinden bile bahsederek seçmenlerinin hislerine hitap etmiştir. Yaklaşık elli milyon dinleyici ile kurulan bu ilişki, öylesine güçlüydü ki, bir konuşmasında "benim küçük köpeğim Fala" demesinden otuzbeş yıl sonra bile Amerikalılar'ın büyük çoğunluğu Roosevelt'in köpeğinin adını hâlâ hatırlamaktaydılar. Roosevelt'in mimarı olduğu **New Deal** politikasını Amerikan halkına kısa sürede kabul ettirebilmesinin temelinde seçmenleriyle radyo aracılığı ile kurduğu ilişkiyi siyasi düzeye kanalize edebilmesi yatmaktaydı.

Televizyon

Yerel siyaset düzeyinde gazetelerin gücünü yaşayarak öğrenen Amerikan siyasetçileri, en üst siyasi makama eriştikten sonra bile gazetelerden korkmaya devam ederlerdi (bu korkularında çok da haksız olmadıkları Watergate olayı sırasında kanıtlanmıştır). Örneğin Eisenhower, Roosevelt döneminde radyonun ne kadar etkin olduğunun kanıtlanmasına rağmen, radyo muhabirlerini gazetecilerden kalite açısından birkaç düzey aşağı insanlar olarak görürdü. Radyoya bile böyle yaklaşan Eisenhower'in televizyon hakkında neler hissettiğini tahmin etmek fazla zor olmasa gerek. Ancak yeni **medium** siyasetçilerin önyargılarını zorlamaktaydı. 1952 yılında ünlü gazeteci Ed Murrow'un "See It Now" adlı televizyon programına katılan Eisenhower, program süresince yaptığı yanlış ve gafları ilerde de sürdürmesi durumunda siyasi hayatının sona ereceğini, dolayısıyla televizyonu kabul etmesinin kaçınılmaz olduğunu anladı. Gerçeği görmesiyle de birlikte siyasi televizyon tarihine geçecek üç yeniliği yapmak için kollarını sıvadı: Bir kere cumhurbaşkanlığına aday olduğunu televizyondan canlı olarak ilan eden ilk kişi oldu; daha sonra siyasi içerikli televizyon reklamı veren ilk aday oldu; cumhurbaşkanlığı döneminde de ilk canlı basın konferansını gerçekleştirdi.

Kennedy televizyonu kullanmakta son derece ustaydı. Ama, ikinci sınıf bir aktör olmasına rağmen, bu konuda, hiç kimse Reagan'ın eline su dökemez. Reagan, yeni kuşaklara nasıl hitap edeceğini çok iyi biliyor.

Televizyonun gücünü anlaması zaman alan Eisenhower'in aksine Kennedy, adeta doğuştan bir TV sanatçısıydı. Kennedy, cumhurbaşkanı olma yolundaki en büyük adımı 1960 yılında televizyonda Nixon ile yaptığı tartışmada attı. Nixon tartışmanın olacağı gece stüdyoya son anda, yorgun argın gelmiş ve makyaj yaptırmayı red etmiştir. Dolayısıyla o gece milyonlarca seyirci bir yanda sürekli terleyen sapsarı yüzlü bir Nixon bulmuşlardı. Görüntü danışmanlarının tavsiyeleri doğrultusunda kendini hazırlamış olan Kennedy ise, tüm gece boyunca tazeliğini koruyabilmişti. **ABD siyasi tarihinin bir döneminde cumhurbaşkanının kim olacağını belirleyen faktörün bir avuç pudra olması düşündürücüdür.**

Baş aktör Reagan

Kennedy'nin televizyonu kullanma yeteneği ne kadar fazla olursa olsun bu konuda Reagan'ın eline su dökemeyeceği kesindir. İkinci sınıf filmlerde rol almış eski bir aktör olması, Reagan için bir avantajdı. Ayrıca video'nun, özellikle de pop-video'nun yaygınlaştığı bir dönemde yeni yetişen kuşaklara da nasıl hitap edileceğini Reagan çok iyi anlamıştı. Basın konferansları dışında kendisine yöneltilen soruları sadece kısa esprilerle cevaplamakta ustaydı. General Harrison'ınkilerin aksine Reagan'ın danışmanları aktörlerine herhalde şu öğüdü vermekteydiler: "Az konuş, hafızalara yerleşsin." □

Röley İstasyonu skandalları ve Amerika'nın Sesi

ŞEBNEM ATİYAS
NEW YORK

2 Mayıs tarihli **Cumhuriyet** gazetesinde "Amerika'nın Sesi'ne kesin yanıt yok" başlıklı (14. sayfadan verilen) haberde "istemin ABD tarafından ilk olarak radyo istasyonu şeklinde gündeme getirilmesi, daha sonra iletici (röley) istasyonu olarak gösterilmesi konusunda görüşlerini sorduğumuz, isminin açıklanmasını istemeyen, Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkilisi şunları söyledi: Amerikan tarafı karışık şeyler getirdi. Biz bile istekleri konusunda tam bir fikir sahibi olamadık" ifadesi yer almaktaydı. Sözü geçen istem, ABD'nin uzun süredir doğuda bir Radyo Röley İstasyonu kurmak konusundaki ısrarıyla ilgiliydi. Özal, Washington gezisinde teknik yönden incelemelerin yapılmasında bir sakınca olmadığını belirtmiş, fakat hükümet ABD'ye bu konuda kesin bir cevap vermemişti.

Eğer Türk yetkililerce uygun bulunursa ABD doğuda **Amerika'nın Sesi Radyosu**'na bağlı bir Radyo Röley İstasyonu kuracak. Amerika'nın Sesi organizasyonu içinde radyo istasyonu ile röley istasyonu diye bir ayrım yok. Yabancı ülke topraklarında yer alan istasyonlara Radyo Röley İstasyonu ve verici adı veriliyor. Bunlar Washington'dan yapılan yayınları kuvvetlendirerek başka yerlere yayacak kuvvetlendirici ara istasyonlar ve vericiler.

Amerika'nın Sesi Amerika'da otuzbir stüdyoya sahip. Bunlardan yirmibeşi Washington'da. Tüm yayınlar başkentten yapılıyor. ABD dışında ise yetmişdört verici ve ara verici istasyonu Washington'dan yapılan yayınları kısa ve orta dalga olarak çeşitli bölgelere iletmekte. Türkiye'ye en yakın olanlar Kavala ve Rodos'taki ara vericiler. Temel görevleri Ortadoğu ve Sovyetler Birliği'nin bazı bölgelerine komünizm aleyhinde yayın yapmak, ABD'nin sesini duyurmak. Bu bölgeler arasında Özbekistan, Kazakistan, Ermenistan ve Azerbeycan gibi yerler var. Türkiye'ye yapılacak olan radyo röley istasyonunun da Ortadoğu ve Sovyetler Birliği'nin yukarıda adı geçen bölgelerine yapılan yayını kuvvetlendirmesi, ayrıca Yunanistan'dakilerin kaldırılması tehlikesi doğarsa, onların yerine kullanılması amaçlanıyor.

Röley İstasyonu, Washington'dan yapılan yayınları kuvvetlendirerek yayan ara istasyonlar. Amerika'nın Sesi'nin Röley İstasyonları aracılığıyla ABD, kendi propagandasını yapmak için sınırsız bir imkâna sahip oluyor.

"Biz hep doğruyu söyleyeceğiz"

Amerika'nın Sesi Radyosu ilk kez 24 Şubat 1942'de, "Bugün Amerika savaşta ki 79'uncu gününde. Artık sizlere Amerika ve savaşa dair günlük haber vereceğiz. Haberler iyi ya da kötü olabilir. Biz hep doğruyu söyleyeceğiz" ifadesiyle başladı. 1953'te Eisenhower'ca kurulan USIA (Birleşik Devletler Haber Ajansı'na) bağlandı. O gün bugündür ajansın dünya radyo teşkilâtı olarak çalışmakta ve dünyanın dört bir yanına kısa ve orta dalga yayınlar yapmakta.

12 Temmuz 1976'da yeniden düzenlenen 94-350 sayılı kamu yasasında Amerika'nın Sesi Radyosu'nun görevleri şöyle belirlendi:

"Amerika'nın Sesi Radyosu tutarlı güvenilir ve yetkili bir haber kaynağı olarak görevini sürdürecektir,

Amerika'nın Sesi'nin haberleri geçerli, nesnel ve kapsamlı olacaktır,

Amerika'nın Sesi küçük bir Amerikan toplum grubunu değil, tüm Amerika'yı temsil edecektir, bu nedenle yetkin Amerikan kuruluşlarının düşüncelerini kapsamlı ve dengeli bir biçimde yansıtacaktır,

Amerika'nın Sesi Amerikan hükümetinin politikalarını açıkça, etkin bir biçimde sunmakla kalmayıp, bu politikalar üzerindeki tartışmaları ve fikirleri de yansıtacaktır."

Herkesin nesnelliği kendine göre belirleneceğinden, Amerika'nın Sesi Radyosu'nun nesnelliği de kuşkusuz bu son ilkeye göre belirleniyor. Bu amaçlı yayınlar yabancı ülke topraklarında doğrudan yapılamadığından, Radyo Röley İstasyonları aracılığıyla ABD kendi propagandasını yapmak için sınırsız bir imkâna sahip oluyor.

Amerika'nın Sesi Radyosu'nda çalışan muhabirler 1976'ya değin iki statüye sahiptiler. Bir açıdan devlet görevlisi sayılıyor, yabancı ülkelerde konsoloslukların izni ve emri altında çalışıyorlardı. Diplomatik pasaportla seyahat ediyorlardı. Resmî görevli olmalarından ötürü işlerini pek fazla ciddiye almadıklarından, gazeteciler arasında ikinci sınıf gazeteci lâkabıyla anılmaya başladılar. Ayrıca Amerika'nın Sesi de -devletin resmî çıkarları adıyla- sansürden kurtulmadığı için güvenilirliğini ve ciddiliğini yitirmişti. 1976'da Amerika'nın Sesi için yeni bir örgütlenme gerekli görüldü. Yukarıda sözü geçen kamu yasası düzenlendi. Yasayla birlikte Amerika'nın Sesi muhabirleri Kongre'de ve Senato'daki basın toplantılarında öbür Amerikalı ve yabancı gazeteciler gibi soru sorma yetkisine sahip oldular. 1983'te yapılan bir değişiklikle normal basın pasaportu ile dolaşmaya başladılar. Ama halen ikinci sınıf basın elemanı olarak anılmaktan kurtulmuş değiller.

Röley İstasyonu ve skandallar

Amerika'nın Sesi'nin Radyo Röley İstasyonu kurma girişimleri pek çok yerde politik skandallara yol açtı. Devletler arası ilişkilerde soğukluk yarattığından anlaşmalar son derece gizli tutuluyor. 1984 Aralığı'nda İsrail'de bir radyo röley istasyonu kurmak üzere anlaşmalara başlandı. Amerikan hükümeti İsrail'de böyle bir istasyon yerleştirme konusunda son derece ısrarlı davrandı. Özellikle İsrail'den yapılacak yayının Ortadoğu ve Sovyetler'de çok daha iyi dinleneceğini belirten yetkililer, bu konuda İsrail hükümetine ağır baskı yaptılar. Hattâ Reagan kendi kişisel ricası olarak Perez'e bu konuya ilişkin özel bir mektup yolladı. Uzun tartışmalar sonucu şimdi İsrail'de özel bir radyo röley istasyonu kurulmayacak, ama **Radio Liberty**'nin binası kullanılacak.

Amerikan hükümeti hem Birleşik Devletler Haber Ajansı'na, hem de onun bir kolu olan Amerika'nın Sesi'ne özel bir önem veriyor. 1984'te bütçeleri iki kat artırıldı. Ve karşı yayın faaliyetinin hızlandırılması hedeflendi. Bu nedenle hükümetlere sundukları bu önerileri ne olursa olsun kabul ettirmeye çalışmaktalar.□

"Özgürlüğün sesi" RADYO MARTİ

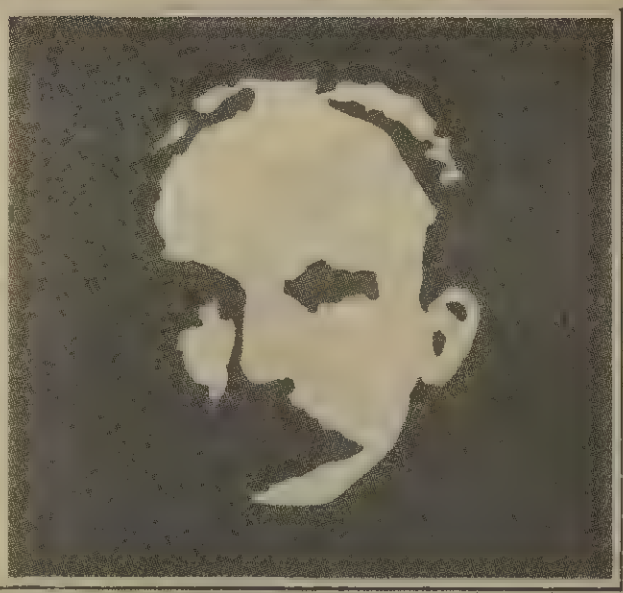

1892'de New York'ta kurulan devrimci Küba partisinin başkanı Jose Marti. Marti'nin önderliğinde İspanyol sömürgecilere karşı başlatılan bağımsızlık mücadelesi 1895'te sonuçlandı. Ama Küba, 1958'deki sosyal devrimin başarıya ulaşmasına kadar, sık sık ABD'nin saldırılarına hedef oldu

Guantanamera, hemen herkesin adını duyunca melodisini mırıldanacağı, uzun yıllardır eskiyip gitmeyen, kuşaklardan kuşaklara söylenen sıcak Latin Amerika esintisi. "Ben içten bir insanım/Palmiyelerin uğuldadığı yerden/Ölmeden önce istediğim şey/Ruhumdan bir mısra söylemek/Guantanalı kız..." diye giden şarkının sözlerinin yazarı Kübalı devrimci lider ve yazar José Julian Martí. 1853-95 yılları arasında yaşayan Martí, hayatı boyunca Küba'nın bağımsızlığı için mücadele etmiş, bu nedenle ülkesinden sürülmüş, Guatemala, Meksika ve uzun süre ABD'de sürgünde yaşamıştı. Martí, İspanyollar'dan sonra ABD'nin Küba için nasıl bir tehlike olduğunu farkettiğinde şunları söylemişti: "Canavarı tanıyorum, sinesinde yaşadım." Martí, 1895'te Amerika'dan İspanyollar'a karşı Küba bağımsızlık savaşını başlattı ve aynı yıl öldü. 1898'de ABD Kongresi Küba'nın bağımsız olması gerektiğini kararlaştırarak Küba'ya bir çıkartma yaptı. Çıkartmayla birlikte İspanyol-Amerikan savaşı başlamış ve kısa sürede sonuçlanmıştı. Bundan sonra Küba, dört yıl ABD işgalinde kalacak, 20 Mayıs 1902'de ise Küba'da Amerika'ya son derece bağımlı bir cumhuriyet kurulacaktı.

O zamandan beri Guantanamera ve José Martí, bizzat ABD ve diğer işgalci devletlere karşı sürdürülen bağımsızlık savaşlarında dillere destan oldu, sembolik bir önem kazandı. Bir yandan da, melodisinin güzelliğiyle pek çok insanın hikâyesini bilmeden mırıldandığı popüler bir müzik haline geldi.

Şimdi 1980'lerde Martí, Reagan hükümetince Küba ya ve Castro'ya karşı yayın yapmak amacıyla Amerika'nın Sesi Radyosu'na bağlı olarak kurulan radyonun adı, Reagan'ınsa bağımsızlık sembolü.

Radyo Martí'nin kurulma çalışmalarına 4 Ekim 1983'te ABD Kongresi ve Reagan'ın havai fişeklerle kutladıkları yasanın onaylanmasıyla başlandı. 20 Mayıs 1985'te, yani Küba'nın bağımsızlığını kazanmasının -ABD'ye göre 83'üncü- yıldönümünde Marathon'da (Florida) kurulan Amerika'nın Sesi Radyosu verici istasyonu ile, Radyo Martí yayınına şöyle başlıyordu: "Buenas Dias Küba, bütün insanların özgür olma hakkı için, gerçeği arama ve onu, ona saygı duyan insanlar arasında yaşatma ülküsü için Radyo Martí bugün yayınına başlıyor."

Radyonun ilk 14.5 saatlik yayınında Reagan, Küba halkına José Martí'nin anısına duyduğu saygıyı belirtiyor, Martí'nin "bir milletin askerî bir kamp yönetir gibi kurulamayacağı" şeklindeki sözlerini hatırlatıyordu. Reagan, Castro'yu, Küba'yı askerî bir kampa çevirmekle suçladı. Kübalılar'a "artık ülkelerindeki gerçekleri duyuracak bir hizmet götürdüğü için duyduğu gurur ve sevinci" iletti.

98-111 sayılı kamu yasası gereğince kurulan Radyo Martí, yine aynı yasaya göre Amerika'nın Sesi Radyosu'nun politikaları gereğince yönetilecek, Marathon'daki verici istasyon . Washington'da ana istasyondan fırlatılan ve uydu aracılığıyla yansıtılan orta dalga yayını Küba'ya yolluyor. 188 elemanlı kuruluşun Miami ve New York'ta da büroları var.□

ABD

"Küçümen" ile "Şişko"nun serüvenleri

Başkan Reagan 20 Ağustos 1985 günü, Kongre'de yaptığı bir konuşmada, ABD'nin on beş güne kadar uydu-savar nitelikte yeni bir silahın denemesini yapacağını açıkladı. Beyaz Saray sözcüsü Larry Speaks de, böyle bir denemenin uydu-savar silahlar konusundaki görüşmeleri asla etkilemeyeceği gibi, gelecek kasım ayında yapılması planlanan Reagan-Gorbaçov zirvesi açısından bir geri adım olmayacağını savundu. Kısacası, silahlanma yarışı, hızından hiç yitirmeden, sürüyor.

Neue Zürcher Zeitung'un 17 Temmuz 1985 tarihli nüshasında -tam sayfa olarak- yayımlanan "Ben Ölümüm. Dünyaların tahripçisiyim." başlıklı makale, 16 Temmuz 1945'te -sabah saat 5'i 29 dakika 45 saniye geçe- gerçekleştirilen "Birinci Nükleer Patlama"nın öyküsü. ABD'nin, İkinci Dünya Savaşı'nın kaderini değiştirecek bir silah icat edebilmek amacıyla giriştiği araştırmaların semeresi olan ilk nükleer patlama, günümüzün başdöndürücü silahlanma yarışının başlangıcı oluşu nedeniyle, önemini ve güncelliğini her an koruyor. Makalede verilen bilgilere dayanarak, bu ilk patlamanın öyküsünü izleyelim.

1943 yılı başında -yani,Pearl Harbour hezimetinden bir yıl sonra- ABD ve müttefikler için zafer umudu ufukta daha yeni yeni beliriyordu. El Alameyn ve Stalingrad savaşları sona ermişti ve klasik tabiriyle "harbin talihi dönmüştü". Ama , zafer yine de,henüz,uzaktaydı. Üstelik, Filipinler'e hakim olan Japonlar tüm Pasifik'i denetliyorlardı.

Daha 1938'de, Berlin'de, Otto Hahn ile Fritz Strassmann adlı iki bilgin, uranyum atomunun parçalanmasıyla yeni nötronlar elde edilebileceğini bulmuşlardı. Bu nedenle de müttefikler, doğal olarak, Almanlar'ın bu alanda geniş çaplı araştırmalar sürdürdüğünü tahmin ediyorlardı. Ama ancak savaşın sonunda anlaşıldı ki, Werner Heisenberg tarafından girişilen Alman "Uranyum Projesi" **tasarruf nedeniyle** ilerlememişti. Silah olarak kullanılmak üzere plütonyum üretimi için hazırlanması gereken ağır su reaktörü çalışmaları da gevşek tutulmuştu. Ve Almanlar, Amerikalılar'ın daha 1942 Aralığı'nda Enrico Fermi başkanlığında bir grup fizikçinin çabalarıyla ilk çekirdek reaktörü ve kendi kendisini besleyen nükleer reaksiyonu bulduğundan da habersizdiler. Amerikalılar, ağır atomların çekirdeklerinde toplanan enerjiden pratik amaçlarla yararlanmanın mümkün olduğunu biliyorlardı. İşin en önemli tarafı, bu enerjiden, kontrol etme gereği olmaksızın, patlama şeklinde de yararlanmak mümkündü.

Albert Einstein'in, Macar fizikçi Szilard ile Eugene Wigner'in Princeton'da kaleme aldıkları mektubu, 1939 Ağustosu'nda, zamanın ABD Başkanı Roosevelt'e göndermesinden sonra, proje harekete geçirildi. Ne var ki, sivil ve askerî bürokrasi yüzünden, proje üzerindeki ciddi çalışmalar ancak üç sene sonra yoluna girebildi. Üç yıllık anlamsız bir gecikmeden sonra, bu son derece güç bilimsel proje toplam yirmi sekiz ayda tamamlandı. Hem teknik, hem bilimsel ve hem de idarî açılardan inanılmaz zorluklar içeren bir çalışmaydı bu. Ve parlak mimarı da ünlü fizikçi Robert Oppenheimer idi. Onun kadar parlak bir rolü de General Leslie Groves oynamıştı. Groves'ın örgütçü dehası olmadan, projede bir araya getirilen muazzam kaynaklardan ve binlerce bilim adamından olumlu bir sonuç çıkarmak mümkün olmayabilirdi.

İşin başlangıcında, bombanın aşağı yukarı 30 bilginin çalışmasıyla hazırlanabileceği düşünülmüştü. Bu 30 bilgin, Santa Fe yakınlarındaki **Los Alamos Ranch School** adlı bir okulda yerleştirileceklerdi. Bu okulun yanına, gerektikçe ek laboratuvarlar inşa edilecekti. New Mexico'daki gezileri sırasında bu okulu, aynı bölgede bir sayfiye evi olan, Oppenheimer keşfetmişti. Onun tavsiyesi üzerine, ordu, bu araziyi -ki, toplam yüzölçümü 25 bin hektar idi- satın aldı. Proje dev boyutlara ulaşsa da, arazi yeterince genişti. Ama gelin görün ki, görevli personel tahmininde yüz nisbetinde bir hata sözkonusuydu. Çünkü, 1945'te personel sayısı 3 bine ulaşmıştı. Bir ufak kasaba ahalisini andıran görevliler ordusu, kendi oda orkestrası, mahalli radyo istasyonu, amatör tiyatrosu, sineması ile bir tür özerk idare niteliğine kavuşmuştu.

Los Alamos kasabası **sakinleri**'nin çoğunu, henüz birkaç yıl önce üniversiteden diploma almış, gepgenç fizikçiler ve matematikçiler oluşturuyordu. Projenin meydan okuyan niteliği ve serüven tarafının cazibesiyle New Mexico'ya gelen genç fizikçiler arasında, yeni edindikleri İngiliz pasaportlarını taşıyan çok sayıda Yahudi araştırmacı ve doçent vardı. Hitler Almanya'dan kovmuştu onları. Bu kişiler, daha ABD'ye ulaşmadan, İngiltere'de iken, alelacele Amerikan vatandaşlığına kabul edilmişlerdi. Los Alamos'taki bölüm şefleri ise, 1940'ların fizik ve matematik alanındaki **Who's Who**'sunu meydana getiriyorlardı: Robert Bacher, Kenneth Bainbridge, Hans Bethe, Enrico Fermi, George Kistiakowski, John von Neumann, Cyril Smith, Victor Weisskopf, Robert Wilson ve bunlara danışmanlık eden Niels Bohr, Arthur Compton, Ernest Lawrence, Isidor Rabi, Edward Teller, Eugene Wigner ile daha birçok başkaları.

1943 başlarında bir nükleer patlamanın yalnızca ana fizik prensipleri biliniyordu. Nötron bombardımanı sonucunda parçalanabilen iki cins atom vardı: Uranyum-235 ve Plütonyum-239. Dünyadaki tüm plütonyum rezervleri bir toplu iğnenin ucunda toplanabilecek kadardı; saf halde de üretilmemişti. Zaman darlığı nedeniyle her şeye aynı zamanda başlanması elzemdi: Temel araştırmaların yapılmasından, nitelikleri ve nasıl üretileceği bilinemeyen patlama malzemesinin elde edilmesine ve nükleer parçalanma için uranyumun mu, plütanyomun mu kullanılacağına karar verilmesine kadar. Bu belirsizlik nedeniyle, hem uranyumun, hem de plütonyumun hazırlanmasına girişildi.

Uranizotopların ayrılması için iki yol mümkündü: Biri manyetik sapma, ikincisi ise diffüzyon. Muazzam elektromanyetiklerin bağlanması için yeterli saf bakır bile yoktu. Bu yüzden, hazineden gümüş külçeler temin edildi, bunlardan ray yapılıp savaşın sonunda hepsi iade edildi. Plütonyumu ancak A Uranizotop 238'i nötronlarla bombardıman ederek elde etmek mümkündü. Bu maksatla Hanford'da (Washington) muazzam nükleer reaktörler kuruldu. 1943 Ekimi'nde ilk plütonyum nitrat miktarı elde edildi. Bir sene sonra bir kilogramlık zenginleştirilmiş uranyum Los Alamos'a gönderildi. Şimdi, geriye kalan, parçalanacak maddedeki zincirleme reaksiyonu sağlayacak kafi miktarda nötronun bulunması sorunu idi. Bu yapılmadığı taktirde aşırı nötron kaybı tehlikesi sözkonusuydu. Ve "kritik üstü" tabir edilen bir miktarı, patlamadan az önce meydana getirmek gerekiyordu. Uranyum- 235'te bu iş nisbeten kolaydı; muazzam miktarda enerji açığa çıkabilecekti. Bilginler "Top Prensibi" denilen ilkenin uygulanabilirliğinden öylesine emindiler ki, uranyum bombası Hiroşima'da başarıyla kullanıldı. İsmi de, zarif şeklinden ötürü **Little Boy** (Küçümen) idi. Plütonyumda işler biraz daha karışıktı. Mevcut kütle önemli miktarda izotop 240 içeriyordu. Bu izotop 240, kendiliğinden ve nötron yağmuruna maruz kaldığında çözülüyordu. Yeterli patlamayı sağlamak için, boş bir kürenin içindeki gibi patlamalar (implosion) gerekliydi. Patlama tertibinin küre şeklinden dolayı, plütonyum bombasının çapı genişti; bu yüzden de **Fat Man** (Şişko) adını aldı. Teknik olarak henüz keşfedilmeyen bu alanda da başarıya ulaşıldı: 16 Temmuz 1943'te. Oppenheimer'in verdiği adla **Trinity Günü**'nde! Nagasaki'nin mahvoluşu bunun kanıtıdır.□

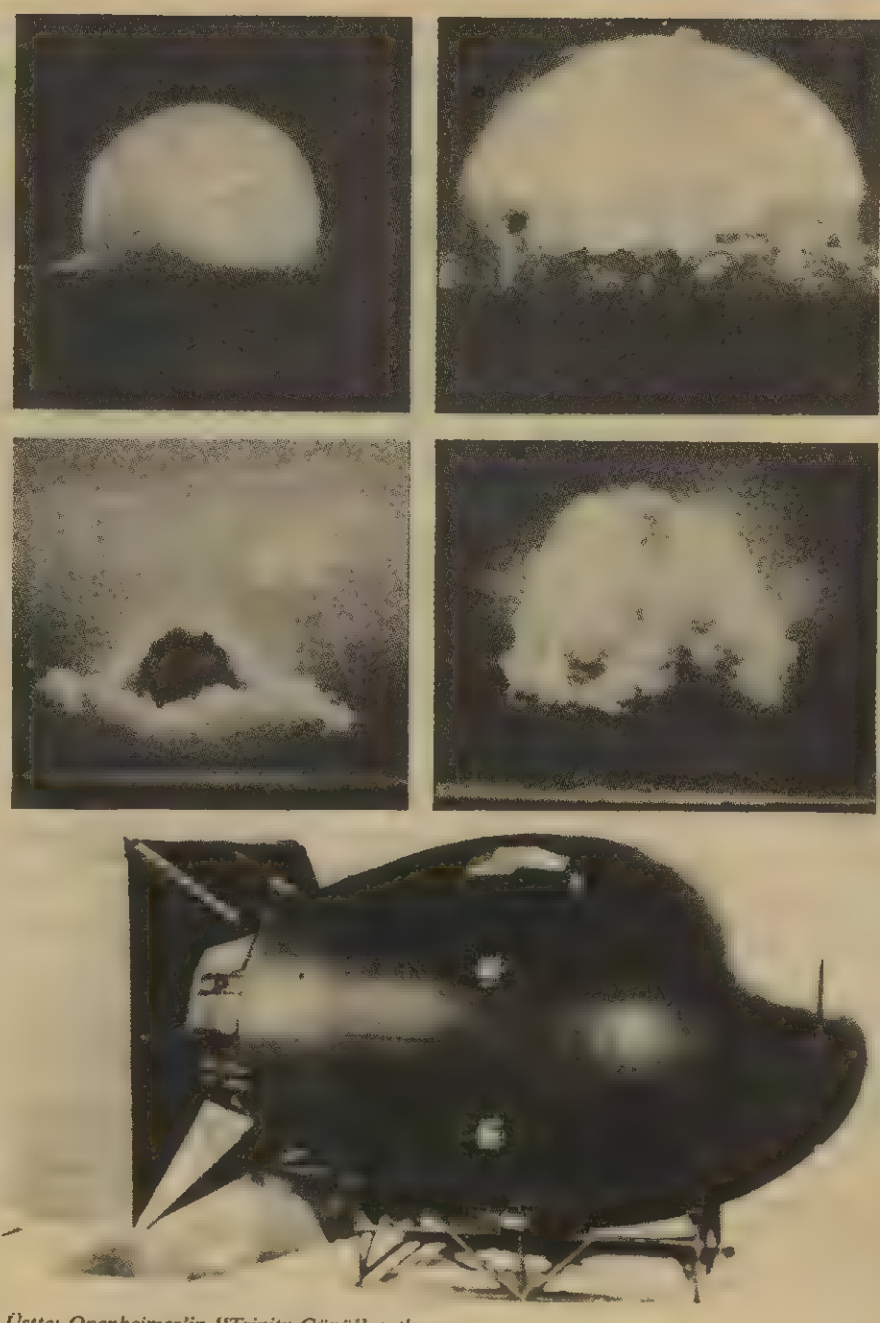

Üstte: Openheimer'in "Trinity Günü" patlaması
Altta: "Şişko"... 16 Temmuz 1945'teki "başarısı"nı Nagasaki'yi mahvederek tekrarladı!

MISIR

Şeyh'e hac izni

Ağustos'un 21'inde haber bültenleri yeni bir örgütün adını dünyaya duyurdu. **Mısır Devrimi** adlı bir örgütün ilk eylemi, Kahire'deki İsrail Büyükelçiliği'nde görevli ateşe Albert Trashi'yi öldürmek, diplomatın eşi ile bir başka elçilik görevlisini de yaralamaktı. Örgüt adına yapılan açıklamada, "Kahire'deki İsrail ajanlarına karşı ülkede huzuru korumak amacıyla" yapıldığı iddia edilen eylemin, aslında İsrail Büyükelçiliği'nin Trashi için özel koruma istemeyişi yüzünden başarıya ulaşabildiği de soylenebilirdi.

Mısır'ın İsrail'i tanımak ve diplomatik ilişkisini sürdürmekle iyi bir iş yapıp yapmadığı tartışmalarını yeniden gündeme getirebilecek nitelikteki bu olay, yönetimin dış politikadaki başlıca sorunlarından biri. Yine 21 Ağustos 1985 günü, **International Herald Tribune**'da yayımlanan bir başka haber ise, Mısır'ın başlıca iç sorunlarından birine işaret ediyordu. "Mısır, hac için şeyhi salıverdi" başlıklı haber, Mısır'da şeriat düzeni kurulması için mücadele eden bir din adamı olan, Şeyh Fahiz Salama'nın hac vecibesini yerine getirebilmesine imkân vermek amacıyla, serbest bırakıldığını bildiriyordu. Avukatının haber ajanslarına yaptığı açıklamaya göre, Şeyh Fahiz Salama bir aydır tutuklu bulunuyordu ve devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunmakla suçlanıyordu. Mısır hükümetinin bu son kararı, şeriat düzeni savunanlara karşı, hep dile getirdikleri, "Biz, devlet yapısını ve hukuk kurallarını şeriata göre tümüyle değişmeksizin de İslamî esaslara uygun bir yönetim sürdürebiliriz" anlayışının yeni bir örneğini oluşturuyor.□

HİNDİSTAN

Ilımlı liderin öldürülmesi Akali Dal'i karıştırdı

20 Ağustos 1985 günü, Harşand Singh Longowal, Şerpur'daki bir Sikh tapınağında yaptığı konuşmayı henüz bitirmişti. Kendisini dinleyen cemaati selamlamak üzere eğildiğinde, iki el ateş sesi duyuldu. Göğsünden ağır şekilde yaralanan Longowal, hastaneye kaldırıldığı halde kurtarılamadı. Suikast esnasında Longowal'in yardımcılarından biri ölürken, öbür üç yardımcısı da yaralandı.

Olayın en yakın görgü tanıklarından biri, o sırada tapınakta Longowal'in konuşmasını izleyen, **Press Trust of India**'nın muhabiri idi. Bu muhabirin verdiği habere göre, suikastçilerin ikisi de -daha sonra kimliklerinin Ludhiana bölgesinden Malvinder Singh ile Gian Singh olduğu açıklandı- hemen yakalandılar. Onları alıp götürmek üzere dışarıda bekleyen iki motosikletli ise kaçtı. İki gün sonra Hindistan Haber Ajansı'na telefon eden bir kişi, suikastin sorumluluğunu **Jarnail Halsa** adlı bir Sikh örgütün üstlendiğini bildirdi. Şimdiye kadar adı duyulmamış bir örgüt olmakla birlikte, 1984 Haziranı'nda dramatik bir şekilde ölen radikal Sikh lideri **Jarnail Singh Bhindranwale** ile olan isim benzerliği, Longowal'in Pencap meselesinde Hint Başbakanı Rajiv Ghandi ile uzlaştığı için öldürüldüğünü kesinleştirdi. Bilindiği gibi, 24 Temmuz 1985'te, Hindistan'ın Şandigard kentinde, Sikhler'in merkezi hükümetle arasındaki üç yıllık ihtilâfı sona erdiren bir anlaşma imzalanmıştı. Bu anlaşma, Rajiv Gandhi'nin sorunlarla yüklü bir dönemde başlayan yeni başbakanlığı için bir başarı olduğu ölçüde, militan Sikhler'i çileden çıkaracak bir gelişmeydi de. Sikhler'in merkezi hükümetle devamlı çatışma halinde olmasını sağlamak amacıyla silahlı mücadelenin ve tedhişin tırmandırılmasından yana olan radikal Sikhler, herhangi bir anlaşma istemiyorlardı. Nihaî hedef, Pencap'ın Hindistan'dan koparılması ve bağımsızlığı olduğu sürece, farklı bir strateji benimsemek pek mümkün değil gibi görünüyor.

Rajiv Gandhi de sırf bu nedenle, annesinin katlinden sorumlu oldukları halde, Sikhler'e karşı sert davranmamaya ve ılımlı Sikhler'i kendi safına kazanmaya büyük özen gösterdi. Büyük ölçüde başarılı da oldu. Rajiv'in bu tavrı, "bağımsızlık" ve "merkezi hükümete karşı şiddet" konularında farklı görüşlere sahip Sikhler arasındaki iktidar mücadelesi açısından da büyük önem taşıyordu. Ondört ay önce, Bhindranwale'nin ölümünü ve Amritsar'daki kutsal Altın Tapınak'ın hükümet birliklerince işgalini izleyen günlerde hapsedilen Harşand Singh Longowal, aslında, Sikhler'in tek lideri olduğunu kabul ettirme çabası içindeydi.

Yıllarca genç Bhindranwale'nin gölgesi altında yaşadıktan sonra, onun ölümüyle liderlik şansı artan Longowal, daha geçen Mart ayında serbest bırakılmış ve bütün bu dönem boyunca, olabildiğince geniş bir taraftar kitlesi toparlayabilmek için, biraz sertlik yanlısı da görünmüştü. Doğduğu köyün adını taşıyan Longowal, eski rakibi ile Indira Gandhi'yi öldüren koruma muhafızının "şehit" olduklarını bile iddia etti. Ama, bütün bu sert çıkışları, Rajiv Gandhi ile uzlaşmasına engel olmadı. Çünkü bu anlaşma, Longowal'in Sikhler'in tek lideri olduğunu da vurguluyordu, bir bakıma.

Longowal'in ölümü, Akali Dal Partisi'nde aniden bir liderlik sorunu yarattığı gibi, on gün kadar önce, gelecek Eylül'de yapılacağı ilan edilen Pencap seçimlerini de tehlikeye soktu. Muhalefete mensup siyasetçiler, Gandhi yönetimine bir yandan Longowal'in can güvenliğini doğru dürüst korumadığı için saldırırlarken, beri yandan da seçimlerin hemen anlaşmanın imzalanmasını izleyen çok erken bir tarihe programlanmasının yanlışlığı üzerinde duruyorlar. Yeni terör eylemlerinin beklendiği şu ortamda, öbür ılımlı Sikh liderlerin ve Akali Dal yöneticilerinin can güvenliklerinin korunup korunmadığını, önümüzdeki günler gösterecek.

Longowal'in 21 Ağustos günü yapılan cenaze törenine, başta Rajiv Gandhi olmak üzere, binlerce kişi katıldı. Longowal suikastini Hindistan için "büyük bir trajedi" olarak nitelendiren Gandhi, Pencap'ta "barış umutlarının bir anda söndüğü"nü söyledi. Bu arada siyasî gözlemciler, suikasti Akali Dal'den ayrılarak radikal bir parti oluşturma hazırlıklarını sürdüren ve bu nedenle de Longowal ile bir iktidar çekişmesine giren radikal Jarnail Singh Bhindranwale'nin babasının da kışkırtmış olabileceği ihtimaline dikkat çekiyorlar. □

Üstte: Longowal: Radikal Sikh militanların boy hedefi ve Akali Dal içindeki iktidar çekişmesinin kurbanı.
Altta: Radikal Sikh militanlar: "Yeni Delhi hükümetiyle uzlaşmaya hayır!"

1983'teki seçim zaferinden sonra, parlamentodan talep ettiği maaş zammını geçiremeyerek ağır bir yenilgiye uğrayan Margaret Thatcher, Hyde Park'ta orta halli bir İngiliz ailesi ile... "Bir şikayetiniz mi var?"

İNGİLTERE

Zamma hayır!

Bayan Thatcher parlamentonun çalışma döneminin sona ermesine birkaç gün kala, kendi partisindeki bir bölünmeden kaynaklanan büyük bir hezimetle karşı karşıya kaldı. Hükümetin, iki bin subay, hakim ve yüksek bürokratın maaşlarının yüzde 12 ilâ 46 oranında yükseltilmesi önerisi, 17 oy eksiği ile reddedildi. Muhafazakâr Parti'ye mensup 48 milletvekilinin hükümet teklifine muhalefetle birlikte red oyu vermesi, Thatcher'in 1983'teki seçim zaferinden sonra yüzyüze geldiği en büyük isyan niteliğini taşıyor. Muhafazakârlar'dan 50'si de çekimser oy verdi.

Thatcher önerilen maaş zamlarının, sözkonusu yüksek bürokratların görevlerinin zorluğu ve yüklendikleri sorumluluklar göz önüne alındığında, aslında hiç de aşırı yüksek olmadığını savunuyor. Tasarıya karşı çıkan milletvekilleri ise, seçmenlerinin, özel sektörde çalışanlara ve kamu okullarında görev yapan öğretmenlere çok cüzi sayılacak maaş zamları yapılırken, subay ve yüksek bürokratların hükümet tarafından kayırılmasını hiç hoş karşılamadığını vurguluyorlar.

Bazı milletvekillerinin verdikleri bilgiye göre, partinin kesin bir hezimete uğraması, baş **whip** John Wakeham tarafından engellendi. Çünkü, böyle bir hezimet, hükümeti, 1988 yerine daha erken bir tarihte genel seçimlere gitmeye mecbur edebilecekti. □

"Yabancıya verme! Sabancı'ya ver!"

SADIK ÖZBEN

Geçenlerde bir adamla tanıştım, şehirlerarası otobüste (hani şu iki katlı yeni otobüsler var - ama onu başka bir gün anlatırım). Ben aslında sevmem, böyle tanımadığım insanlarla muhabbeti, trende, otobüste filan. Fakat sık sık başıma geliyor. Bu, biraz daha tuhaf bir tanesiydi.

Adam belli ki iş adamı, ama az çok okumuş, kültürlü bir adam. İşimi sordu. Münasebetsizlik bende, "mimarım" diyeceğime, "yazarım" dedim. Şimdi bu bir övünme dürtüsü değil, bence. Ama ille de öyle derseniz, bu eleştirinizi saygıyla dinler, üstünde düşünürüm. Hani, adamın halinden okur-yazarlığı anlaşılıyor, belki sohbet ilginçleşir diye öyle demiş olabilirim. Gene de, benimkisi yanlış bir davranış -evet, yazıyorum bir şeyler, ama "yazar" sayılmam henüzneyse, bunları geçelim.

Ben öyle deyince adam "hangi şirkettesiniz?" diye sordu. Yazar olan herkes bir şirkette olmalıymış gibi. Gazeteciliğe yakın bir şey yaptığımı nasıl anladığına şaşarak, "**YeniGündem**'de" dedim. "**YeniGündem**? Hiç işitmedim!" Hıh. Buna alışığım zaten. Biz bu dergide yazarlık yapıyoruz yapmasına da, dergiyi bilen işiten yok. Neyse, "Efendim, on beş günlük bir dergi; belki onun için işitmediniz," dedim, nezaketle. "Dergi mi?" dedi. "Ha, siz yani dergide mi yazıyorsunuz?" Allah Allah, bu adam bir tuhaf. "Evet" dedim. "Yazarım dediniz de," dedi, "Ben de sizi reklamcı, yani metin yazarı sandım." İyice tuhaf bakmış olmalıyım. "Yani, Türkiye'de önemli yazarlar zaten reklamcılıkta çalışmazlar mı?" dedi. O zaman şöyle bir düşündüm, eh, hakkı yok değil. Evet, adamın belli bir kültürü var.

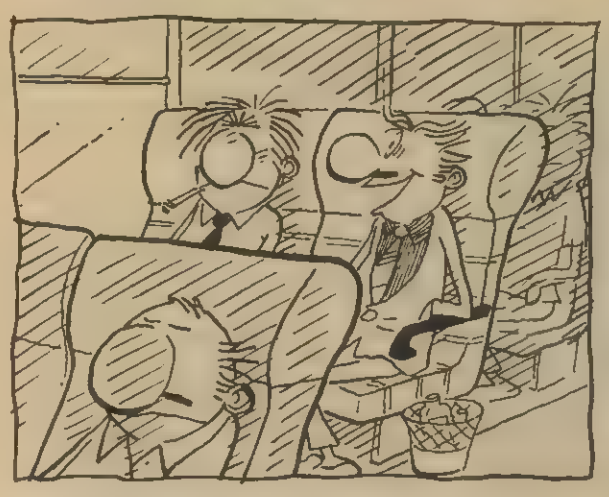

Hay Allah, adamın hakkı var. Ustelik benim bile çeşitli reklamcılık deneylerim oldu. Gençliğimde, öğrenciliğimde çalıştım. Bir de bu yakınlarda, tam şu bizim **YeniGündem**'de çalışmaya başlamadan önce. O sıra Behlül beye iyice içerlemiştim. Ayrılmayı düşünüyordum. Bir reklam şirketinde çalışan bir arkadaşım (evet, o da yazardır) "gel, bizde bir dene, bence yaparsın," dedi. İzne çıkmıştım. Beş-on gün devam ettim, reklam şirketine. Sonra olmadı. Sanırım beni beğenmediler. Aslında ben de bu işi beğenmedim.

Haydi gene de anlatayım, o birkaç günlük deneyi. Efendim, bir iş geliyor, oturup düşünüyorlar, hep birlikte, slogan arıyorlar. "**Brain-storming**" gibi bir şey yapılıyor. Yani herkes aklına geleni söylüyor, biri öbürünü geliştiriyor, filan. Benim katıldığım toplantılarda, Akbank Münih'te şube açıyormuş, bunun için slogan aranıyordu. Şimdi nedir mesele? Belli ki, oradaki Türklere yönelik bir şey. Alman bankalarına güveniyordur Türk işçiler. Onları bir Türk bankasına çekecek bir şey gerek. Dedim ki ben de: "Yabancıya verme! Sabancı'ya ver!" Bir ikisi kıkırdadı, öbürleri tuhaf tuhaf baktı yüzüme. Benim slogan benimsenmedi. Oysa bence tam amaca uygun, özlü bir sözdü. Ama bu memlekette kıymet anlaşılmaz.

Bir iki gün sonra da bir "ocak" konusu çıktı. Sönmez marka bir ocağın reklamını almışlar, televizyon reklamı yapılacak, gene aynı şey, akılda kalacak bir slogan aranıyor. Herkes bir şey söyleyip duruyor. He-

men aklıma geldi; hemen geldi, çünkü derhal akılda kalacak bir şey, "Korkma sönmez bu ocak" dedim. Adamlardan biri çayını döktü, birkaçı ters ters baktı. Anladım ki, bu önerimi de pek tutmadılar.

O günkü toplantıdan çıktığımızda, deney yapmak üzere beni çağıran arkadaşım, laf arasında, "Yahu, Sadık," dedi. "Behlül beyle aran gerçekten çok kötü mü?" Ben duyarlı insanımdır; ne kadar üstü örtülü bir şekilde ima olsa da, hemen anlarım. Hattâ çok alıngan olduğumu söylerler.

Böylece bir daha gitmedim, bu deneme toplantılarına. Behlül beyle durumu yeniden değerlendirdim. Yeniden başladım. Tam bu sırada Osman Balcıgil de **YeniGündem**'de yazmaya çağırdı.

Fakat şimdi bu gözle basına bakıyorum da... Örneğin "başlık" işi... Yazıyı okutacak başlık, kapak sloganı, falan filan. Reklamcılıkla benzerliği çok. Benim dergide bu işlerle ilgim yok. Bazan yazımı getirdiğimde rastlıyorum, falan yazıya başlık arıyorlar. Birkaç keresinde yardım edeyim dedim; onlar da önerilerimi beğenmediler, ben de karışmıyorum. Bana ne!

Otobüsteki adam aklımı karıştırdı ama. Nedir bu yazarlıkla reklamcılığın ilişkisi?

Reklam para getiriyor, yazarlık getirmiyor. Ama çoğu zaman, adam aynı adam. Adamın hayal gücü de aynı. Diyelim birkaç çarpıcı sözü yanyana getiriyor, şiir yazıyor, üç bin kişi arasında lafı duyuluyor. Üç beş sözü yanyana getiriyor, reklam spotu yapıyor, milyonlarca insanı etkiliyor.

Acaba ben de reklamcı mı olsam? Son kısa deneyim başarılı olmadı. Bana sorarsanız, sloganlarım hiç de kötü değildi. Gene anlaşılamadım.

Şimdi İletişim için bazı sloganlar düşünüyorum. Örneğin ekranda bir bayi, kulübesi, mandalla ipe tutturulmuş dergiler, **YeniGündem**, ansiklopediler, filan. Slogan, "İlet, ilet, ipe diz," Yok, bu iyi değil. Yanlış anlaşılabilir. Çağrışımı kötü.

Bu yeteneğim varsa, bundan herkes yararlanabilir. Herkese bir slogan düşünebilirim. Örneğin, vaktiyle Özal için düşünmüştüm, TV'deki Toranaga dizisinden sonra: "Turgutaga-Şıvgınate: işte Türkiye'de Japon mucizesi!" Bu biraz entelektüel kaçıyordu. Tokugawa Shogunate'yi bilmek lazım. Bizde kaç kişi bilir? Bu işte başarılı olmak için entelektüel düzeyi düşürmek gerekiyor. Bu da benim için biraz güç. Yani bu bir övünme anlamında değil. Hattâ bir zaafı dile getirmek anlamında söylüyorum. Neyse, ben gene İletişim için biraz "brain-storming" yapayım. İletmektir işim, iletişim millet için.. tatlı bir illettir iletişim... ille illetişim... □

GENÇLİK

Demokrasi ve gençlik

Demokrasi, demokratik yapılar ve çalışma biçimlerinin önemini kavramak, bunu güncelde sağlıklı olarak yerine oturtmak, özellikle toplumsal güçlerin dağıtılmış olduğu dönemlerde hiç de küçümsenmeyecek bir işlev görecektir. Çünkü iktidar, niteliği ne olursa olsun dileğince baskı ve sınırlama yoluna gidemez. Ve yasallık düzleminde hak arama-direnme alanının genişletilmesizorlanması değeri artan bir ihtiyaçtır.

Demokratik yapılar

Bir toplumda varolan demokratik hak ve özgürlüklerin-demokratik yapıların düzeyi uzun bir tarihsel sürecin, karşılıklı çatışma ve etkileşimlerin ürünüdür. Özgürlük kavramı Fransız İhtilali ile yaygın bir biçimde hayatta ifadesini bulurken, binlerce kölenin binlerce serfin kanı-canı pahasına o soylu görünümüne erişmiştir. Çünkü bir toplumdaki egemen anlayış durup dururken karşı güçlere söz hakkı tanımayacağı gibi onun, meşru platformda da olsa varlığını hissettirmesine bile tahammül göstermez. Hatta bunalıma düştüğü dönemlerde ilkin özgürlüklerin "lükslüğünden", insanların buna layık kültürden yoksun olduklarından dem vuracakları gibi tümüyle yok olup gitmemek için bunları rafa kaldırmaktan çekinmezler.

Demokratik yapılara saldırarak, onları bütün kötülüklerin anası ilan ederek kendi zavallılıklarını perdelemeyi çizgi haline getirmeleri de uzak örnekler sayılmaz.

Demokrasinin bir kurumlar rejimi olduğu ve bunlarsız varolamayacağı konusunda herkes fikir birliği içinde. Kurumlarsa toplumsal dinamiklerle meydana gelirler ve önemleri de buradan kaynaklanır. İşte vurgulanması gereken her demokrasi kırıntısının canlar pahasına kazanıldığıdır. Ve sekter bir eğilimle demokratik yapıları, demokrasi uğraşını kaale almamak, önemini yadsımak olsa olsa son çözümlemede egemen anlayışla bütünleşir. Fakat bir şey daha var ki, o da demokrasi mücadelesinin amaç olmadığıdır. Zaten toplumsal yapıda köktenci bir değişim-dönüşüm öne sürenlerle reformistlerin ayrım noktası da burası. Kapitalist üretim ilişkilerin üzerinde yükselen demokrasi ikili niteliğe, açıkçası ikiyüzlü olma özelliğine sahiptir ve bu anlamda da demokrasi uğraşı-mücadelesi tali niteliktedir, ona amaç olmama karakterini veren de ikiyüzlülüğüdür.

Kanımca doğru tavır, ne demokrasi uğraşını sekterce önemsiz bularak ne de onu ütopikleştirerek alınabilinir.

Üniversite gençliği

"YÖKleştikçe YOKlaşan üniversiteler"deki gençlik bir dolu yaşamsal sorunla kuşatılmanın da ötesinde, sanık sandalyesine oturtulan ve huzur ve güvenin bozulmamasının biricik sorumlusu addedildiği günleri yaşıyor. Kimi iyi niyetli unsurlar ise dogmatik gençlik, bağnaz-dar görüşlü gençlik sözde eleştirileriyle bu taarruzun şeflerine adeta cephane taşıyorlar.

Kurulu yapı kendi selameti için, açmazına-çıkmazına karşılık gençliği hedef göstererek meşruluk temeli ararken, toplumun bu en dinamik ve duyarlı kesimi ie horlanan-ezilen diğer kesimlerinin irtibatını da koparmayı amaçlıyor. Çünkü biliyorlar ki, "gençliğe sahip olan yarınlara da sahip olacaktır". Bu olgu azgelişmiş ülkelerin aydın gençliği açısından daha bir önem arzediyor. Gençlik, yarının belirlenmesinde yabana atılmayacak bir işlev görecekken, bugün için bir muhalefetin oluşum ve harekete geçirilmesinde de görev alacaktır kuşkusuz. (Ancak gençliğin işlevinin toplumsal değişim-dönüşümün asli gücü öncülüğünde hayata geçebileceğini de unutmamalı.) □

Can DAĞLARDA

(Gelecek sayıda devam edecek)

Eski kral:
"Gardiyan ıslah amiridir"

OSMAN BALCIGİL

Mehmet Eroğlu'nu yolumuz bir vesileyle Kayseri'nin Sarız'ına düşünce tanıdık. İlçe meydanındaki köşe kahvede oturmuş, ahbaplarıyla laflıyordu. Aynı masada oturduğu köylü kıyafetli insanlardan giyim kuşamca farklıydı. Takım elbise giymiş, kravat takmıştı. Pipo içiyordu. Altmış yaşlarında ve dinç görünüşlüydü. Laf lafı açtı.

— Mesleğiniz ne sizin?

"Ben emekliyim."

— Nereden emeklisiniz?

"Sarız Hapishanesi'nden."

— Nasıl yani?

"Gardiyandım."

O zamana kadar bir gardiyanla hasbihâl etmek fırsatımız hiç olmamıştı. İlgilendik.

— Ne zaman başlamıştınız mesleğe?

"Otuzbeş yaşımda. Daha önceleri babamın yanında koyunculuk, inekçilik filan yapardım."

— İlk hapishaneniz neresi oldu?

"Kayseri Hapishanesi."

— Nasıl oldu da seçtiniz bu mesleği?

"Kayseri'de akrabalarım vardı. Bir ara yanlarına vardığımda, bana 'Eroğlu' dediler, gardiyanlık imtihanı açılacak." Gardiyanlık deyip geçme, devlet memurluğudur. Uzun lafın kısası, ben imtihana girdim."

— Ne sordular imtihanda?

"Yirmiyedi kişi girdik imtihana, bir tane soru vardı olup olacağı: 'Mahkûm içerde seni çevirdi. Dışarıya çıkartmıyor. Söyle bakalım ne yaparsın?' Önüm sıra girenler 'şunu yaparım, bunu yaparım' demişler. Ben, 'efendim' dedim, 'madem içerdeyim ve mahkûm beni çevirmiş, can tehlikem var demektir. Ben onları öldürmezsem onlar beni öldürecek demektir. Elimden geldiği kadar mahkûm öldürürüm.' Bu cevabı verdim ve imtihanı kazandım. Tam yirmiyedi kişinin içinden devlet, bu tek cevapla beni seçti. Gardiyan yaptı.

Hapishanelere ve gardiyanlara dair birçok konuyu epeydir merak eder dururduk. Mehmet Eroğlu da hoşsohbet bir insandı doğrusu. Anıları onu hiç ürkütmüyordu. Anlattıkça anlattı.

— Hep konuşulur, hapishanede dövme olayları çok olur diye. Aslı var mı?

"Var tabiî. Meselâ biz, Kayseri Hapishanesi'nde rahat durmayanları aşağıya indirip döverdik."

— Nasıl?

"Aşağısı hamamdı. Su var tabiî. Az. Bir torbada da tuz dururdu. Ver Allah sopayı ver tabanlarına. Mahkûmun ayağını şöyle bir şey geçirir kaldırır, sonra tabanları patlayıncaya kadar döverdik. Ayakları kavlardı. İki dizinin üstünde emekleyerek çıkabilirdi ancak hücreye.

Bütün bu lafları, yüzünde kıl oynamadan etti Mehmet Eroğlu. "Bir vergi tahsildarı nasıl vergi tahsil ettiğini anlatırken bile daha fazla heyecanlanır" diye düşündük.

— Peki adam dövmek nasıl bir duygu Eroğlu? Ne hissederdiniz yani mahkûmları döverken?

"Kötü bir iş tabiî. Bir gün isyan ettim. Toydum o zamanlar. 'Yahu, adam zaten burada kapalı yerde, cezasını çekiyor, bir de biz niye dövüyoruz' dedim. Müdürün cevabı 'öyle' oldu."

— Nasıl yani, öyle?

"Bu **öyle**'nin mânasını sonra anladım. Bir gün birini indirdim aşağıya, hamama. Koğuşta kavga etmiş. Daha hamama girerken çocuk 'Bana dokunma sana para veririm' dedi. Babası çok zenginmiş meğer. 'Yukarıya çık' dedi 'pijamamın cebinde dörtyüz lira var, hepsini al.' Şaşırdım. Dörtyüz lira büyük para o zaman. Bizim aylığımız yüz lira. Bir de sigorta, vergi için yedibuçuk lira kesiyorlar, kalıyorlar doksanikibuçuk lira. Çıktım hemen, doğruymuş, çocuğun cebinden dörtyüz lira çıktı. Aldım. Yüz lirasını şöyle yeleğin cebine koydum. Üçyüz lirasını doğru başgardiyana götürdüm. 'Başgardiyanım' dedim, 'bu çocuğu dövmeyelim.' Hemen diklendi, 'neden o?' dedi. Hiç unutmam adı Nail'di. İncesulu Kel Nail diye anılırdı. Durumu anladığını anladım. 'Zengin çocuğu bu' dedim. 'Üçyüz lira verdi' dedim. Parayı kaptığı gibi, indirdi cebe. Üçyüz lirayı alırsın da dipçik vurur musun insana?, Yoo..."

Bir idamlık

— Peki hiç idam almış mahkûm tanıdın mı?

"Tanımaz mıyım?"

— Biraz anlatır mısın bize?

"Bir çocuk vardı amcasının oğlunu öldürmüş. İdam vermişlerdi. Hapishanede kalorifer ocağında çalıştırıyorduk. Gece oldu, hücresine koyduk. Şafağa doğru emir geldi. Hücrenin kılavuz deliğinden içeriye baktık uyuyordu. Adı: Hacı Taşkan. 'Hadi Hacı kalk' dedim. Çocuk bir şaşırdı, kalktı. Baktı. Yanımdaki gardiyan 'Hadi Hacı seni başka koğuşa götüreceğiz' dediyse de oğlan anladı. 'Etmen ağalar' dedi. Bana dönüp 'Etme Eroğlu Amca' dedi. 'Beni götürmeyin' dedi. Gömleği giydirdik, boynuna yazıyı astık. Anası şu, babası şu, doğumu şu, şu suçu işledi...

Kollarına girdik. Çocuk direniyordu tabiî ama, kaç tane gardiyanız. Araba geldi, 'Oğlum dedim bir şey oku, kuluvallah, elham filan bir şey oku.' Çocuğun bir şey okumaya mecali yoktu. Atıverdik arabanın içine. Sabahleyin çarşıya çıktım, baktım, heykelin orada bir kalabalık var. Seyirttim, Hacı sallanıyor. Dili çıkmış dışarıya.

"Mahkumlara yardım da ettim"

Sarız Meydanı'nda, köşe kahvede, Eroğlu'yla beraber oturduğumuz masa etrafını çepeçevre insanlar doldurdu. Eroğlu kalabalıktan mı sıkıldı ne, bir ara eğilip, "Haydi bize gidelim, sana soğuk bir ayran ikram edeyim" dedi. Beraberce evine gittik. Yetişkin bir oğlu, yetişkin kızları, kendisine evin efendisi gibi davranan bir karısı vardı. Eroğlu'nun evinin herhangi bir Sarızlı'nın evinden, ailesinin herhangi bir Sarızlı aileden farkı yoktu. İtiraf edelim, böyle bir tabloyla karşılaşacağımızı beklemiyorduk. Nedense, bazı mesleklerden ya da statülerden insanlar, öteki insanlara gündelik hayatlarında farklıymış gibi gelir. Neyse.

— Mehmet Bey, hiç mahkûmlara yardım ettiğiniz oldu mu peki gardiyanlık hayatınızda?

"Sarız'a tayin olunca çok adama yardım ettim. Bir gün İspartalı bir tekel müdürü geldi Yanındaki memurla beraber paraları yemiş. Herife beş sene hapis vermişler. Önce Konya'ya göndermişler, sonra Kayseri'ye. Kayseri'de de döğüşmüş, Sarız'a gönderdiler. 'Benim' dedi adam, 'bir senemi yaktılar. Beni kurtar Eroğlu dayı' dedi. Baktım hakikaten adamın bir senesini yakmışlar. 'Ben senin bir seneni kurtaracağım' dedim. 'Sana bir iyi hal kağıdı vereceğim bir senen kurtulacak.' Oturdum, bir iyi hal kağıdı yazdım. 'Bu adam Sarız'da işini iyi yapmış, herkese örnek teşkil etmiştir' diye. Bakanlık da onayladı. Adamın bir senesini kurtardım."

— Hapishanelerin en etkili insanlarının gardiyanlar olduğu söylenebilir mi?

"Gardiyan savcıya bağlıdır bağlı olmasına ama, savcı yerinde oturur. Onun için hapishanenin kralı gardiyandır. Bütün mahkûmlar onun gözünün içine bakarlar. Tabiî düşmanlık da duyarlar. Bir misal vereyim: Bir gün gardiyanın biri bir mahkûmun kulağını patlattı. Mahkûm dava açtı. Mahkemeye çıkıldı. Gardiyan beş ay ceza aldı. Sonra ceza temyiz edildi. Temyiz emrinde ne yazıyordu biliyor musun? 'Gardiyan ıslah amiridir' Islah ne demek biliyor musun? Dövmek! Ne yapacaksın? Anlamıyorsa döveceksin tabiî. Dayak yemekten dili uzayan adamlar gördüm ben."

"Celal Bayar ve ben"

— Bu etkili olmaya dair başka örnekleriniz var mı?

"Yıllardan 1960'tı. Başgardiyanın izne gittiği bir tarihti. Onun yerine ben başgardiyanlık yapıyordum. Celal Bayar geldi. Kızı Nilüfer de onu görmeye geldi. 'Beri yaklaşma' dedim. Celal Bayar ayağa kalktı, 'Oğlum' dedi 'ben Türkiye'nin reisicumhuruyum.' Ben de ona 'ben de Türkiye'nin başgardiyanıyım.' dedim. İçerde yatan, Ethem Menderes'le Celal Bayar. Maksadımız para koparmak. Ethem Menderes avucuma beşyüz lira koydu. Beşyüz lira büyük para o zaman. Bir araba yiyecek getirmiş Nilüfer hanım. Tavuklar, baklavalar... Ethem Menderes, 'Başağa adamın kızı gelmiş etmen' dedi. Gelen tavukların filan yarısını biz alıkoyduk tabiî. Hiç unutmuyorum Celal Bayar'ın başında siyah bir şapka vardı. Geriye doğru yamulttu şapkasını. Ben ona 'Sade on dakika' dedim. Şöyle bir baktı bana. Tavukları filan da öbür gardiyan almış. 'On dakika da benden' dedi. Yirmi dakika görüş oldu. Görüşçüler gitti. Celal Bayar beni çağırttı, 'oğlum' dedi, 'ben eskiden Türkiye'nin en büyük adamı reisicumhurdur diye düşünürdüm, ama gardiyanmış" □

Eski gardiyan Mehmet bey herkes gibi yaşayıp gidiyor işte. Memurluktan kalan alışkanlıkla beraber: kravat.

Öztürkçecilik açmazı ve

Dil üzerine bir trialog

-2-

SABAHATTİN SAKMAN

Batı'nın lisan püristleri, onyedinci ve onsekizinci yüzyıl sosyal ve politik değişimleri sırasında doğmuştur. Lisanda pürlük manyası, yükselen burjuvaziye karşı, ekonomik ve politik iktidarlar çözülmekte olan aristokrasinin mücadele araçlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Fransa'da hayatın her veçhesinde -siyaset, din, lisan, edebiyat- hissedilen otoriter ve mutlakiyetçi bir tavır, Cardinal Richelieu (1585–1642) zamanından başlayıp, 14. Louis zamanında zirvesine çıkmıştı. 1635'te Richelieu tarafından kurulan Academie Française, Fransız dil ve edebiyatını en küçük teferruatına kadar tanzim etmek amacıyla kurulmuştu. O zamandan beri Fransız entelektüelleri dilde nizamı bir amaç olarak görmek üzere eğitildiler. Linguist Robert Hall'un bu konuyla ilgili etkin incelemesinde "gerçekçi olmayan ve imkansız" dediği bir amaç. Onyedinci yüzyıl Fransız burjuvazisi, henüz kendi iktidarını kuramamış olduğundan, diğer konularda olduğu gibi konuşmada da "kendilerinden iyiler"i taklit etmek istedi -Moliere'in "Le Bourgeois Gentilhomme"unda yeni zengin Mösyö Jourdain'-in "ömrü boyunca nesir konuşup da bunu hiç bilmemesi" şeklinde alaya alınan tavır. İngilizcede de aynı ölçüde olmasa da görülen bu tavır, bugün büyük ölçüde kaybolmuştur. Robert Hall'dan dinleyelim:

"Neyse ki artık, miras aldığımız pürizm, temelsiz otoriterliği ve mutlakiyetçiliğiyle hepten gözden düştü. Mali bir çıkar bekleyenlerden veya hükümlerini (ne kadar gerçek dışı ve yanlış da olsa) başkalarına empoze etmekten sadistik bir zevk duyanlardan başka kimseye hiçbir yararı yoktur."[13]

İnsanlık tarihinin başlarından beri, sosyal durumlarını güçlendirmek isteyen kişiler, dillerinin zarif olmasını gözetmişlerdir. Rönesansın en güzel yanlarından biri, serbest tartışma gruplarının doğması ve yayılması olmuştur. Onaltıncı yüzyıl İtalyası ve onyedinci yüzyıl Fransası'nda bu gruplar, önceleri sadece ev toplantılarında olmak üzere, edebi ve bilimsel alanda akla gelecek her türlü mesele üzerinde tartıştılar. Her ülkenin entelektüel gelişiminde giderek artan bir önem kazanmalarıyla, bu grupların bir çoğuna resmî statü tanındı, binaları ve düzenli organizasyonlarıyla "akademi"ler haline çevrildi. Spontane bir girişimin resmileşmesi, geleneksel yozlaşmayı da getirdi: Onyedinci yüzyılın akademi enflasyonu içinde, bazı tartışmalar giderek nafileleşti, yavanlaşıp kör döğüşü haline geldi. Bu durum bugün dahi aynı konnotasyonu veren pejoratif (küçültücü, alaycı) "akademik" sıfatını doğurdu. Fakat bu akademiler genel olarak insanlığa değerli hizmetler verdiler.

Dil konusunda başlangıçta gayriresmî olan bu toplantılarda (özellikle 1500'ler ortalarında Floransa ve 1620-30'larda Paris), hakim görüş neo-klasisizm oldu: her dil ve her edebî ifade için her zaman geçerli olan sabit bir ideal vardır; bu ideale Yunan ve Roma'nın klasik yazarları erişmiştir ve bu mükemmel modellerin taklidiyle aynı ideale tekrar erişilebilir; bu günkü dil, curufundan arındırılıp mükemmelleştirilmelidir (öyle ki İtalyan akademilerinden birinin adı "Accademia della Crusca" veya "Kepek Akademisi" idi, dil buğdayını kepeğinden ayırdedecek bir akademi).

Bu tür masum görünen linguistik çabalar, onaltıncı yüzyıl sonlarından itibaren kaçınılmaz aşırılıklarını getirdi: mutlakiyetçiliğin ve otoriteryenizmin linguistik dışı unsurlarını. Kapitalizmin feodalizmi çözen etkilerine bir tepki olarak aristokrasi, her alanda mutlakiyetçiliğe sarılmıştı. İnsan davranışının her yönü için tek bir ideal tespit ediliyordu. Bu ideal tartışmasız, muhalefetsiz, mutlak olarak kabul edilmeliydi. "Un roi, une loi, une foi": "tek kral, tek kanun, tek inanç". Lisan da bu beladan nasibini alacaktı. Onaltıncı yüzyıl Floransası'nda Medici Düklerinin, onyedinci yüzyıl Fransası'nda Cardinal Richelieu ve Mazarin'in mutlakiyetçi yönetimleri altında, hür tartışma grupları olarak doğmuş olan dil akademileri, hükümetten destekli, kanun ve kural koyucu resmî kurumlar haline dönüştürülüyordu. Bir lisanı, hem yapısı hem de toplumca kullanımı açısından regüle etmek (tanzim etmek) mümkündür sanmışlardı. Böylece Parisli aydın Valentin Conrart'ın evinde 1620'lerde başlayan spontane çaba, Türkiye'de bugün bazılarının özenilecek bir şeymiş gibi bahsettikleri "Academie Française" halinde resmîleştirilir (1635). Ülkenin en iyi yazarları olduğu düşünülen tam kırk kişi tarafından teşkil edilen bu resmî kurum (gayrıresmî ismi "Kırk ölmezler") lisanla ilgili her meselede son yargıyı verecek, kanun koyacaktı. Ancak modern linguistik ortaya çıktıktan sonra terkedilebilmiş bir batıl inanca dikkat edin: edebiyatın müellifleri, lisan analizini de en etkin şekilde yapacak insanlardır.

Dinî ve siyasi meselelerde en acımasız kaba kuvvetin her fırsatta kullanıldığı o dönem öyle bir güvensizlik atmosferi yaratmıştı ki, otoriteryenizm diğer meselelerde de kolayca galebe edebiliyordu. Kimse onyedinci yüzyıl Fransa'sında lisanı resmî çizgide (konformist) değil diye idam edilmemiş veya hapse tıkılmamıştı. Fakat, kınama, alaya alma, küçümseme gibi sosyal silahlar gayrı konformisti her köşede bekliyordu. Böyle ortamlar her zaman bir iktidar boşluğu doldurur, sorumsuz ve ilkesiz şahıslar kendi ihtiraslarını tatmin etmek üzere sahneye çıkarlar. Fransa'da bu şahıs François Malherbe'dir. Bu adam nekes ve ters kişiliğiyle, kendisiyle hemfikir olmayan herkese karşı edebî görünüşlü iğrenç saldırılarıyla Fransa'nın lisan diktatörü olur. Malherbe'in yetkisi gayrıresmî idi; lisan üzerine söyledikleri kendi öznelliğinden başka hiçbir temele dayanmadı. "Kerameti kendinden menkul" idi. Tek temel "ipse dixit" (usta böyle dedi) idi. Fakat Malherbe ve çıraklarının etkisi, lisanda günümüze kadar gelen bir "libido serviendi" (köle olma arzusu) yarattı.

Pürizm konusunun incelenmesinde yararlandığım Robert Hall'ün konuyla ilgili son sözlerini dinleyelim:

"Özleştirmeciliğin tabiatında mevcut güvensizlik, cehalet ve duyarsızlık hem günlük hem de edebî dile yalnızca fukaralık getirebilir; dilde 'gelişme' yaratabilir.

"Olgularla ilgili cehaletin yanında, pürizmin üç psikolojik temeli vardır: sadizm, mazohizm ve kişisel ikbal tutkusu. Dil de dahil herhangi bir alandaki otoriteryenizmin ilk temeli sadizmdir -bir insanın iradesini başkalarına, onlara mutsuzluk vererek zorlaması. Püristlerin çoğu, bilincinde olarak veya bilmeden sadisttirler. Bazı insanlar ise, başkalarının iradelerine boyun eğmekten, püristik hükümlere itaat etmekten mazohistik bir zevk duyarlar -Romalı tarihçi Tacitus'un iki bin sene önce "ruere in servitutem": "köleliğe koşma" arzusu diye karakterize ettiği bir tavır. Hepsinden de daha iğrenci, resmî çizgiye kendini tâbi kılarak, bu konularda kendilerinden daha fazla bilmeyen kamu kesimine 'otorite' kesilebilmek amacıyla püristik tavırları benimseyenlerdir. ("Lisanınızı Nasıl İlerletebilirsiniz" benzeri kitaplar yazarak ceplerini şişirenler bu kategoridendir.)"[14]

Yanılay: Kelime düşüncenin sesle rasgele sembolize edilmesidir. Sembollerdeki değişiklik dilin yapısında bir tutarsızlığa neden olmaz.

— Mülayim: Fransa için anlattıklarındaki bazı şahıs ve kurum isimlerini bizimkilerle değştirirsen, bizim Dil Devrimine benzemiyor değil.

— Serbesti: Özellikle François Malherbe ve Nurullah Ataç paralelliği ilgi çekicidir.

Yabancı dillerden yapı aktarmanın anatomisi

— Yanılay: Konu biraz yayılıyor galiba. Şu ana kadar konuştuklarımız, Türkçedeki zengin kelime türetme olanakları ortada dururken, niye Osmanlıların yeni kavramlar için bu yola seçmek yerine Arapça ve Farsçaya başvurdukları, örneğin Almanca gibi kendi dillerinden yararlanmadıkları konusunda bir şey söylemedi. Örneğin Şinasi'de Türkçe kelime oranı sadece %33 idi.

— Serbesti: Tesadüfi bir şekilde olmuyor kelime türetme yolunun seçimi. Bu, dilin yapısıyla ilgili bir şey. Almanca örneğinden giderek açıklamaya çalışalım. Dediğin gibi Almanca'nın mesela İngilizce ve Fransızcaya nazaran başka dillerden kelime alma konusunda ilginç bir davranışı vardır.

Almancanın, İngilizceye nazaran Fransızca ve Latinceden çok daha az kelime almış olmasına işaret eden Sapir, bunun tek başına onbirinci yüzyıl Norman istilasıyla açıklanamayacağını, üstelik coğrafi olarak Almanların, Fransız ve Latin etkisine çok daha açık olduğunu, İngilizce'nin evrimindeki bir özelliğin bu etkiyi mümkün kıldığını söyler. Bu özellik, İngilizcenin, kelimeleri analiz edilmeden, bir bütün olarak öğrenilip kavranan bir dil olma doğrultusundaki temayülüdür. İngilizce kolaylıkla "credible", (inanılabilir), "intangible" (dokunulamaz) kelimelerini almıştır; çünkü, her biri başlıbaşına bir anlam taşır: İngilizce düşünen bir zihnin otomatik süreçlerinde, cred (Latince inanmak anlamına "credere"den) ve -ible (muktedir olunmak anlamına "ibilis"den) ya da in- (olumsuzluk öneki), tang (dokunmak anlamına "tangere"den) ve -ible (muktedir olunmak anlamına "-ibilis"den) şeklinde bir yapısal analiz cereyan etmez, bu kelimeler bütünlüğü ile kavranır; zaten bu kompleks kelimelerin bireysel ögelerinin İngilizcede bağımsız bir varlığı bile yoktur. Ama bir Alman şöyle diyecektir "Kardeşim, şu kred'in ne anlama geldiğini bir söylesen ben bu kredibel kelimesini hemen alırım." Tabiî "kred" gibi bir kelimeye Alman sözlüklerinde yer bulunmayacağından bu gerçekleşmez. Bu yüzden Almanlar ihtiyaç duydukça kendi kaynaklarından, bazıları akıllara durgunluk veren uzunlukta yeni kelimeler yaratmayı daha kolay bulur.

Türkçe, Almancaya değil İngilizceye benzer bir evrimin içindeydi. "Katip arzuhalim yaz yare böyle" diyen halk şairi ya da "Katibime kolalı da gömlek ne güzel yaraşır" diye terennüm eden sade İstanbul insanı, her Osmanlı aydını gibi "katip KTB kökünden gelir vs. vs." şeklinde analiz yapmaya muktedir olmak zorunda değildi. "Katib"i Arapça deyip atarak, "yazıcı" demekle Türkçe düşüncenin terk etmekte olduğu hantal bir psikolojik mekanizmayı yeniden canlandırmaya çalışmış olursunuz. Düşündüğünü ve yazdığını sonradan Öztürkçeye çevirip de sunan aydından başka kimse böyle zorlamalara da gelemez. Onun için halkımız "yazıcı" kelimesini duyunca askerdeki bölük yazıcısından başka kimseyi hatırlamaz.

Sapir, İngilizce ve Almancanın yabancı ögeler karşısındaki zıt psikolojik tavrını, başka dillerde de inceler. Amerikan yerli lisanlarından Athapaskan gurubu, farklı kültürlerle olan olağanüstü derin temaslarına rağmen, komşu dillerden kelime almakta olağanüstü isteksiz olmuş, yeni kelimeler türetmeyi yeğlemiştir.

Başka bir örnek, iki analitik dil olan Kamboçça ve Tibetçenin, Budizmin taşıyıcısı Sanskritçe karşısındaki durumu. Kamboçca, etimolojik analizin önemli olmadığı çok heceli birçok kelimeye sahip. Bu yüzden hiçbir psikolojik mukavemet göstermeden birçok Sanskritçe yapıya buyursunlar der. Tibet, hiçbir yerde görülmedik sofulukta bir Budizmi din olarak kabullendiği halde, hecelerin anlamının çok önemli olduğu Tibetçe, Sanskritçeden sadece birkaç kelime almıştır. Sanskritçe metinlerdeki özel isimler bile hece hece Tibetçeye çevrilmiştir. Sapir'in konuyu kaparken söyledikleri; Osmanlıca'nın dilimize tabiî olarak cereyan eden yapısal bir evrime -bir tür psikolinguistik ihtiyaç- karşılık olarak Arapça ve Farsçadan çekinmeden yapı aktardığı, zoraki yaratılmadığı, yaratılamayacağı doğrultusundaki tezimizi destekler mahiyettedir:

"Bir dilin yabancı kelimelere karşı ne tür tepki gösterdiğinin (onları reddetmek, tercüme etmek veya serbestçe kabul etmek) araştırılması, bize o dilin içsel evriminin doğrultusu hakkında değerli bilgiler verir."[15]

— Mülayim: İlginç!

— Yanılay: Türkiye'nin yazarlarının bir zamanlar yazdığı şeyler % 70 oranında yabancı kelime içeriyor ve bu seni hiç rahatsız etmiyor, pes doğrusu! Türkçe bir

kelimenin verdiği sesteki sıcak yakınlık örneğin Arapça bir kelimede bulunur mu?

— Serbesti: Osmanlıca aleyhine havanın yarattığı terör sana böyle düşündürüyor. Bir kelimenin verdiği sesle işaret ettiği şey arasında ne bağlantı vardır ki? Tamamen sembolik bir şey.

Dil bir sembolizm sistemidir

Bütün diller sembolizm sistemleridir. Sözkonusu semboller keyfîdir. Bir örnekle açıklayalım. "Köpek", Fransızca'da "chien", İtalyanca'da "cane", İspanyolca'da "perror", Portekizce'de "cachorro", Almanca'da "hund", Rusça'da "sobaka"dır. Hepsi de Hint-Avrupa dili olan bu dillerden gidersek, dünyadaki bütün dilleri gözönüne aldığımızda "köpek" için binin üzerinde kelime olduğu anlaşılır. Oysa hayvanın tabiatında, onun bir dilde başka, diğer lisanda başka bir şekilde isimlendirilmesini gerektirecek hiçbir şey yoktur; köpek köpektir. Onomatopeik (işaret ettiği şeyin sesini taklid ederek veya ses yoluyla o şeyi hatırlatan) kelimelerde bile böyledir bu. Kedi, Türkçe'de "miyav" der, İngilizce ve Almanca'da bize benzer şekilde "meow" ve "miau" der, ama Fransızca ve İtalyanca'da "gnao" der.

Özleştirmeciler, eski kelimelere ne kadar şiddetli bir allerji duyuyorlarsa, her nasılsa pür Türkçe olduğu keşfedilmiş kelimelere de o derece marazi bir aşk duyuyorlar. Kelimeler üzerindeki bu saplantının ardında, çocukluğun ya da ilkel kültürlerin lisan anlayışından henüz çıkamamış olmak yatar. Çocuk için kelime, o kelimeyle işaret edilen nesnenin ayrılmaz bir parçasıdır. Basit deneyler, ilkokul öncesi çocukların, nesnelerin isimlerini, o nesnelerin özellikleriyle açıkladığını gösterir. Onlara göre, bir hayvan "inek"tir, çünkü boynuzları vardır; "dana"dır çünkü boynuzları henüz küçüktür, "köpek"tir, çünkü boynuzları yoktur; "otomobil"dir, çünkü hayvan değildir. "İnek"le "mürekkeb"in isimlerini karşılıklı değiştirebilir miyiz diye sorduğunuzda "hayır" diyecektir, "çünkü mürekkep yazmada kullanılır, inek süt verir". Konuşmanın semantik ve vokal düzlemlerinin bu içiçeliği çocuk büyüdükçe ayrışır, aralarındaki mesafe giderek büyür. Bir çocuğun dilsel haberleşme kabiliyeti, kelime anlamlarının, bilincinde ve konuşmasında ayrı ayrı şeyler olduğunun anlaşılmasıyla gelişir. ilkel toplumaların dil bilinci, çocukluğun dil bilincine benzer. Mesela, bazı ilkel toplumlarda kelimeyle işaret ettiği şey arasında esrarengiz bir bağın olduğu zannedilir, bu yüzden de bir düşmanın ya da vahşi bir hayvanın ismini zikretmekten -bu zikr onların fiziki zuhuruna sebep olur korkusuyla- kaçınılır (bizim "iti an, taşı eline al" darbımeselindeki gibi). Eski bir hikâyede bir köylü, bilginlerin ellerindeki bir sürü aletle yıldızların büyüklüklerini ve yörüngelerini bulabilmelerine şaşırmadığını söyler; onu asıl şaşırtan şey, bu yıldızların isimlerini nasıl bulduklarıdır.

— Mülayim: Ben de Serbesti'yle aynı fikirdeyim. Hatta galiba sırf kulağa Arapça geldiği için birçok Osmanlıca kelime, sanki zikredilirse Osmanlılık geri gelirmiş gibi, yerlerine hiçbir şey konmadan sansüre uğrayıp düştü.

— Serbesti: Elbette! Bir örnek vereyim: "Kuvvet"ten türetme "kuvve-i" terkip takısı: "Kuvve-i gıdaiye", "kuvve-i zatiye", "kuvve-i hayvaniye", "kuvve-i nabite" bugünkü Türkçeyle kolay söylenecek ibareler değil.

— Yanılay: Niçin zor olacakmış? "Besleyicilik", "kişilik niteliği", "canlılık", "bitki verebilme gücü".

— Serbesti: Herbirini yaratmak için ne kadar çok zihni üretim yaptığının farkında mısın? Bir tek "kuvve-i"yi kullanmamak için "-yicilik", "niteliği", "-lılık", "verebilme gücü" gibi her biri değişik kurallar isteyen ürünler. Hiç ekonomik değil; dilin psikolojisine aykırı. İnsan dilleri "servo-mekanizma"denen kontrol sistemleri gibi işlev görür. Servo-mekanizmalar, küçük bir enerjinin tetiklemesiyle geniş ölçekte faaliyetleri başlatmakta kullanılır. Otomatik kapısı olan bir otobüsün şoförü, kapıyı açıp kapayacak düğmeye (servo-mekanizma) bastığında, kapıyı açıp kapama işlemi için gerekli enerjinin tamamını sağlamaz; yaptığı şey, küçük bir enerjiyi devreye sokarak, esas işi yapacak motorların kontrol sistemlerini faaliyete geçirmektir. Lisan sistemleri de aynı şekilde birçok mesaj vermek üzere, küçük bir enerjinin devreye sokulmasıyla çalışır. Lisan yoluyla mesajların mübadelesi, dinleyende birçok çağrışım mekanizması tetikler. Misalimizdeki "kuvve-i", başlı başına bir anlam ifade etmekten çok böyle bir servo-mekanizma olarak işlev görür.

Kelime ve manası arasındaki ilişkinin tabiatı

— Mülayim: Bir de atılan birkaç Osmanlıca kelime yerine bir tek Öztürkçe kelime koyma sorunu var.

— Serbesti: Çeviri denemiş olanlar acı bir şekilde bunun farkına varırlar. Bugünkü kısır Türkçede bir tek kelimeyle karşılanan 2-3 kelimenin hepsi birden yabancı metindeki bir tek cümlede geçiyorsa ne yapacaksınız? Öztürkçeye çok sadıksanız şöyle bir cümle yapabilirsiniz: "Vietnam Savaşının Tonkin Savaşı sırasında, 26 Temmuz saldırısına katılan bölüklerin saldırısı kolay kırılmıştı"; doğrusu "Vietnam Harbinin Tonkin muharebesi sırasında, 26 Temmuz Taarruzuna katılan bölüklerin hücumu kolay kırılmıştı" olmak gerekirken.

— Yanılay: Birkaç Osmanlıca kelimenin bir tek Öztürkçe kelimeyle karşılanması bence de hatadır. Fakat bu teknik bir sorun, atılan her kelimenin yerine Öztürkçe bir kelime türetmek olanaklı.

— Serbesti: Kelimeleri başka kelimelerle değiştirmeyi önerirken, ithal malı bir makinenin parçalarını yerli bir imalatçının pazarladığı yedek parçalarla değiştirmek kadar kolay bir işten bahsediyor gibisin. Bu konuda bu kadar rahat olabilmenin ardında yanlış bir lisan telakkisi yatıyor. Kelimeler ve manaları arasında çok mekanik bir ilişki olduğunu zannediyorsun.

Serbestî: Bakın, özleştirmeciler eski kelimelere şiddetli bir alerji, pür Türkçe olduğu keşfedilmiş kelimelere de marazi bir aşk duyuyorlar.

Eski psikoloji ekollerine göre kelime ve manası arasındaki bağ çağrışımsal bir bağdı. Bu çağrışımsal bağ, belli bir nesne ile belli bir sesin mütemadiyen beraber algılanmasıyla kurulur. Bir arkadaşın şapkasının o arkadaşı hatırlatması gibi, kelime de muhteviyatını akla getirir. Bir kelimenin bugün bir manaya gelip yarın bir başka manaya gelmesi bağlamında mana evrimi de bu açıdan anlaşılıyordu. Bahsettiğimiz şapkanın sahip değiştirmesi gibi.

Kelimeyle işaret ettiği şey arasında bu tür bire bir ilişki, masa, sandalye gibi somut nesneleri ifade ederken nisbeten bahis konusu olabilir; fakat, "hürriyet", "demokrasi", "inanç" gibi soyut isimlerde bambaşka mekanizmalar devrededir.

Dilbilimci Lev Semonovich Vygotsky'nin önemli katkıları ışığında olaya bakacak olursak daha karmaşık ilişkiler görüyoruz.[16] Dilin tarihsel evriminde, mananın yapısı ve psikolojik tabiatı da temel değişikliklere uğrar. Dilsel düşünce, ilkel genellemelerden en soyut kavramlara doğru yükselir. Bugünün soyut kavramlarından sosyal anlamında "kültür", eskiden toprağı ekip işlemek gibi somut bir eylemi anlatan Latince bir kelimedir; evrile evrile bugünkü kültür haline gelmiştir. Sadece kelimenin muhtevası değil, o kelimede gerçekliğin yansıtılması ve genelleştirilmesinin tarzı da değişir. Bir kelimenin manası, dil ve düşüncenin öyle girift bir karışımıdır ki, mana, bir dil fenomeni midir yoksa düşünce fenome midir ayırd edilemez. Kelimenin manası dinamiktir, ancak geçirdiği evrim süreci için-

Mülayim: Birçok Osmanlıca kelime, sanki onlar zikredilirse Osmanlılık geri gelirmiş gibi, yerlerine bir şey konmadan sansüre uğradı.

de anlaşılabilir. Kelimenin manayla ilişkisi bir şey değil bir süreçtir, -düşünceden kelimeye, kelimeden düşünceye ileri geri sürekli bir harekettir. Kelimenin manası, bir bakıma, o kelimenin geçtiği bütün bağlamların toplamıdır. Bu yüzden farklı dillerden iki insan arasında tam bir anlaşma çok güç, hatta bazan imkansızdır. Yine bu yüzden, tercümeler nadiren bir düşünceyi sadakatle aktarabilirler. Bir İtalyan darbımeseli "Traduttore, traditore": tercümana güvenilmez (veya tercüman haindir) der.

Dil ve düşünce ilişkisi

— Yanılay: Biraz önce, kelime ile işaret ettiği nesnenin özdeş şeyler olmadığını söyledin; buna katılıp şöyle bir çıkarsama yaparım: kelime düşüncenin sesle rasgele sembolize edilmesi olduğuna göre, o sembollerdeki bir değişiklik -yani bir kelime yerine başka bir kelime kullanılması- dilin yapısında bir tutarsızlığa neden olmaz.

— Serbesti: Bu sefer de düşünce ile kelime arasında mekanik bir ilişki görme hatasına düşeriz. Düşünceler, konuşma (yazma da buna dahil) olarak dışa çıkmadan önce (harici konuşma), zihinde dahili konuşma cereyan eder. Dahili konuşmayı, konuşma eksi ses zannetmek hatalı. Henüz dahili konuşma kabiliyeti geliştirmemiş çocuğun kendi kendine tuhaf bir sentaksla yaptığı türden egosantrik konuşmayla da karıştırılmamalı. Tamamen ayrı bir konuşma fonksiyonu olarak düşünülmelidir. Kendine özgü basit bir sentaksı vardır; harici konuşmayla kıyaslandığında bağlantısız ve natamam görünür. Fakat sentaks ve ses minimuma inerken, mana her zamankinden daha fazla öne çıkar. Dahili konuşmada iki semantik hususiyet dikkat çeker. Birincisi, kelimenin meali, anlamından fazladır. Paulhan'ın yaptığı bu tefrike göre, bir kelimenin meali, o kelimenin bilincimizde uyandırdığı bütün psikolojik hadiselerin toplamıdır; farklı kararlılıkta çeşitli bölgeleri olan dinamik, akışkan ve karmaşık bir bütündür. Anlam, mealin bu bölgelerinden sadece biridir -en kararlı, en kesin olanı. Bir kelimenin mealini, o kelimenin geçtiği bağlam yaratır; farklı bağlamlarda, farklı zihinlerde meal sonsuz çeşitlilikte değişir. Anlam, mealde bu değişiklikler cereyan ederken sabit kalır. Bir kelimenin sözlük anlamı, o kelimenin mealini teşkil eden binada bir taştan başka bir şey değildir. Dahili konuşmadaki ikinci semantik hususiyet, kelimelerin meallerinin bağlanıp birleşmesidir. Bir roman veya şiirde tekrarlanıp duran bir kelime, bazan o kelimenin alabileceği bütün mealleri özümler, ve bir anlamda eserin kendisine denk bir şey haline dönüşür. "Don Kişot", "Anna Karenina", "Hamlet", "Ölü Canlar" gibi isimlerin yaptığı etki gibi. "Don Kişot'luk etme" dendi mi ne kadar çok şey söylendiğini hatırlayalım. Dahili konuşmada bu fenomen zirveye çıkar. Tek bir kelime meale öylesine doymuştur ki, onu harici konuşmada izah etmek için birçok kelime gerekir. İşte bu yüzden, bir lisanın bol sinonimli zengin bir kelime stokuna sahip olması, harici haberleşmenin dinamik bir şekilde sürmesi için lüzumludur. Yine bu yüzden, kullanılan kelime Arapçadan mı yoksa falanca lisandan mı diye otosansürlere girmeden, zihindeki meali spontane bir şekilde ifade edebilmek, düşüncelerin dil yoluyla aktarılmasında işleyen olağanüstü hantal süreci bir nebze olsun kolaylaştırır.

— Mülayim: Bazı kelimelerin gerçekten de esaslı bir 'şahsiyet'i var; onları Türkçeleştirmek gereksizdir. Öztürkçeye karşı olan yaşlı bir hocamız karikatürize etmek için şöyle derdi: "Bizim zamanımızda insan vatanının mazisini hafızlamalıdır' denirdi. Şimdi 'vatan' 'yurt' oldu, 'mazi' 'geçmiş' oldu 'hafızlamak' 'bellemek' oldu; hadi söyleyin bakalım bu cümleyi Öztürkçede!".

Dil kelime yığını değil, bir sistemdir

— Serbesti: Matrak! Kelimelerin şahsiyeti yerinde bir terim. Ama, "şahsiyetli kelimeler yabancı da olsa koruyalım; şahsiyetsiz yabancıları arılaştıralım" dersen, "şahsiyetli şahsiyetsiz bütün kelimeleri arılaştıralım ya da atalım" demiş olmaktan başka bir şey yapmazsın; çünkü senin şahsiyetli gördüğün bir yabancı kelimeyi bir TRT genel müdürü şahsiyetsiz görür ve milyonlara hitap eden bir aracın desteğinden mahrum kalmak o kelimeyi öldürmeğe yeter. DİLİMİZDEKİ YABANCI BİR KELİME SADECE BİR KİŞİ TARAFINDAN BİLE KULLANILSA KORUNMALIDIR demekten başka çare yoktur.

Öztürkçecilerin kelime fetişizminin ardındaki bir başka yanılgı: lisanı, kelimelerin basit bir yığını olarak görmeleridir. Lisan, içindeki her unsurun, bulunduğu yer sayesinde o unsur olduğu bir sistemdir. Bir sistem olarak cümlenin anlamını dönüşümsel linguistik açısından analiz edersek üç temel bileşen görürüz: 1. Temel Bileşen, formatiflerin çeşitli kurallarla bir araya gelmesinin doğurduğu yapıdır [Derin ya da Alt Yapılar, semantik (Anlamsal) Temsil], 2. Sentaktik (Dizilimsel) Bileşen, Derin Yapıdaki elemanların cümlenin Dış Yapısını meydana getirecek şekilde dizilmesi (dönüşüm) ile doğar, 3. Fonolojik (Sessel) Bileşen, Derin ve Dış yapıları belirmiş olan cümlenin ses şeklinde ifade edilmesini sağlar. Bir cümle ancak bu yapıların etkileşimi ile işlev görebilir. Herhangi bir bileşeni ihmal eden bir dil anlayışı en hafifinden dili anlamamak sonucunu doğurur.

Cumhuriyet Dilindeki pürizm, semantik yapının bir kısmı olan kelimelerin bazıları üzerinde büyücü avına çıkarken, hem semantik yapının bütünselliğini parçaladı, hem de bu yapının, sentaktik ve fonolojik yapılarla olan ayrılmaz ilişkisi yüzünden bu yapıları sarstı.

(Gelecek sayıda devam edecek)

13. Robert A.Hall Jr., **Introductory Linguistics**, Chilton Books, s.11.
14. a.g.e., s.369.
15. Edward Sapir, **Language**, Harcourt, Brace and World, 1921, s.197.
16. Lev Semonovich Vygotsky, **Thought and Language**, The M.I.T. Press, 1962.

Sadece anlamak

AHMET ÇİĞDEM

Yaklaşık üç yüz yıldır modernleşmeye çabalamış ve nihayet modernleşmiş bir Türkiye'de, varolan kültürel ve düşünsel birikim ve etkinliklerin bu toplumun kaderini çizmeye çalışırken içine düştüğü çıkmazların bir toplamını yapmanın zamanı gelmiştir. Aynı sürecin sonucu olan Milliyetçilik, İslâmcılık ve Toplumculuk (sosyalizm) teorik olarak birbirlerinden istedikleri kadar uzakta dursalar bile, aynı temel-sorunla ilgilenmek yönünde sürekli olarak bir araya gelmekte, ancak farklı bağlamlarda konuşmaktalar. Bu bize, bu üç akımın da yukarıdaki çıkmazın hazırlanmasında ve sürdürülmesinde benzer ve eşit etmenler olarak rol oynadıklarını söyleme hakkını veriyor. Değildir diyemiyoruz; örneğin "müreffeh" bir Türkiye yaratılması çabasında ve amacında herkes birleşiyor çünkü. Bu toprağa en yakın duran düşünce akımı İslâmcılığın bile Batılılaşma süreci içinde ortaya çıktığını hatırlayacak olursak, kendimize özgü zihinsel dünyayı kurabilme iktidarının elimizden gittiğini kavrarız. 1950 sonrasında toplumsal ve siyasal alanlardaki hızlı akıntılar, "geleneksel" diye bilinen tüm düşünme uğraklarını ve davranış kalıplarını bertaraf etmiştir. Bu, fetişize bir "gelenek" kavramının ve olgusunun temelde insan eliyle yapılmış bir şey olduğunun, giderek değişmek veya ortadan kalkmak durumunda kalacağının görülmesini sağlayan; temelde böylesi olumlu bir işlevle birlikte yürüyen bir değişimle mümkün olmuştur. Artık modernleşmiş (Batılılaşmış) bir toplum içinden konuşmanın rahatlığına (Milliyetçilik, İslâmcılık ve sosyalizm örneğin böyle bir "toplum" **idealinde** birleşmişlerdi) ve varsa eğer avantajlarına da sahibiz. Öyleyse yerini seçmiş bir toplum olarak Türkiye'den düşünsel atılımlar yapmasını beklemek, burada yaşayan somut insanların birbirleriyle iletişim kurmalarını istemek normal sayılmalıdır. Batılılaşma ilkin somut bir gövde (güç), sonra kurumlar ve nihayet ideolojik düzeyde karşılaşılan bir olgu oldu. Türk toplumu kapitalistleşme uğraşısını sürdürürken, Batılı değer ve düşüncelerin yerleşme kavgası daha da belirginleşecek. Fakat, Türkiye ve Türk aydını yerini seçmiş insanların kararlılığında ve açıklığında gözükmüyor. "Batılı gibi düşünen" ama böyle bir düşünce eyleminin içeriğine ve nesnelerine sahip olamayan Türk aydını da bu ortamda bir şeyler yapan, ama ne yaptığını bilmeyen, daha da garibi bilmek de istemeyen haliyle, her zihinsel etkinlikte arkasında büyük ve doldurulamaz boşluklar bırakarak "ilerliyor". **YeniGündem**'de yoğunlaşacağa benzeyen ve İsmet Özel'in öncülük ettiği tartışmaların zaman içinde boyutlanması isteniyorsa, bunu ilkin tarafların birbirlerini anlama isteği sağlayacaktır.

Batılılaşmanın şiiri

Bugünkü biçim ve içerik özellikleriyle modern Türk şiiri, Batılılaşma kavgasının altyapısal kimi ivmelerle hızlandırıldığı 1950 sonrasına aittir. Bu tarihle birlikte yazılan şiirler, aynı zamanda toplumsal düzeyde başlayan dönüşümlerin yarattığı çatlaklara yetişebilecek bir düşünce potansiyelini de barındırıyorlardı. Hececilerin ve Garipcilerin şiirlerindeki düşünsel baz (Tanpınar ve Dranas gibi iki ismin dışındaki hemen hemen bütün şairleri, örneğin Necip Fazıl'ı da içeren bir tasnif sayılabilir bu) imparatorluktan cumhuriyete itilen insanların mecburen edindiği fikirler örüntüsüne dayalıdır: Halk gibi bir varlığı keşfeden insanların en azından "halk" diye bir bilgisinin olmasına benzer bir edinmedir bu. Politik bir şiire yaslanmadan önce Necip Fazıl'ın şiirlerindeki özneler ne olduklarını kavrayamadıkları "hafakanlar" içindedir, ancak bu özneler devşirme öznelerdir; belli örneğin dönemin pozitivist esprisine karşı bir gerilim yerine hemen her çağda geçerli olabilecek felsefî mülahazalara öncelik verirler. Türk beşleri ve "süpürgesi yoncadan" gibi bir olguyla, Ahmed Kutsi'nin folklorizmi aynı çelişkiyi ve tutarsızlığı yaşarlar. İşte 1950 öncesi için kullanacağımız ve bu dönem şiirini belirleyen, "devşirme", "düşünsel içeriği yok" gibi kavramları 1950 sonrası için kullanamıyoruz, zira bu kavramları kullanmamızı gerektirecek kadar kısır bir şiir değil bu. Somut bir belirlemeyle, şiirdeki özneler insan, ama sadece insan olmanın üstünlüğüne sahipler; varoluşunu duymak çabasında bir insan, varoluşunu engelleyen durdurumlara direnen bir insandır karşımızdaki. Ancak şiirsel düzeydeki bu dönüşüme rağmen, şiire ilişkin bilgilerimizde ve bilgi edinme yollarımızda köklü bir değişiklik vuku bulmamıştır. Bu konulardaki değişiklik de, sanırım insana, topluma, tabiata ve dünyaya ilişkin bilgilerimizdeki bir değişimi gerektiriyor. Bu gereklilik artık **olduğumuz** halin açıkça ortaya konmasını ve sorguya çekilmesini zorunlu kılıyor. Bu bir bakıma modernleşme/Batılılaşma dediğimiz sürecin ayrıntılı ve eleştirel bir analizinden bahsetmek demektir. Bugüne kadar aydınlar ve toplum katında yüzyüze gelinen problemlerin kısıtlı, dar bir matris içinde ele alındığına tanık olduk. Daha tümel, köktenci yaklaşımların "iş yapmadığı" bir dönemdeyiz. Çevre kirliliği, nükleer santraller gibi dolaysız örnekler var: Hiçbir aydın filân yerdeki santrale karşı çıkarken egemen tabiat ideolojisiyle, ya da böylesi müdahalelere mecburî kılan sanayileşme düşüncesiyle hesaplaşmak istemiyor. İstenmemesi de doğal, çünkü insanı modern kılan özelliklerden birisi de daha dar bir düşünce ufkuna sahip olmasıdır. Şiir üzerinde düşünürken, ya da konuşurken bu tür zihinsel sendromlardan müstağni sayılmayız. Aksine daha net çelişkilerle kaşılaşmak mümkün.

İsmet Özel'in şiiri

İsmet Özel, gerek yazdıklarıyla, gerek şiirleriyle Türk şiirinde ayrı bir yere sahip. Cemal Süreyya'nın bir konuşmasında dediği gibi, İkinci Yeni'den bu yana, "Türk edebiyat tarihindeki şiirsel kayayı yerinden oynatması bile başka yerlerden oynatan" (**Varlık**, Mart 1983) şiirsel bir atılımın güçlü bir temsilcisi olan İsmet Özel'in, "kendisini eksene alarak" konuşmaya, özellikle Türk şiirinin bugünü hakkında konuşmaya hakkı vardır diye düşünüyorum. Hele Türk şiirinin 1985'e gelmesinde herkese yeni açılımlar sağlayan bir şairle "olduğumuz" hatırlanırsa. T.S.Eliot ve E.Pound, şiir üzerinde dururken kendi şiirlerini ya da İngilizce konuşan halkların şiirini değil, Batı şiirini kastediyorlardı ve bunu yaparken "kendilerini eksene" alıyorlardı. Bu keyfî bir tutumdan çok, Eliot ve Pound'un konumundan ötürü ortaya çıkmış bir durumdu. Türk şiirinden bahsediyorsak, İsmet Özel'in böyle bir konumunun olduğunu kabul etmekle mükellefiz gibi geliyor bana. Özel'in söyledikleri şiirin **İsmet Özelce** açılımıyla ilgili olmaktan çok, yukarıda sözünü ettiğimiz daraltıcı bakış açısının terkedilmesiyle şiirin kendisine özgü alanı daha iyi dolduracağını işaret eden hususlarla ilgilidir.

Şiire "edebî bir tür" olarak hayatında (ve hayata ilişkin bilgisinde) bir "yer" ayırmış (örneğin, "uyumak" için zamana bağlı olarak ayrılan yere benzeyen bir "yer"), bu tutumunu zihinsel becerilerinin bir uzantısı biçiminde kabul edilebilir hâle getirmiş "modern" bir insan, şiiri insan ve hayatla (ve ahlâkla) ayrılmaz bütünlükler içinde gören, onlarla organik birliktelikler halinde bir şiirsellik kuran, dolayısıyla şiirin ne olduğunu epistemolojik/ontolojik düzeyde kavramaya ve açıklamaya çalışan birini anlamakta güçlük çekecektir. Şiiri, "bir şiir/şair ideolojisine kapıkulluk etmemek" için edebî bir tür olarak görmek peşinen tümel bir bakış açısından yoksun olmayı kabul etmek demektir. Böylesi bir yaklaşımda, şiirin insanla kozmoz arasında dokunulabilen türde bir ilişki sağlayabilecek bir **episteme** olmasına; insanın **ontic** bütünlüğünün kurulmasında ve sürdürülmesinde (kusurlu bir "araç" olarak bile) hizmet etmesine gerek yoktur, çünkü bu işlevleri yerine getirten değişik ve sözdegelişkin başka düşünme/düşünce biçimleri vardır, bilim gibi. Bilimin çizdiği dünya tasviri, şiirinkine nazaran daha tutarlıdır ve daha nesneldir. Ortalama Türk aydını üç aşağı beş yukarı şiir konusunda böyle düşünmektedir.

Sanatsal sanat

Batı'nın kendi içinde modernleşmesi ve sonradan "hediye eylediği" modernleşmenin temellerini Descartes'la birlikte başlayan bir ayrımda (tefrik) buluyoruz: İnsanla yapıp ettiklerini (soyut, somut) ayrı kalıplara döken ve bu kalıpları birbirleriyle uzlaşmaz farklılıklar halinde örgütleyen bir tefrik. İnsana özgü gerçekliğin parçalanmaz doğasını ve birliğini, bilen özneyi bilinenden ayırarak koparan düalist felsefe nass'ın karşısına aklı, ruhun karşısına bedeni, dinin karşısına bilimi koydu. Bu arada şiirde unutulmadı elbette, onun karşısına da şiirden bağımsız olduğu sanılan bir hayat tasavvuru konuldu. Bu karşıtlıklardan giderek faydalanıldı ve birinin öbürünü alt etmesi sağlandı, örneğin Aydınlanma Çağı, aklın yüceltilmesinde ön ayak oldu. Fakat bu ayrışma Batı'da birden olmadı ve doğrusu Batı acılar çekerek yaptı bunları. Oysa Batılılaşmanın arzedildiği ülkeler, bu ayrışmayı bir çırpıda yaşamak gibi bir histeriye kapıldılar ve düğüm bu noktada koptu. Şiirin Türkiye'ye özgü bir çıkmazından söz edebiliyorsak, bu, koptu dediğimiz o noktadan ileri gelmemektedir. Burada bizi ilgilendiren bu ayrımlaşmayı onaylayıp, bugün tüm sorunlarla bu ayrım perspektifinden ilgilenilmesidir. Bu perspektif de şiiri sanatsal bir sanat olarak ilân etmiştir. İlginç olan Özel'in bu düşünceyi kabul etmesidir (Şiir Okuma Kılavuzu, s.63). Oysa böyle bir şey şiiri güçsüz düşürmesi bir yana herkese açık matinelerde, kitaplarda, dergilerde ve ödüllerde ifadesini bulan yoz bir şiirselliğe davetiye çıkarmakla özdeştir. İsmet Özel'in bu tutumunu eleştirmek yerine, şiirin ve şairin hayatî varlıklar olduğunu söylemesine dudak bükülüyor. Çünkü bu cümlede anti-pozitivist bir taraf var ve bu aydınlarımızı rahatsız ediyor. "Politik bir siper ardından konuşanlara ya da ideolojiye saldırmanın rantıyla değil" şiire ilişkin bilgilerimizin değişmesi gerekliliğinde Özel'le buluşuluyor; bu da aslında yazınsallaştırılmış, estetize edilmiş bir şiir anlayışının dışına çıkabilmek demektir.

Halkın Dostları

"Şiir loncasının muhkem mensupları"nın başka şairleri normalize etme çabaları, bu loncaya intisab edebilmek için çırpınanların çabaları yanında doğrusu oldukça sönük kalır. Halkın Dostları loncayı karşısına almakta çekingen davranmadı; Ahmed Arif ve Nazım Hikmet'e karşı uzanan eleştiriler, HD'nin şiirsel atılımını derinleştirmek ve kendi çizgisini Türk şiirinin kabul edilmiş tarihinin dışına çekebilmek için gösterdiği çaba, ilkeli ve vakur savaşkan bir şairin kendi diriliğini ve enerjisini hayatın her alanına yaymak istediği haliyle birleşiyor ve ortaya gür bir şiir çıkıyordu. Kimsenin elinde bir bireyin hayatının şu bölümünde ontic kaygılarla dolu olup, diğer bölümünde bunları boşladığını gösterebilen bir ölçüt yok sanıyorum. Ontic kaygı, bireyin hemen her faaliyetinde açık ya da örtük olarak bulunur. "Politik bir siper" ardından konuşmak ontic kaygıyı ortadan kaldırmaz; bireyin "buradayım" dediği yerde, örneğin "halk" için bir şeyler yapmanın kendisi için bir varlık şartı haline geldiği noktada çoğaltır bile. (İsmet Özel örneğinde olduğu gibi.) Şairin "ego" olmasına müsaade edilmeyen bu "özgür" ortamda, nelerin "kusur", nelerin "ontic kaygı" olduğu da aynı özgürlük içinde belirlenivériyor tabiî. Özel'i eleştirmenin rantının yüksek oluşu, sanırım söylediklerimi doğruluyor. Ama eleştirirken, anlamanın şart olduğunu hatırlatmak isterim. Şiirin, açıkça, ilâhi bir niteliği olmadığını tam tersine insana özgü bir uğraşı olduğunu vurgulayan Özel'e (**Gösteri**, Kasım 1982) hâlâ şiiri "ilâhi" görüyor diye sataşmanın anlamı yok sanırım; kaldı ki, şiirin ilâhi bir uğraş olduğunu söylemek, "kusur" değildir ki!

Bugünkü ya da dünkü şiir çizgisi ne olursa olsun, İsmet Özel'in bizi uyaran, ama bir özneye ait olmanın bildik sınırlılıklarını da taşıyan fikirlerini tartıya vurmak için bir zorunluluk yok. Marksizmin 1969'daki kavranış biçimi; onore edilen, Marksizmin yontulduğu, bireylerin üretken faaliyetler yerine gündelik politik bir jargon içinde anlamını bulan kısır hallere öncelik tanınmasına yol açmış olabilir. Ama bir ideolojinin kavranış biçiminde hemen her tarihsel ve toplumsal kesitte böylesi daraltıcı bir yan vardır. (Yobazlar ve züppeler, böylesi daraltıcı bir yanı en iyi kullananlardır.) Dar, kısıtlı bir ortamda, insanın kendisine ait bilgileri de dar ve kısıtlı olacaktır, eylemlerinin deforme olması gibi. Ama böylesi bir ortamda insanlar doğal ve haklı olarak -politik şartların ivmesini de unutmayalım- "Partizan gibi ölmeyi" isteyebilirler. Bu şiire özgü iletişimi aksatmaz, şiir bunu söylemek isterse söyleyebilmelidir; söylemiyorsa ordadır asıl yanılgı, yapmamaktadır. "Partizan gibi ölmek" beşerî bir yönelimi ifade eder ve dar bir eylem değildir; bugün "Partizan gibi ölmek istemeyenler" varsa, bu istek de beşerîdir ve aynı genişliğe sahiptir.

Conclusio: Şaire ve şiire ilişkin değerlerimiz ve bilgilerimiz değişken, birden çok standarda dayalı bir mantığın ürünü olarak kaldıkça sonuç pek iç açıcı olmayacaktır kanısındayım. Şiirin içinde yaşadığımız medeniyetteki sahici konumunu bulup çıkarmak, bu medeniyetin ona biçtiği konumu tekrarlamak demek değildir. Batı medeniyetinin "eleştirilebilir" olduğuna inanıyorsak, bu bizim bugün her düzeydeki düşüncemizi yeniden gözden geçirilmesini ve sorguya çekilmesini gerekli kılar. Şiir de böylesi bir eylemde belki gerçek anlamına kavuşabilir. □

G.SAVAŞ KIZILTAN

Şair üstüne

Kierkegaard **Ya-Ya da** adlı kitabında şairin kimliğini sorgulamakla başlar işe: "Kimdir şair? Mutsuz bir insan. Yüreğinde derin ıstıraplar saklayan bir kişi. Ama dudaklarının yapısı öyledir ki, arasından inilti ve feryat dökülürken, bunlar güzel bir musiki gibi gelir kulağımıza."[1] Kierkegaard şairi Sicilya tiranı Phalaris'in işkence ettirdiği bahtsızlara benzetir: Boğa biçiminde bakır bir kazana atılarak hafif ateşte ağır ağır kaynatılan bu asilerin feryatları, boğanın burun deliklerine yerleştirilmiş flütler sayesinde hoş bir ezgiye dönüşürmüş.[2] Kierkegaard'a göre, şairin yazgısıdır bu. "Ve insanlar şairin çevresinde toplanırlar ve derler ki ona: -Gene türkü söyle bize, çok uzatmadan arayı. Bu da şu demektir: yeni acılar kıvrandırsın ruhunu, ama dudaklarının yapısı eskisi gibi kalsın; çünkü feryat bizi yalnızca korkuturdu, musiki ise hoştur.[3] Tragedya şairi tarafından yaratılan ürünün alımlayıcı üzerindeki uyarıcı etkisi konusunda Aristoteles'in hemen hemen aynı şeyi söylediği hatırlanmalıdır. (Poetika, çev. İsmail Tunalı, IV. Bölüm: Lukacs da Aristoteles'in bu konudaki görüşünün sağlam olduğunu savunur. [Estetik (I), çev. Ahmet Cemal, s.292] Gottfried Benn "Gesaenge" (Türküler) adlı şiirinde şöyle der: En eski atalarımız olsaydık keşke/Yapışkan bir sıvı (olsaydık) sıcak bir bataklıkta/(...)... bir yusufçuk başı, bir martı kanadı bile/Çok fazla ileri gitmek olurdu ve acı çekerdi(k) gereğinden çok./(...)[4]

Şair ve acı

Lukacs bu şiirde dile gelen özlemi "sapkın bir Rousseauculuk" anlamında doğaya dönüş ve "ilkellik" olarak yorumlar. Lukacs'a göre, "toplumsal bir varlık olan insana karşı insanın bir hayvan olarak öne sürülüşü"dür burada sözkonusu olan.[5] Oysa bu dizeler duyarlılık ve bilinç kategorileriyle acının aynı koordinat düzleminde bulunduklarına işaret ediyor gibidir. Şairin kendi yazgısından kurtulmasının, acıdan sıvışmasının imkânsızlığına ilişkin bir yaşantıdır burada dolaylı bir tarzda sezdirilmek istenen. Bir tıp doktoru olduğu için, gündelik hayatının büyük bir bölümü hastanelerde geçmiş, insanın kimi durumlarda düşebileceği uçsuz bucaksız sefaleti en yakından görmüş, bir zamanlar kişiye "haz ve sevinç vaad eden", "yurtluk eden" bir bedenin "tahta bir sıra nasıl yıkanırsa öyle yıkandığını" seyretmiş bir şairdir bu dizeleri yazan. Rimbaud da "Çok ağladım ben. Doğru. Şafaklar üzücüdür./Her ay (ışığı) acımasız, her güneş acı./(...)[6] derken, şairin payına düşenin ne olduğunu dile getirmişti. Ancak, şu da özellikle vurgulanmalıdır ki, acı seçilmiş bir yaşantı değil, bir veridir şair için. O nedenle, şairin bundan ayrıca bir zevk duymasını ya da hiç yakınmamasını beklemek şairi mazohistle karıştırmak olur. Nitekim zaman zaman bir hayvanın mutluluğuna özlem duyduğunu görürüz Rimbaud'un da: "Hayvanların mutluluğuna imreniyordum."[7] Öte yandan, acı çekebilme, acıyı yüklenebilme yetisiyle doğru orantıda kızoğlankız sevinçleri de yaşayabilen kişidir has şair. Memur-esnaf şairlerinin hiçbirinin, şiiri yaşamak ya da yaşamamak; sorun bu! diyemeyen çoğu şairin tadamayacağı bir tarzda hem de.

Şiir esin anlarında dudaklardan dökülen kanatlı sözler değilse eğer, dünya içinde ve karşısında belli bir duruştan, bıçağın keskin sırtında yürürken kurulmaya çalışılan dengeden doğan; görme ediminin yaşantılar imbiğinden süzerek damıttığı bir üründür. Bu ürün dünya karşısında belli bir duruşun ürünü olduğu kadar ve olduğu için şairin bir dünyasının olmasının da ürünüdür. Şairin kendi dünyası ise, içinde ve karşısında durduğu dünyanın (gerçekliğin) yeniden yaratılmasıyla değil, başka ve bir anlamda karşıt bir dünyanın kurulmasıyla oluşur. Bu nedenle şair her zaman "muhalif" söylemin temsilcisi, hattâ ta kendisidir. Has şairlerden tek tük de olsa kimilerinin doğru ya da yanlış politik bir bağlanma sonucu herhangi bir "düzen" ile bütünleşmelerine fazla bel bağlamamak gerekir. Bunlar şairin bir süre demir attığı ve kendini kaptırmamazlık edemediği coşkusunun onu sürüklediği "yanlış kıyılar", sahte limanlardır. Çünkü, yapısı gereği, o hep kendi yurdu olan açık denize, Heine'nin deyişiyle "immer nach Hause" (hep eve doğru) doğru yol alacaktır. "Budala fenerlere aldanmasının" tek özürü, onu bu kıyılara çeken şeyin gemisini doldurma kaygısı değil, değerli yükünü boşaltma arzusu olmasıdır. Ama çok geçmeden anlar şair, henüz "ötekiler"le aynı gıdalardan beslenmediğini:

"Ben sizinle sarmaşdolaş olmuşum dalgalar,
Pamuk yüklü gemilerin ardından gezemem;
Doyurmaz artık beni bayraklar, banşıralar
Mahkûm gemilerinin sularında yüzemem."[8]

Gene de, asla yitip gitmez şairin yükü. Gemisi açık denizde battıktan yıllar sonra, deniz vurunca şairin yükünü kıyılara, bu kez başka insanlar gelir, sevinçle toplamaya başlar bu nadide armağanları sahillerden. □

1 Kierkegaard, **Entweder-Oder**, dtv Verlag. München 1975, s.28.
2 Niels Thulatrup, "Kommentar" in: **Entweder-Oder**, s.941.
3 Kierkegaard, **a.g.y.**, s.28
4 Gootfried Benn, "Gesaenge" in: **Menschheitsdaemmerung**, hrs. von Kurt Pinthus, Berlin 1920, s.186.
5 György Lukacs, **Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı**, çev. Cevat Çapan, Payel Yayınları, İstanbul 1969, s.36.
6 Arthur Rimbaud, "Le Bateau Ivre" in: **Oeuvres Complètes d'Arthur Rimbaud**, Gallimard, Paris 1963, p.103.
7 Arthur Rimbaud, "Délires LL, Alchimie du Verbe" **a.g.y.**, p.234
8 Arthur Rimbaud, "Sarhoş Gemi", çev. S.Eyuboğlu, Fransız Şiiri Antolojisi.

tarih VE toplum

İlk 3 cildi
indeksleriyle birlikte **çıktı.**

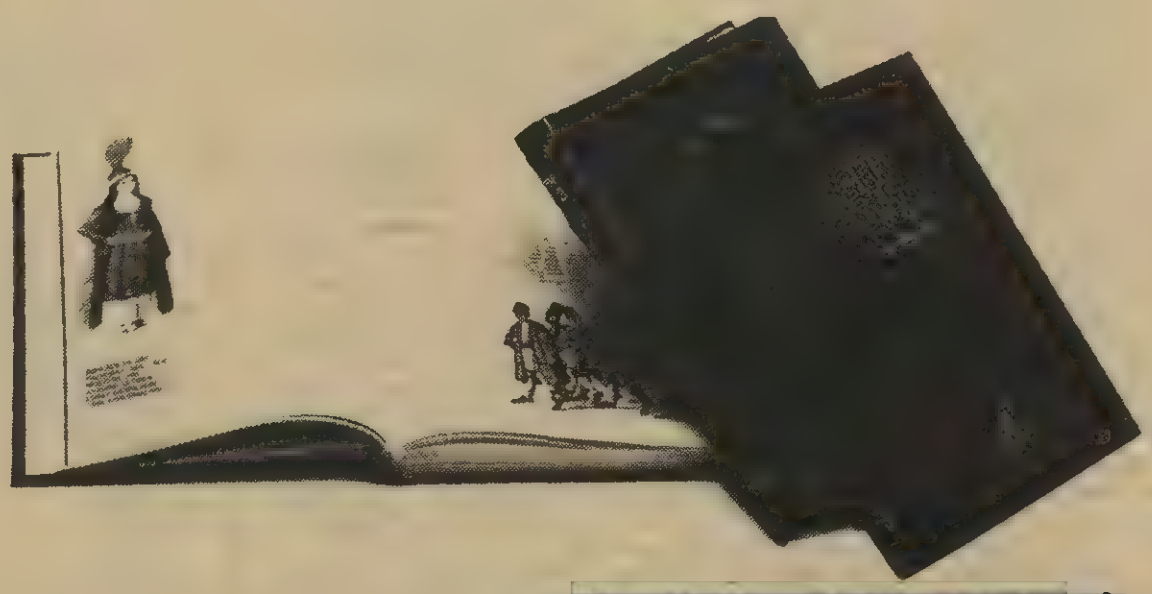

Türkiye'nin tek
ansiklopedik tarih dergisi

İletişim Yayınları

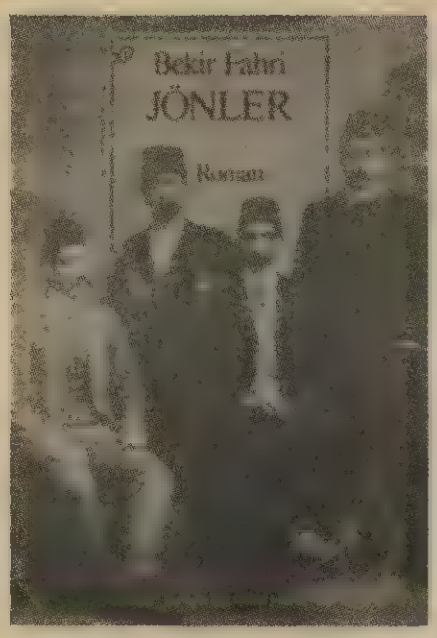

Jönler (roman) Bekir Fahri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, (İlk baskısı: 1910), 171 sayfa.

Güncel bir roman olarak "Jönler"

DEMİR ÖZLÜ

Bekir Fahri'nin asıl adı **Mısır'da Jönler** olan, bu defa **Jönler** adıyla yayımlanan, daha doğrusu ortaya çıkarılan romanı, **büyük bir yalnızlığın romanıdır; sefaletle beslenen bir yalnızlığın.** I. Dünya Savaşı dönemi diyebileceğimiz bir dönemde yazan Selâhattin Enis'le Bekir Fahri'den sanırım sadece Cevdet Kudret söz ediyordu. (Bu dönemin yitik başka yazarlarının da olduğu kolayca düşünülebilir.) Gerçekten de Jöntürk olan, 1908'de Hürriyetin ilanı'ndan sonra İstanbul'a gelen, 1913'ten sonra da -şimdiki halde- yaşamı bilinmeyen Bekir Fahri'nin **Jönler** romanı da yitikti. Hem bu romanın unutulmamasını sağlayan Cevdet Kudret ile bu baskıyı gözden geçirerek, bir "giriş" ve birçok "notlar" ekleyerek yayımlayan Atilla Özkırımlı, bu alanda, ne kadar kutlansalar azdır. Öyle sanıyorum ki, günümüz Türkiyesi'nde tam bir ulus görünüşü verememizin kültüre değgin nedenlerinden biri de, çeşitli aşamalardan geçmiş olan kültür ve edebiyatımız -bu arada düşünsel yaşamımızı- eklemleyip, yorumlamamamızdır. Bunun sorumluluğu sadece dil değişmelerine yüklenemez. Aydın kişiler eski dili de öğrenmek zorundadırlar elbet. Bu ülkede pek çok şey gibi yazılı edebiyat da hep erozyona uğratılmaktadır. Hiçbir güzel evin restore edilmeyip, yıkılıp yerine yenisinin yapılması gibi... Bunun görünüşlerinden biri de edebiyatta hep "mucizevî" yenilerin bulunmasıdır. Bu yeninin yanında bazen belki de daha değerli olan eskinin yaşatılmamasıdır. Örneğin, hâlâ çağdaş olan (öte yandan çok da eski olmayan) Peyami Safa'nın **9. Hariciye Koğuşu**'nu, **Fatih-Harbiye**'sini, **Matmazel Noraliya'nın Koltuğu**'nu bugün kaç kişi okumaktadır. Konunun bir başka yanı da, yakın tarihin bilgisinin de erozyona uğratılmış olmasıdır. Örneğin 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın, Çarşıkapı'da suikasta uğramasıyla açılan terör devri ve diktatörlük, "hürriyet"i ne ölçüde boğdu? İstanbul'da ve Anadolu'da bu terör devri kimleri idama götürdü? 1908 Meclis-i Mebusanı'nda milletvekilliği yapmış hangi özgürlükçü insanlar, hangi Hıristiyan azınlık temsilcileri bu terör döneminde yok edilmişlerdir? Bunları ancak -bir ölçüde- yabancı kaynaklardan öğrenebiliyoruz. İçinde bulunduğumuz kimliksizliğin manevi kaynakları kültürel kopukluklarla tarihsizliktir.

Mahmut Şevket Paşa'ya yapılan suikastı bahane ederek İttihat ve Terakki siyasal rakiplerini yok ediyordu. Bu arada, bu olayla uzaktan yakından ilişkili olmayan, sadece muhalefette olan Prens Sabahattin Bey de, bir gün içinde İstanbul'dan kaçmak zorunda kalmıştı. Bazı anılarda Talât Paşa'nın kaçması için kendisini uyardığı yazılıdır. Prens Sabahattin Bey'in düşüncelerine yakın olduğu anlaşılan Bekir Fahri'nin de 1913'ten sonraki yaşamı bilinmiyor.

Yalnızlığın romanı

Bekir Fahri'nin **Jönler** romanı 1900'larda Mısır'da yaşayan Jöntürkleri anlatıyor, ama bu küçük romana "natüralist bir deneme" deyip geçmek de pek doğru değil. Türk romanı için, oldukça erken bir dönemde, kaba natüralizme düşmeyen, bunun yanında, birtakım da erdemleri olan bir metindir bu. Onun için **Jönler** yalnızlığın romanıdır, dedim, sefaletle beslenen bu yalnızlık duygusu -ve bu duygunun Kahire kentinin betimlenmesiyle verilmesi- romanın en çağdaş yanıdır.

Jönler'in konusu, 1902'de, Paris'te, Prens Sabahattin Bey tarafından gerçekleştirilen 1. Jöntürk Kongresi (Osmanlı Liberalleri Kongresi)'nin hemen öncesinde Kahire'de geçmektedir. Atilla Özkırımlı'nın da sunu yazısında belirttiği gibi "Romana zaman olarak da Ağustos 1900-Mayıs 1901 arası seçilmiştir (s.12)." Bu tarihten 1897'ye, özellikle de 1897'de askerî okullarda yapılan toptan tutuklama, mahkûmiyet ve sürgün olaylarına uzanan geriye dönüşler vardır. Romanın erdemlerinden biri burada belirmektedir: tutuklama, yargılama, sürgün olaylarına yapılan geri dönüşler çok kısadır. Örneğin 1897'de Taşkışla'daki tutukluluk günleri çok kısa anlatılmaktadır: "**... O bir defa yetmiş sekiz kişi arkadaşlarıyla şöyle bir gece yarısı, süngüler arasında Taşkışla'dan Beşiktaş önünde yatan vapura indirildiklerini hatırladı. Taşkışla suçlama kurulunu gözönüne getirdi. Orada bir Türk neferinin nezareti altında tutuklu olduğu hapishanenin kuru tahtalarına dokundu (s.46-48).**" Bekir Fahri, bu olayları uzun uzun anlatmasının, onu kaba bir natüralizme götüreceğinin farkındadır, sanıyorum. Bu anlayışa bağlı olarak, romanda, bu maddi olayların anlatımı yerine, Kahire'de sürgünde bulunan Jöntürk Necip'in romansal yalnızlığı daha çok ön plana çıkarılmaktadır. Roman gerçek -ve bugün için de belgesel nitelik kazanmış- olaylara dayandığı, olay zinciri ile dramatik yapısı bu gerçek olaylardan kaynaklandığı halde, Necip'in Kahire'deki yalnızlığının anlatılmasında **romansal bir bireysellik** vardır. Bekir Fahri'nin romanının birinci erdemi bence budur.

Romanın ikinci erdemi de Kahire kentinin birçok sokaklarıyla, semtleriyle, yapılarıyla, bahçe ve parklarıyla betimlenmesidir. Bekir Fahri, bu konuda neredeyse bir Fransız Yeni Romancısı gibi davranmaktadır. Bu betimlemeler ayrıca Necip'in çökmüş ruh halini de yansıtmaktadır. O geniş, lükse boğulmuş bir yarısömürgenin caddeleri, iç karartıcı daracık sokaklar, o sıcak iklim, bütün o yabansı kent, kokular, sokakları dolduran insanların görünüşü, renkler, o karmakarışık insan dokusu, Necip'in yalnızlığının duyurulmasına yaramaktadır. Elbette bu romanı, Yeni Roman örnekleriyle karşılaştıracak değilim. Bu romanda betimleme, kentin, sokakların, iklimin betimlenmesinde kalmaktadır, bu romana, "**objectale**" bir roman diyemeyiz. Ama bu romana gereken de budur.

Bekir Fahri, pek de "karakterler" yaratmanın ardına düşmemiştir. Ama elbette Yeni Roman'da olduğu gibi "kişisizleştirilmiş" de değildir roman metni. Yeni Roman'ın Natüralist Okul'la bağlarını öne sürenleri haklı çıkaracak ölçüde uzak bir akrabalıktır sözkonusu olan. Onun bugünün bazı Türk yazarlarıyla kendiliğinden varolan doğal akrabalığı gibi. Metinde, bir ölçüde karakterler vardır: hilekârlar, düzenbazlar, dürüstler, içe kapalılar... vb. Ama Bekir Fahri'nin karakterler yaratma ardına düşmemesi bence hiç de eksiklik değildir, romanını bugün de önemli ölçüde yeni kılan bir özelliktir. Ama çizilen insan ögelerinin bir Fransız natüralist romanında olduğu ölçüde derinleşmediğini de kabul etmek gerekir.

Usta işi

Bekir Fahri, tutuklanma, yargılanma, sürgün gibi çıplak olayları ön plana çıkarmama ustalığını gösterdiği gibi, sonradan yer yer Türk romanında ortaya çıktığı üzere (özellikle Kemal Tahir vb. bazı yazarların romanlarında) çok ünlü tarihsel kişileri de ikinci planda göstermektedir. Sultan Hamid'in kızkardeşinin kocası olan eski Adliye Nâzırı Damat Mahmut Celâlettin Paşa ile oğulları Prens Sabahattin Bey ile Prens Lûtfullah Bey romanda iyice arka planda kalıyorlar. Romanın kahramanı Necip, onların sekreteri durumundaki Jöntürk arkadaşı Eftal'i -onların kaldıkları konakta- ziyaret ediyor. Burada prenslerin sadece sözü ediliyor (s.91). Bir de bu ünlü kişiler romanda, Kahire'den ayrılırken tren istasyonunda görünüryorlar (s.130). Bilindiği gibi Osmanlı reformatörü, bu namuslu insan Damat Mahmut Celâlettin Paşa, 1903'te Paris'te ölmüş, cenaze törenini kayınbiraderi Sultan II. Abdülhamid onu (ve doğal olarak Osmanlı liberalleri oğullarını) karalamak için kullanmak istemiş, ortalığa yalanlar yaydırmıştı. Bu eski bakanın kemikleri Père Lachaise mezarlığının Müslümanlar bölümünden alınarak 1908'de Hürriyetin İlânı ile İstanbul'a oğullarınca getirilebilmiştir. Bu tarihsel kişilerin arka plana itilmiş olması Bekir Fahri'nin natüralizmi benimsemiş, bu yazınsal anlayış içinde de bir ölçüde mesafe almış, öte yandan da kaba natüralizmden uzak kalmış olduğunun bir kanıtıdır. (**Jönler**'in yazılmasından yıllarca sonra yazılmış pek çok romanın düştüğü kaba natüralizm, didaktizm ve basitlik düşünülürse, 1910'da yayımlanmış olan bu romanın olumlu özellikleri daha iyi anlaşılır.) Gene Türk roman dünyasının temelinde yatan çok önemli iki romanda -Mithat Cemal'in **Üç İstanbul**'u ile Nahit Sırrı Örik'in **Sultan Hamid Düşerken** adlı romanlarında da ünlü kişiler Talât Paşa ile Sultan II. Abdülhamid'in roman kahramanları arasında ortaya çıktıkları, fakat bu tarihsel kişilerin, romanların yapısına göre oldukça arka planda kaldıkları belirtilmelidir. Öte yandan Fransız edebiyatını da iyi tanıyan Nahit Sırrı Örik'in hayatının son yıllarına kadar, Akaretler'de oturan Sultan Hamid'in çok yakın akrabası bir hanıma nezaket ziyaretlerini sürdürdüğü düşünülecek olursa, kendisinin Sultan'ı da şahsen tanıdığı düşünülebilir. Nahid Sırrı Örik'in romanlarının uzun yıllar gölgede kalmış olması da anlaşılması zor, açıklanması gerekli bir olaydır.

Burada belirtilmesi gereken, edebiyat tarihiyle ilgili bir gerçek de, sanırım, Türk romanının köy romanı ve folklor ürünlerinden beslenen bir roman türü olarak değil de, doğrudan doğruya gerçekçi, natüralist ya da kurguya dayalı bir roman türü olarak (Recaizâde-**Araba Sevdası**) doğmuş olmasıdır. Köy romanı ile folklor ögeleriyle beslenen roman, Sabahattin Ali'nin "Hasanboğuldu" hikâyesini yazmasından sonra, özellikle de 1950'den sonra oluşmuştur. Bu köy romanı ile folklor ögelerine ya da ilkel bir epos taklidine yaslanan roman türünü, Cumhuriyet popülizminin bir ürünü saymak gerekir. Nabizâde Nâzım'ın 19. yüzyılda yaptığı denemeleri (**Karabibik**, 1890...) Natüralist Okul'a bir yaklaşma çabası, Yakup Kadri'nin **Yaban**'ını da entelektüel bir roman saymak gerekir. Bu açıdan, köy romanı ile folklor ögelerine yaslanan romanı, kurguya dayanan entelektüel yazının oluşması açısından bir gerileme saymaktayım. Bu çeşit edebiyat anlayışları, bir dönemde, ilerlemiş edebiyatların yaşadığı ülkelere Türkiye'yi, belki bir ilginç olaylar ülkesi olarak gösterebilir ama, Türk düzyazısının ve bir düşünme formu olan romanın düzeyini yükseltmez. Öyle sanıyorum ki bu tür yazınlar şişirilip öne sürülmeseydi de Türk romanı eski ustaların -natüralist, gerçekçi ve kurguya önem veren yazarların- yolundan gitseydi, bugüne değin Yeni Flaubertci ya da fantastik-gerçekçi ya da başka eğilimlerde çağdaş roman akımlarının düzeyine kolayca yükselmiş olacaktı.

Halk ögesi

II. Abdülhamid'in kurucusu ve yerleştiricisi olduğu despotizmin uzantıları hâlâ başvermeye devam ettiği için, Bekir Fahri'nin **Jönler** romanı ayrıca oldukça günceldir de. Yakup Kadri'nin **Bir Sürgün** romanı kadar doktriner milliyetçi olmasa da -çünkü Bekir Fahri kozmopolitizmi çok daha rahat karşılamaktadır- bizdeki tarihsel bir olgu olarak merkezî otokrasi... vb. tarihsel-siyasal konularda insanı düşündürtmektedir. Bu roman Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun **Bir Sürgün**'ü ile Refik Halit Karay'ın **Sürgün**'ü yanında özel bir yere konulmalıdır. **Jönler**'in kahramanı Necip "millet" dediği "halk" ögesi üzerinde de düşünmektedir (s.49). Acaba Sultan Hamid, hâlâ bazı uzantıları gözlenebildiğine göre, otokrasisini halkın konumuna uygun bir biçimde mi oluşturmuştu? Bugüne kadar siyasal felsefelerini popülizm üzerine oturtanlar bunu kolayca siyasal otokrasi haline dönüştürebildiklerine, günümüz popülistlerinin siyasal çizgileri de -zaafları ne olursa olsun- aydınların toplum üzerindeki etkilerini silmek olduğuna göre, Türkiye'de halkla merkezî iktidar yapılanması arasında çarpık bir oluşum mu sözkonusudur? Ama halkın bu edilginliğinin de etnolojik ve tarihsel nedenleri ortaya çıkarılabilmelidir. Bu edilginlik nedenlerinin ancak pek azı bilinmektedir. Bekir Fahri'nin, bu gerçek Türk aydınının geleneksel- onurlu çizgisini yaşamış bu insanın romanı, kitaplığımızda lâyık olduğu yeri alacaktır. □

KİTAPLAR

KRİZ, NEO-LİBERALİZM ve REAGAN DOSYASI

Der.: Ragıp Zarakolu (Alan)

Alan Yayıncılık "Dünün ve Bugünün Defterleri" adlı bir kitap dizisi yayımlamaya başladı. İlk kitap **Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan Dosyası** adıyla çıktı. Dizi sahip olduğu özgün amaç yüzünden ayrı bir ilgiyi hak ediyor. Çıkacak kitapların amacın ötesinde de bu yargıyı doğrulayıp doğrulamayacağını zaman gösterecek. Yine de bu tür bir çaba yayın çevreleri tarafından sürekli denenmeye değer. Sözünü ettiğim amaç önemli iktisat ve siyaset sorunlarında yabancı literatürde -özellikle de süreli yayınlarda- çıkan önemli yazıları, derleme kitapları halinde, belli bir sıra ve sistem içinde Türkçe'ye kazandırmak. Yabancı literatürü güncel ve kapsamlı olarak takip edebilmek Türk okurunun zaten kronik bir sorunuydu. Bu tür faaliyetler ilk anda iki etki yaratma eğilimi gösterecektir. Öncelikle sol aydın tabakanın elit kesimlerinin bile Batı'da yıllar önce tartışılmaya başlanmış konuların yeni yeni farkına varmasını, Batı'da tüm bu yıllara dağılmış fikrî etki-tepki mekanizmalarını bütün birikmiş şiddetleriyle bir anda ülkeye taşımaları, bunun Türkiye'de yarattığı düşünsel kargaşaya müdahale imkânı doğacaktır. İkinci olarak ise, aydın ve yarı-aydın tabakalar, sadece elit kesimleri ile değil, tüm olarak bu tartışmaları izleyebilecekler. Fikir sistemlerinin suyunun suyunun geniş kitlelere ulaşmasının sakıncaları azalacaktır.

Dizinin ilk kitabı **Kriz, Neo-Liberalizm ve Reagan** on yazıdan oluşmuş bir derleme. Kendi içinde üç ana bölüme ayrılıyor. İlki, dört makaleden oluşan Kriz ve Neo-Liberalizm bölümü. Çoğu 1981 yılının ürünü olan yazılar şunlar: Üç yazarın ortak çalışması olan "Günümüz Kapitalist Dünya Sisteminde, Eşitsiz ve Düzensiz Gelişme", Urs Müller Plantenberg'in "Kapitalizmin Üçüncü Büyük Bunalımının Tarihsel ve Sayısal Bir Yorumu" adlı çalışması, Elmar Altvater'den "Yeni Liberal Karşı-Devrimin Mübtezelliği" ve Chantal Mouffe'nin "Demokrasi ve Yeni Sağ"ı.

İkinci bölüm, "Reagan Dosyası" adını taşıyor. ABD seçimleri öncesinde demokratların yayımladıkları bir kitaptan Göksel Türk tarafından derlenmiş bir yazıyla başlayan bölüm **New Left Review** dergisinden alınmış iki yazıyla sürüyor. Son yazı, ünlü bir Linguistikçi olmanın yanı sıra etkin bir insan hakları savunucusu olan Noam Chomsky'den... Makaleler sırasıyla şunlar: "Çağımızda Politikacının 'Yönetmen'likten Showman'liğe Dönüşümü/Reagan Örnek Olayı/Yeni Sağın Yükselişi ve Reagan/Reaganizmin Anatomisi/ Sosyoloji, Liberalizm ve Radikal Sağ/Yunanistan'dan El Salvador'a ABD Dış Politikası."

Üçüncü bölümde iki yazı var. Eski Alman Başbakanı Helmut Schmidt'in 1983'te aynı anda dünyanın farklı ülkelerindeki birçok süreli yayın ve gazetede birden yayımlanan yazısı dünya çapındaki ekonomik durgunluğu Avrupa'nın, özel olarak ise Avrupa sosyal demokrasisinin nasıl yorumladığını göstermesi açısından ilginç. İkinci yazı, Bağlantısız Ülkeler Konferansı'na Küba tarafından sunulmuş ve kabul edilmiş bir rapor. Mevcut krize üçüncü dünya ülkeleri açısından bir bakış sunuyor.

Demir ökçe gündemde mi?

Ülke olarak ABD ile oldukça eskiye varan, giderek de yoğunlaşan ilişkiler içinde olmamıza rağmen, bu ülke hakkında aydın çevrelerde bile ne kadar az şey bilindiğini farketmek şaşırtıcıdır. Daha şaşırtıcı olan, bu bilgisizliğin çok az farkında olmamızdır. Çoğumuz ABD tarihi hakkında ancak genel bilgilere sahibiz. ABD siyasi tarihinin bizce önemli olması gereken ayrıntıları sözkonusu olduğunda bilgi eksikliğimizin dozu daha da artar. ABD'de liberalizm kelimesi Avrupa'dan tamamen farklı bir anlam taşır, neden? Çoğumuzun bunun tarihî, ideolojik sebepleri hakkında pek az bilgisi vardır. Amerikan muhafazakârlığının kökenleri nelerdir? Bu ülkede sosyalizm niye güdük kalmış, Amerikan toplumunun çeşitli kesimleri hangi siyasî toplumsal değerlere önem veriyor? ABD toplumu bize Dallas'ta tanıtıldığı gibi mi? Bu tür sorular yakın tarihe ilişkin sorulduğunda daha da kafa karıştırıcı oluyor. Reagan'ın yükselişi adım adım nasıl gerçekleşti? Oysa geçmiş yıllarda Amerikan sağının benzer bir hareketi fiyaskoyla sonuçlanmıştı.

ABD'deki gelişmeler tüm dünyayı olduğu gibi belki daha fazla bizi de etkiliyor ve biz yerleşik genel ve çoğu yanlış ya da en azından iyi ifade edilmemiş bilgilerle donatılmışız. Bu durumda sağın yükselişinin potansiyeli ve sınırları hakkında ne söyleyebiliriz? Ne yazık ki, bilgi olarak bizden çok daha iyi donatılmış Batılı sosyalistlerin ABD hakkındaki analiz ve öngörüleri sık sık yanlışlandı. Hemen hiçbiri Reagan'ın bu denli başarılı olabileceğini tahmin edemedi. Benzer bir durum, 1929'lardan sonraki gelişmeleri tahmin ve yorumlamakta da ortaya çıkmıştı. Bunun en büyük sakıncası ABD'deki gerek iktisadî, gerek siyasî herhangi önemli bir gelişmenin derhal Avrupa'ya ve dolayısıyla Türkiye'ye de sirayet etmesidir. ABD'de Reaganizm'in başarısını öngöremeyen teorisyenler İngiltere'de Thatcherizm'in başarısını da öngöremezler, nitekim böyle de oldu.

Bugün ABD'de sağ hayat felsefesi güçlendirilmek isteniyor -bu arada ABD siyasî geleneğinde "sol"un bile Avrupa ölçülerine göre hayli sağ olduğunu hatırlamakta fayda var. Ciddi bir hareketin en ufak belirtisi bile ufakta gözükmez, demokratlardan esaslı bir alternatif çıkmazken Reagan kendi yarattığı çelişkilerin içinde boğulsa bile, gerçekte bu, ne demektir? Yine az bilinen bir olguya değinmenin tam zamanı. Bugün önderliğini Reagan'ın yaptığı Amerikan sağı hiç de homojen bir yapıya sahip değil. İdeolojik esintilerini Avrupa ve özellikle Fransa'dan kapmasına rağmen gerçek toplumsal temelini ABD'de edinme yolunda olan "yeni sağ" akımı Reagan cephesinin önemli bir fraksiyonu olma yolunda. Bizzat Reagan'ın ülkede yarattığı siyasal atmosfer bu grubu giderek güçlendirecek nitelikte. Yeni sağın en belirgin özelliği, Reaganizm'in tersine, sadece savaş sonrası dönemin "refah devleti" kavramını değil, son iki yüz senenin en oturmuş demokratik hak ve kavramlarını sorgulaması - ve pek az tereddüt ile reddetmesi. İki savaş arası faşist akımlardan bu yönde temel ayrımı devlet müdahaleciliğine aşırı ölçüde karşı ve hayli bireyci oluşu. Yine de şu sorulabilir: Acaba ekonomiye devlet müdahaleciliği faşist bir rejim için ne kadar gereklidir? Tersini gösteren örnekler klasik faşizmi tam temsil etmese de son senelerde Güney Amerika'da -sadece Güney Amerika'da mı?- sık sık görülmekte. Klasik faşizm liberal devlete tepki olarak gelişti. Bugünkü aşırı sağ dalga ise Keynesçi ekonomi politikaları ve onların mümkün kıldığı mücadeleci refah devletine tepkidir. Yeni sağın düşlediği toplum ve devlet projesi her yönden sermayenin sınırsız ve her tür karışmadan masun **dolaysız** bir baskı rejimini gündeme getirmekte; bu bakımdan da ister istemez. J.London'un ünlü romanındaki rejimi, "demir ökçe"yi akla getirmektedir. Reagan'ın çözümsüzlüğü sol alternatifin yokluğunda hiç de bu tür bir toplum projesinin başarısızlığı demek olmayabilir, hattâ tersi beklenmelidir. En iyimser bir tahminle böyle bir saldırının ABD'de püskürtüldüğünü düşünsek bile ABD'nin yukarda bahsettiğimiz ekonomik, siyasal önderliği sonucu dünyaya yayabileceği hastalık mikroplarının bütün ülkelerde aynı başarıyla ortadan kaldırılabileceğine inanmak,gereğinden fazla, hattâ tehlikeli bir iyimserlik olabilir. Öyleyse ne yapılabilir diye sorulursa,ilk söylenebilecek şey bu tür bir soruda her zaman olduğu gibi salt teorinin cevap konusunda yetersiz kalacağıdır.□

Tufan AKTAN

SÖZLER YAYINEVİ SUNAR

Bediüzzaman SAİD NURSÎ
ve
RİSALE-İ NUR OLAYI

Din adına öğrenmek istediğiniz bilgilerin, inanç konusunda akla gelen şüphelerin akılcı, mantıkî ve tatmin edici açıklamalarını Risale-i Nur'larda bulabilirsiniz.

Risale-i Nur Külliyatı, asırların birikimi ile küllenmiş İslâm düşüncesini aslına sadık kalarak yorumlayan eserlerin adıdır.

Taassup ve inkâr arasında bocalayan bir cemiyette İslâm inancına dinamizm kazandıran Risale-i Nur Külliyatı'nı tanımak ister misiniz?

Not: Ayrıntılı bilgi için katalog isteyiniz.
Tele Kitap Servisimiz 8 ilimizde hizmetinizdedir. Tek bir kitap için bile bizi arayabilirsiniz. Cumartesi dahil her gün mesâi saatleri içinde telefonlarımız hizmetinizdedir. Kitabınızı, ek bir ücret talep etmeden adresinize teslim ediyoruz.

İstanbul: 520 70 72, 528 35 76
Ankara: 25 53 31, 25 55 32
İzmir: 13 41 07
İzmit: 16 771
Kayseri: 10 610, 12 552
Bursa: 29 672, 20 636
Elazığ: 22 889
Trabzon: 12 611

SÖZLER YAYINEVİ
Babıali Cad., No: 29/2, Cağaloğlu, İstanbul
(Cumhuriyet Kitap Kulübü kod no: 106)

Sözler
Lem'alar
Mektubat
Tarihçe
Mesnevi-i Nuriye
İşârâtü'l-İ'caz
Asâ-yı Mûsâ
Muhakemat
İman ve Küfür Muvazeneleri
Âyetü'l-Kübrâ
Beyanat ve Tenvirler
Divan-ı Harb-i Örfi
El-Hüccetü'z-Zehrâ
Gençlik Rehberi
Hakikat Nurları
Hanımlar Rehberi
Hastalar Risalesi
Haşir Risalesi
Hizmet Rehberi
İhlâs Risaleleri
İman Hakikatleri
Küçük Sözler
Meyve Risalesi
Miftâhu'l-İman
Münazarat
Nur İlk Kapısı
Otuz Üç Pencere
Ramazan, İktisat, Şükür Risaleleri
Sünnet-i Seniye Risalesi
Sünuhat
Tabiat Risalesi
Uhuvvet Risalesi
Yirmi Üçüncü Söz
Zühretünnur

EDEBİYAT

Herkes geceyle yüzyüze şimdi

Bana kalırsa "oysa" diyenlerden hep korkmalı "oysa ölüm var" da diyebilir aynı kişi oysa ölüm yakın olmamalı süzgün ve uzun şeylerden de korkmalı bana kalırsa uzun süren devrimlerden ve süzgün aşklardan ve bunlara benzeyen başka şeylerden akasya hemen çürümeli tren birden hızlanmalı.

Kaç zamandır bilmiyorum, ama epeyce zamandır söylediklerimizle, konuştuklarımızla hayatımız arasındaki mesafe açılıyor, dilimiz yoksullaşıyor, biz dilsizleşiyoruz. Bugün, Türkçe sadık dostlarından biriyle birlikte, her şeye rağmen kazanabileceği şiirsel boyutlardan bir kısmını daha yitirerek biraz daha yoksullaştı; Turgut Uyar öldü.

Şiirler vardır, okunması, keşfedilmesi yeni bir dil öğrenmeye benzer. Bunlar bildik tanıdık gerçekliği, harıcâlem gerçeklik içerisinde raslanmasına imkân olmayan yadırgı bir ışıkla aydınlatırlar. Çoğunlukla bir isyanın ifadesidir böyle bir şiir; dilin sıradanlaşmasına, yaşananların ortalama ve orta malı olmasına karşı bir yeğinlik arar. Bu yüzden, hiçbir zaman ulaşamayacağı bilinse de, bizdeki en uç örneği belki de Ece Ayhan olan bu tür şiirin yöneldiği ülkü, orta malı olan her şeyden arındırılmış, tamamen kişiselleşmiş bir dil olmaktır.

Turgut Uyar'ın şiiri böyle bir şiir değildir. Gündelik olandan kaçmak, uzaklaşmak şöyle dursun, onun şiiri, işitilmiş, söylenmiş, söylenebilecek cümlelerle kurma eğilimi son şiirlerinde giderek daha da belirginleşiyordu:

'ölsen ne yaparsın' diyor birisi
'her gün ne yaparsın'
tut ki avukatsın İstanbul barosuna kayıtlısın
'ellerindeki ve göğsündeki çeşmeler' diyor biri
'suçsuz çıkarmıyor seni'

Ama zaten daha başından, **Arz-ı Hal**'den beri Turgut Uyar'ın dili bu anonim niteliğini koruyordu. Bildiğimiz, tanıdığımız, çarşıda, pazarda, otobüs beklerken, acemice sevişirken kullandığımız Türkçe'nin dokusuna sinmeye çalışan ve bize oradan seslenen bir şiirdir onun şiiri. Bu yüzden onu okumak yeni bir evren, yeni bir ışık ya da tad keşfetmekten çok, harıcâlem dünyanın kendi kendine, içinden ışımaya, karanlık bir ışıkla da olsa, ışımaya başladığını sezmek gibi bir şeydir:

Eylül toparlandı gitti işte
Ekim filan da gider bu gidişle
Tarihe gömülen koca koca atlar
Tarihe gömülür o kadar

Yanlış anlaşılmasın; örneğin bir Garip şiiri ya da Behçet Necatigil şiiri gibi, yaşanmış bir şiirselliğin dil düzeyinde tekrarı değildir Turgut Uyar'ın şiiri. Diğer İkinci Yenicilerle birlikte o da, gündelik olanın, yaşananın şiirinin ancak sıradanlığın, yaşanmış olanın verili sınırlarının aşılmasıyla yasaklanacağına inanarak yazar. Bu yüzden şiirlerinde harcıalem söyleyiş biçimleri kendilerini tekrarlamazlar; karşımıza kendilerinden beklemediğimiz bir derinlik ve dolulukla çıkarlar:

Şaştım senin hançerin bu kadar mıydı
yaramadı yüreğime
için suçlu bir deniz gibi
dokunma yüreğime

* * *

sanıyorum bu gelen hüzünlü bir yaz olacak
öyle ki bütün akşamları hüzünlü
dutları ve karpuzları kavruk

* * *

Seni bildim bir altının bağışlamaz sesiydin
Amcan nerde baban var mı, kimin hemşerisiydin
Yedi-dokuz, ikiyüzüç, yüz ton gibi bir şeydin
Hatırla ne güzeldi, deniz dağlar ve rüzgar
Tepemizden gürültüyle geçti uçaklar

Uzatmak anlamsız olacak. Geçenlerde 58 yaşında bir yorgun adam öldü. Ama onun ölümüyle yitirdiğimiz şiir onun şiiri değil, bir dünyanındı. Artık hayatımızın ve dünyamızın dikkatsizlikten, telaştan en çok da korkudan ötürü gözden kaçırdığımız, kaybettiğimiz şiirini kim söyleyecek, kim hatırlatacak bize? □

İskender SAVAŞIR

TELEVİZYON

Güzel filmler

1 Eylül akşamı "Dünya Sinemalarından" programında Howard Hawks'ın (1896-1977) 1942'de yönettiği **Ateş Topu** yayınlanacak. Başrollerinde Gary Cooper, Barbara Stanwyck, Oscar Homolka gibi hâlâ unutulmamış yıldızların oynadığı bu filmin görüntü yönetmeni de Wyler'ın "Çıkmaz Sokak"ıyla ilgili yazımda anlattığım kamera sihirbazı Gregg Toland. -Geçen ay izlediğimiz John Ford'un "Eve Dönüş"ündeki gemi içi çekimlerini de herhalde unutmamışsınızdır-. Yine bu yaz TV'de izlediğimiz "Viva Villa"yı Jack Conway'le birlikte yönetmiş olan -filmi Conway tamamlamıştı- Hawks'ın ülkemizde de sevilen filmleri arasında ilk akla gelenler "El Dorado" ('67), "Rio Bravo" ('59), gibi westernler, müzikal "Centilmenler Sarışın Sever" ('53) ve bu komedi, "Ateş Parçası". Filmlerinden çoğunun senaryosunu kendi yazan, yapımcılığını kendi yapan Hawks, sinemanın çeşitli alanlarında çalışıp Conway'e senaryolar yazdıktan sonra yönetmenliğe 1925'te kendi senaryosunu çekerek başladı. Uzun yönetmenlik yıllarında hemen her türde birbirinden başarılı filmler yönetti. Geleneksel "hikâyeci" yönetim anlayışına karşın son derece işlevsel ve doğrudan kullandığı kameranın tüm olanaklarından da yararlanan Hawks, çerçeveleme, kesim, kurgu ve kamera hareketlerinde de varlığını hissetirmeyecek kadar rahat ve başarılı bir sanatçıydı. Bunda en büyük avantajı "hikâyeci" yanıyla atmosferi, kişiler arası ilişkileri iyi anlatıp, seyirciyi filmin havasına sokmasıydı. Bu ilginç güldürüsünde de argo sözlüğü hazırlayan bilginlerle onların arasına rastlantıyla düşen bir kenar mahalle güzelinin ilişkisini aynı beceriyle anlatıyor.

3 Eylül akşamı, geçen sayıda "Buddy Buddy" ile ilgili olarak sözünü ettiğim Walter Matthau'nun oynadığı, Reagan'ın da rol aldığı "Katiller"in yönetmeni Don Siegel'ın yönettiği bir gerilim filmi var: **Charley Varrick**. 1973 yapımı filmde Siegel bir banka soygunu çevresinde karakter çözümlemesine girişip, küçük ayrıntılarla çok şey anlatan üslubunu başarıyla kullanıyor.

Noel Coward ve David Lean'in birlikte yönettiği, Noel Coward, Bernard Liles, Richard Attenborough'un oynadığı "Denizler Hakimi" (1942, İngiliz) 15 Eylül'de yayınlanacak. Sir unvanlı, çok yönlü Coward bu filmle en iyi yapımcı Oscar'ını kazanmıştı.

7 Eylül'de dilediğinizi yapın, çünkü içi boş bir güldürüyü "naiv"den de basit anlatan Robert Asher'ın yönettiği **Zamana Karşı** ('66, İngiliz yapımı) adlı film var. Başrolde, çoğu filminde yönettiği İngiliz komedyen Norman Wisdom oynuyor.

8 Eylül günü Fransız René Clément'ın yönettiği, Leslie Caron, Charles Boyer, Yves Montand, Orson Welles, Alain Delon, J.-P. Belmondo, Kirk Douglas, Simone Signoret... bir yığın yıldızın rol aldığı ABD-Fransız ortak yapımı (1966) **Paris Yanıyor (mu?)** yayınlanacak. Yakın tarihten olayları roman tekniği içinde anlatarak ünlenen Dominique Lapierre-Larry Collins ikilisinin aynı adlı ilginç kitaplarından yapılan film, savaşı yitirdiğini anlayan Hitler'in Paris işgal komutanı generaline kentin yakılıp yıkılmasını buyuruşunu, generalinse onu oyalayışını anlatıyor. Amerikan ve Fransız yıldızlarının geçit törenini andıran filmin yönetmeni Clément 1913'te doğup mimari öğrenimini yarıda bırakarak 1934'te kameraman ve yönetmen yardımcısı olarak sinemaya girmiş. İkinci Dünya Savaşı'na dek belgesel filmler yapan sanatçı savaş sonrasında uzun konulu filmlere geçti. İlk konulu filmi Fransız direnişçilerini anlattığı yarı belgesel "Demiryolu Savaşı"ydı (1946). Görsel efektlerdeki başarısı ve teknik üslupçuluğuyla sivrilen yönetmen, sonraki filmlerinde de belgeselci yanını korudu. On yıl kadar önce televizyonda "Gervaise"ini ('56) izlediğimiz Clément 1949'da "Malapaga Duvarları", 1952'de "Yasak Oyunlar"la en iyi yabancı Oscarlarını, en iyi bilinen filmi "Yasak Oyunlar"la yine 1952 Venedik Festivali Altın Aslan Ödülü'nü kazandı. Ama bu filmi, belki de on ayrı filmlik başrol kadrosu nedeniyle, çok iddialı olduğu halde

Soldan sağa Ahmet Oktay, Adnan Özyalçıner, Edip Cansever, Turgut Uyar ve Metin Eloğlu

iktisat
dergisi AYLIK DERGİ
Eylül 1985 ● Sayı: 250 ● 300 TL (KDV Dahil)

Yeni Soğuk Savaş

Önder Arı
Haluk Gerger
Faruk Sönmezoğlu
Ergun Türkcan
Ufuk Uras
Tolga Yarman

Gary Cooper ve Barbara Stanwyck "Ateş Topu"nda

pek başarılı olamadı. Yine de oyuncuları ve konusu için izlenebilir.

8 Eylül gecesi -geçen hafta "Şüphe"sini izlediğimiz- A.Hitchcock'un üç ay önce programa konup bir spor yayını nedeniyle ertelenen **Bir Kadın Kayboldu**'su (1938) gösterilecek. Usta yönetmenin davet edildiği ABD'ye gitmeden önce ülkesinde yaptığı son büyük filmi, düşsel Orta Avrupa cumhuriyeti Ruritanya'da, bir tren yolculuğu sırasında geçen olayları anlatıyor. Hitchcock'un yaratıcı teknik dehasını sergileyen bu zaman zaman ürpertici, zaman zaman komik gerilim filmi, yönetmene o yıl New York Film Eleştirmenleri Ödülü'nü kazandırmıştı. Başrollerde Margaret Lockwood, Michael Redgrave ve Paul Lukas var. Mutlaka görmeli.

10 Eylül'ün filmi, 1973 ABD yapımı **Kara Altın.** Stanley Kramer'in yönettiği filmde Faye Dunaway ve George Scott oynuyor. Kimi kez anarşik, kimi kez fazla ticari olmakla suçlanan Kramer 1955'te yönetmenliğe geçti. Çok sayıda küçük bütçeli, politik mesajlı filmden sonra hem bağımsızlığı, hem kullanabildiği kaynaklar büyüdü. 1961'de, büyük şirketlerin kuruluşundan sonra bağımsız yapımcılığa girme cesaretini gösterip başarılı olabilen Kramer'in ABD sineması için en büyük önemi de bu. Aynı yıl, sürekli kaliteli filmler yaptığı için Irwin Thalberg adına konmuş olan en iyi yapımcı Oscar'ını kazandı. Bu filminde yüzyıl başında Oklahoma petrolcülerinin mücadelesini anlatıyor.

14 Eylül gündüz Peter Hyams'ın yönettiği, Elliott Gould, James Brolin, Brenda Vacaro'nun oynadığı bir bilim-kurgu filmi, **Hükmedenler** (1978, ABD) yayınlanacak. Genç Hyams'ın -1943 doğumlu- senaryosunu da kendi yazdığı filmi, özellikle gençlerin ilgisini çekecek türden.

15 Eylül'de geçen sayıda anlattığım Frank Tashlin'in yönettiği iddiasız bir Jerry Lewis sakarlık güldürüsü var: **Para Budalası.** Küçük bir TV tamircisiyken esrarengiz bir mirasa konan Lewis'in yanında Joan O'Brian ve Zachary Scott rol alıyor.

Aynı akşamsa, Noel Coward ve David Lean'in birlikte yönettiği, N.Coward, Bernard Liles, Richard Attenborough'un oynadığı **Denizler Hakimi** (1942, İngiliz) yayınlanacak. Sir ünvanlı, çok yönlü -oyun yazarı, romancı, senarist, yapımcı, yönetmen, oyuncu, besteci- Coward, bu filmin yapımcılığını da üstlenmiş ve 1942 en iyi yapımcı Oscar'ını kazanmıştı. Birçok filmde birlikte çalıştığı Lean ise kurguculuktan yönetmenliğe bu filmle geçti. Mükemmel bir savaş filmi olarak nitelenen bu yapıtın ardından gelen üç ürünü, Coward'ın oyunlarının sinema uyarlamalarıydı. Bu dönemin zirvesi, Trevor Howard ve Celia Johnson'ın oyunlarıyla daha da güçlenen "Kısa Tesadüfler"dir (1945). Bu dönemi kesim ve kurgusuyla sinema okullarının eğitim programlarına giren "Büyük Umutlar" ('46) ve "Oliver Twist"in ('48) en iyileri olduğu Dickens uyarlamaları izledi. Başrolde Katherine Hepburn'un oynadığı "Yaz Çılgınlığı"yla ('55) New York Film Eleştirmenleri Ödülü'nü, 1957'deki unutulmaz filmi "Kwai Köprüsü" ile bu ödülden bir tane daha ve en iyi yönetmen Oscar'ını aldı. 1962'deki filmi "Arabistanlı Lawrence"la ikinci Oscar'ını kazandı. 1965'teki "Doktor Jivago", 1984'teki -Oscar'ı Forman'ın Amadeus'una kaptıran- "Hindistan'da Bir Geçit" son döneminin en çarpıcı filmleri. 1982'de "Gandi"yle en iyi film, yönetmen ve aktör Oscarlarını alan filmi yönetecek, 1964'te "Batasi'nin Topları" ve "Islak Bir Öğleden Sonra Seansı"ndaki oyunlarıyla İngiliz Akademi Ödülü'nü alacak olan Richard Attenborough da sinemaya ilk kez bu filmle başlamıştı. Torpillenen bir geminin sağ kalmaya çabalayan denizcilerini anlatan bu filmi izlemek gerek. □

Ahmet GÜNLÜK

TÜRKİYE'NİN HER YERİNDEN ESKİ KİTAP ALINIR

P.K. 896 Sirkeci-İstanbul
Tel: 334 32 61

RESİM

Kavram kargaşası

Resim deyince ne anlıyoruz? Bu kelimenin ülkemizde yaygın olan anlamı kişilerde uyandırdığı "resmetmek" kavramından kaynaklanıyor.

"İnsanı tasvir etmek" anlamındaki resmin dinimizde yasak olduğu ve bu yüzden yüzyıllar boyunca sadece "minyatür" ve "hat" sanatları ile sınırlı kaldığımız hepimizin bildiği bir doğrudur.

O halde halkımızın resimle ilişkisi hangi yolla doğmuştur sorusunu sorabiliriz. Bunun cevabı, resmî belgelerin zorunlu kıldığı "Vesikalık Resim" = fotoğraf, "askerlik fotoğrafları" vb. düğün fotoğrafları zorunluk ve özentilerle kendini empoze eden fotoğrafçılık sayesinde halkımızın bu kavramla ilişki kurduğudur.

Minyatür sanatı ise halka mal olamamış ve belli bir çevrenin dışına çıkamamıştır. Bu arada belirtelim ki Hıristiyan dünyasında "ikona"larla başlayan tasvirsel resim giderek, bizim minyatürlerimizi andıran konusal ve kuruluşsal kalıpları kırıp "peinture"leşebilmiştir. Bizim minyatürlerimiz işlevleri ve konuları itibarıyla İran'da olduğu gibi halı desenleri, kumaş motifleri olarak halkın hayatına katılamamıştır. Batı'da da ise peinture denilen resim sanatı, kiliselerde, müzelerde, belediye, vilayet binalarında, hastanelerde, halka açık her yerde, hattâ lokanta ve meyhanelerde, köylüsünün şehirlisine tüm halkın, çocukluktan itibaren ilişki içinde olduğu bir görsel iletişim aracı-sanatı olmuştur. Hele dinî betimlemelerin çocuklar üzerinde bıraktığı etki, daha küçük yaşta onları (peinture) resim ile iletişime sokmuştur.

Bu kavramın başka memleketlerde nasıl ortaya çıktığına bakalım. Örneğin, İran'da resim kavramının "nakış" kelimesinden kaynaklandığı ve ressam'a "nakkaş" denildiği ortaya çıkar. Bu tanımlamada nakışçı ressam, hat sanatını resimle bağdaştırmaya çalışan bir "artizan" süslemeci görünümünde canlanır.

Batı'daysa (bütün Latin memleketlerinde) bu kavram "boya" anlamına gelen "peinture" kelimesiyle bütünleşir; bu İspanyolca "intore", İtalyanca "pittore" şekillerinde gelişmiştir. Almanca ise "mahler" duvar boyacısı, "maler" ressam, "malerei" resim demektir. Kaldı ki bizde resim kelimesi bu kavramın dışındaki türleri de kapsamaktadır.

Görüldüğü gibi Batı'da Peinture boya maddesi ve boyama ile ilişkili bir kavramdır. Sözü geçen sanatın değişik kültürlerde, değişik etimolojik kavramlardan türediği gözönüne alındığında memleketimizde ortaya çıkan kavram kargaşası hakkında bir fikir edinmiş oluruz. Bu kavram kargaşası resim yapanların ve resimle ilgilenenlerin hangi kavramın temsilcisi, eleştirmeni veya alıcısı olduklarını bilmeyip bu gibi sorunlarla da pek uğraşmamalarından ileri geliyor kanısındayım. Dünyada yaygın olan resim akımları, bu akımların çıkış nedenleri, geçmişte ortaya çıkıp sanat tarihine mal olmuş resim akımları ve bu akımların hangi sosyal ve kültürel oluşumlardan kaynaklandığı konusundaki araştırmalar memleketimizde yeterli miktarda ve çapta olmadığı gibi, sanatçılarımızın ve sanatseverlerimizin ve liseli, üniversiteli herkesin bu konularla alışveriş içinde olmadığı ortadadır.

Yine gelelim, bu sanatın etimolojik anlamıyla ilişkisine: Batılı, aynı şeyden söz ederken, öncelikle "peinture" yani resmin yüzeyi (= boyasal maddesi)'nin tablonun güzellik kalitesini belirlediğini düşünür. Biz ise "resim" deyince, "resmetmek" fiiline takılıp resmedilen hikâyeyi veya kişilerin benzerliğini düşünürsek, ne onlar bizim bu sanat konusunda geliştirmeye çalışabileceğimiz kavramları, ne de biz onların söylediklerini anlayabiliriz. Ve hele bu sanat dalı (bugünkü biçimiyle) bize Batı'dan yansıdığına ve bu sanatın teorisi ve akımlarının onların mantığına göre geliştiğine bakılırsa, bu kavramları anlamadan ortaya çıkıp, yeni kavramlar yaratmaya çalışmak, yeni resim akımları oluşturmaya çalışmak, ancak oynanış kurallarını bilmediğimiz bir oyunu (veya oyuncağı) alıp onunla -her şeye rağmen- oynayabilmek için yeni kurallar uydurmaya benzer. Ama acaba ortaya çıkartacağımız bu yeni oyunu, o elimize verilen oyunmuş gibi ilân edebilir miyiz? Ve hattâ o oyunun üstadlarıyla sanki aynı şeyi yapıyormuş gibi aşık atmaya, onların tartışmalarına girmeye cesaret edebilir miyiz?

Varolan bir oyunu "piçetmek" (yozlaştırmak) ile o oyunu kurallarına göre oynamak arasındaki çelişme, bugün Türkiye'mizdeki resim dünyasında yaşanmaktadır. Gerçi bu oyunun oynanış şeklini bilenler de vardır memleketimizde. Ama bunlar çok azınlıkta kalmaktadırlar.

Türkiye resim piyasası bir kördöğüşünü; galeriler döğüşen körleri tokatlayarak kavgayı kışkırtmaya çalışan müşterek bahis tertipcilerini ve nihayet resim alanlar da müşterek bahise katılan seyircileri andırıyor. Zaten bu üç kategori dışında sanatla ilgilenenler ise: 1) Döğüşü yakından izlemek için maddi olanakları olmayanlar ve 2) Bu olayın tamamen dışında kalanlardan oluşuyor.

Kanımca sanatçıya düşen, gözlerini Batı dünyasına açmak ve taklit etmeden, anlayarak olup bitenleri izlemek ve dünyada var olan resim sanatıyla bütünleşmektir. Ancak ondan sonradır ki, "ortak kaygı ve kaynaklardan" bir özgün resimden, "Türk Resim Sanatı" diyebileceğimiz gerçek bir kültürel olaydan söz edebiliriz.

Özetlemek gerekirse, sanat ve bilimin birçok dalında karşımıza bir duvar gibi dikilen kavram kargaşalarını aşmamız, böylece saptırılmış kavramlarla uğraşmaktansa konuların özüne ulaşmamız ve üretkenliğimizi o konuya evrensel anlayışta bir derinlik kazandırma çabasına yönelmemiz gerekir. □

Mehmet İLERİ

kültür hizmeti

3 Cilt Bir arada
Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri
(4500 TL. değerinde)
Her aboneye bedava

İslâm mecmuası yeni döneminde abone olan herkese Hasan Basri Çantay'ın 3 Ciltlik Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsirini hediye ediyor.

İslâm
Aylık Mecmua

Tafsilat Eylül Sayısında Mithatpaşa Cad. 49/7 Kızılay-Ankara Tel: 33 13 75

CELSUS ve KİTAP

HAKAN KENİ

Celsus Palemaenus daha önce Roma'da konsül iken bayındırlık işleri ile ilgilenmekteydi. Daha sonra imparatorluğun Asya eyalet merkezi olan Efes'e vali olarak atandı. Roma'daki bayındırlık çalışmaları sırasında imparatorluğun dört bir yanından getirilen mimarlardan bir bölümünü sonradan vali olduğu Efes'e de getirttiği söylenir. Ölümünden sonra ünlü bir kişi düzeyinde ilgi görmüş ve bu ilgiden dolayı mezarının üstüne oğlu G.Julius Aquila bir kitaplık yaptırmıştır. Yapı kültürel bir içeriği olmamakla beraber aynı zamanda bir mezar anıtı yani Heroon niteliği taşımaktaydı.
*(Sabahattin Türkoğlu, "Efes Celsus Kitaplığı" **Arkeoloji ve Sanat**, İstanbul 1978)*

Efes'teki Celsus Kitaplığı'nın sağ yanında bulunan henüz tamamıyla ortaya çıkarılmamış olan yapı bugün (resimde de görüldüğü üzere) ondülin adlı kaplama maddesiyle "tamamlanmış" durumda. Kitaplığın inşa edildiği tarih olan MS. 117'de bu kaplama maddesi henüz insanlığın hizmetinde değildi. Dolayısıyla ondülin kullanmayı Efeslilerin seçmiş olması mümkün değil. Bu tercih antik şehri onaranların "nesnel" bir seçimi olmalı.

Ondülin yerine biriket, kereste vb. gibi malzemeler de kullanılabileceği halde, özellikle ondülinin seçilmiş olmasının bir hikmeti olabilir miydi?

Ondülinin "içeriği" konusundaki bir araştırma, aslında son derece ince ve duyarlı bir bütünlük anlayışı nedeniyle bu malzemenin seçilmiş olabileceği kanısı uyandırdı.

*Ondülinde yaklaşık yüzde 20 oranında **kâğıt hamuru** kullanılıyor. Yani kırpıntı halindeki "hurda" kâğıtlar ondülünün ana maddelerinden biri.*

Celsus Kitaplığı'nın 12 bin kitabının olmasa bile, muhtemelen yasaklandığı için filan SEKA'ya devredilmiş kitapların kırpıntıları bu tarihi kitaplığın yanı başında -biraz biçim değiştirmiş olsa da- arz-ı endam ediyorlar.

İşte mükemmel bir tarih anlayışı!